

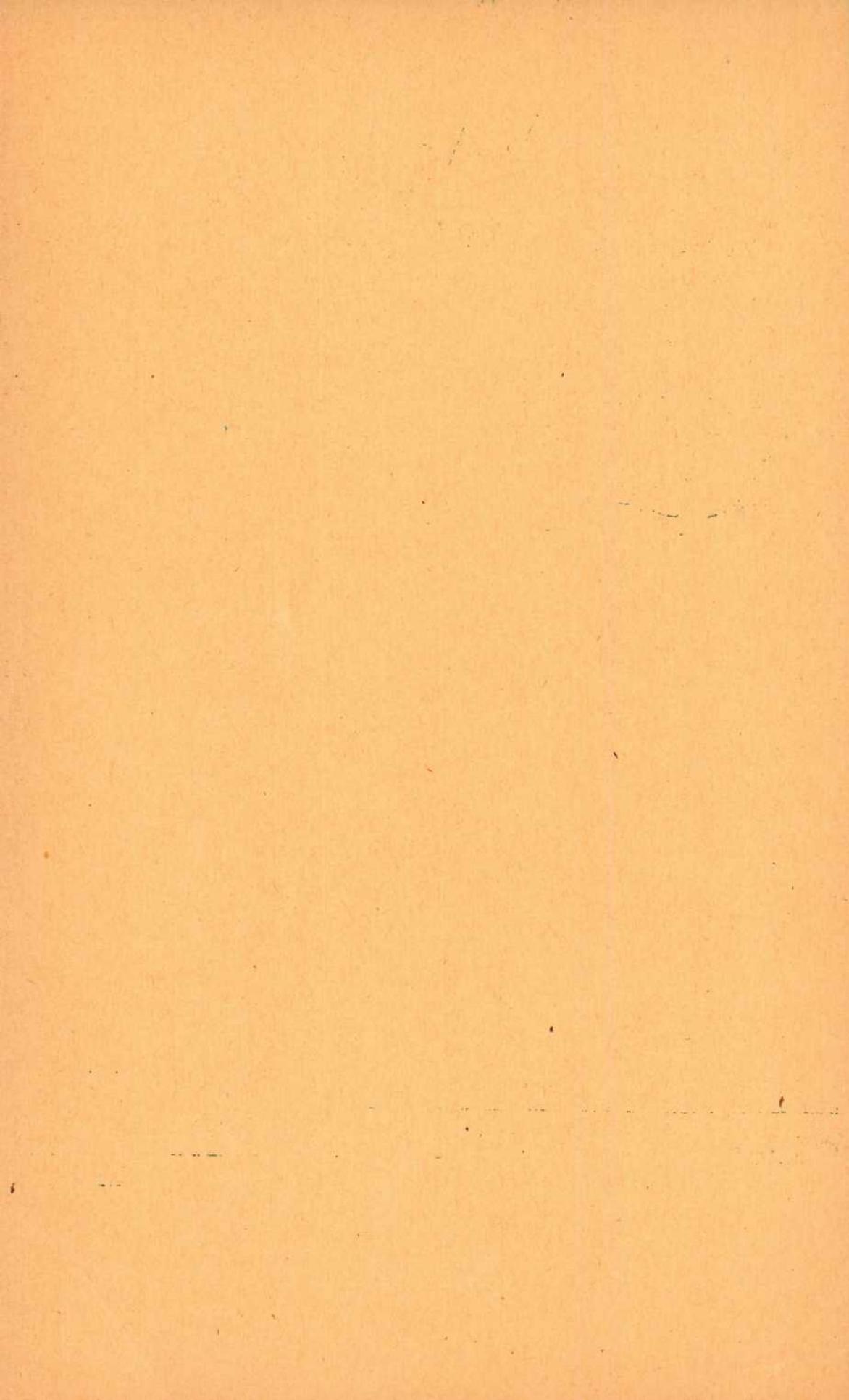
LOOMING

SEPTEMBER 1966

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HA'ALEKANDJA

9

L. Mutuga

Debora Vaarandi (Õli)

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

NR 9 SEPTEMBER 1966

LOOMING

KIRJANDUSUK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Õskari Nõu Kirjandusliku Ühiskondliku

NR. 9. SEPTEMBER 1900

Kevadõhtu

Taevasikk lõpetas laulu
tohutul laotusekiigel.

Kärnkonnade ringmäng
jõekääru auravas luhas katkes.

Päike on väsinud,
poeb längus pajude alla,

kuhu särjed hommikust saadik
loopisid hõbedat.

Algab nüüd kornepi lend,
hämär ja ekslev, läbi vaikuse.

Küll kaskede kleepjad kõrvad
püüavad kinni ta tee.

Öökülm

Üle jõhvikaõite
roomab öökülma madu.

Kui mõrtsuka homme
on taevas õones ja mõttetu.

Põtrade jäljed
meenutavad lahtisi haudu.

Mändide, kaskede nigerais poosides
peidus on ahastus.

Üle jõhvikaõite
roomab öökülma madu.

Iga õitsev kungas
on alasti laps.

Jahiballaad

Siin ta seisis allikal
suurte sangleppade all,

uhkelt püsti valvas koon,
kuklal harkjas sarvekroon,

pungil sõõrmeis norsk ja puhk.
Taamal laas ja ümber luht.

Kikkiskõrvul kuulas. Jõi.
Noori ubalehti sõi,

mis kasvasid keset vett,
õitel putukaid ja mett.

Kasteheina kastekaas
aegamisi auras maas.

Päikest pillas käo kaik.
Ah, kuis lõhnas kuusevaik!

Siin see koht ja siin see paik,
kadumata varjulaik

suurte sangleppade all.
Siin ta seisis, läikivhall,

valendamas koot ja põlv.
Sinas suples taevavõlv.

*

Kui siis asjad on kombe aetud,
liha on kodus ja muu on maetud,

valmis keedetud pajatäis sülti ning
peetud rikkalik sööming-jooming,

see, mis üle jäi, tehtud rahaks,
mehe tuju nüüd kisub pahaks.

Ta enesetunne on hirmsasti must.
Ühel öösel näeb nägemust:

Äkki on kadunud kodunurm.
Üle nurme on sõitnud surm.

Pole vilju, mis külitud.
Kõikjal on kehi nülitud.

Ümbrus tuttav ja tunane
täna on lihapunane.

Ükskõik kuhu sa astud vaid,
vastu lööb sisikondade hais.

Limased, valged ja pikad,
keerlevad jalus soolikad.

Kartulipõllu peal igas vaos
kihiseb kõik, mis oli kord maos.

Linaõisi ei ole õrnu.
Paksult on väli täis värskaid põrnu.

Näha üks kaksteistsõrmikki
seal keset sasitud vikki.

Ei ole aias õunapuid.
Risti-rästi on reieluid,

murdunud roideid kui orke maas
jalaaluseid torkimas.

Pärna küljes on sõrgu-pahku.
Oksadel nõrgub nülitud nahku.

Tamme küljes on kõrvu-taelu,
lülilis-kõhreleid kopsukaelu.

Keset seesugust imelikku
vedelat, mulksuvat lihamaastikku

inimkogud on liikumas,
üles ja alla kiikumas.

Ligemale nad tulevad,
piiramisrõnga sulevad.

Juurde tuleb neid pikas reas.
Põdrasarved neil püsti peas.

Karjudes üles mees kargab süngist.
Lahti saama peab sellest ängist.

Põgeneb õue, sealt laande, kus
neelab ta rohekas hämarus.

Suveõhtu

Võililled lastena magavad,
ilusti silmad kinni.
Õuekoerana kummelites
kõhutab kõnnitee.

Purjus jasmiinipõõsas
toa trepil tukub.
Kaevul loojangunoorik
lüpsikut läikima lööb.

Igal sääsel on nokas
seitse sõimusõna.
Nahkhiir tonditiivul
kodurahu viib.

Suveöö

Oi seda tüdrukut
linalakka!
Viis tema teki ja
linad lakka.

Mis tema meeletu
soovida võis!
Kuu on kui punetav
mooniois.

Tuhkjashallina
üle maa
laotub taevas kui
alemaa.

Vett on pilvena
kummelid täis.
Miks see maailma küll
kummuli käis!

Ei ole pimedust.
Ei ole valgust.
Ei ole lõppu.
Ei ole algust.

Öö

1

mootorratas viskas paar kahtlast jõnksu ja vänderdas tee äärde. Helmut toksis teda siit ja sealt, ratas turtsus mõned korrad ning vaikis siis lootusetult.

«Mokas,» ütles Helmut ja pani suitsu. «Oleks vähemalt valgust.»

Augustiõhtul seda muidugi pole.

«Palju siit jääb veel?» küsis Reet.

«Umbes kolmkümmend kilomeetrit.»

«Busse vist enam ei lähe.»

«Ega vist.»

Mees tegi suitsu ja tüdruk seisis niisama. Mets lõhnas, tumedad pilved jooksid üle taeva. Kõik oleks hästi, ainult see rattalogu! Kokkuvõttes ikkagi ei vea. Reet oli poe juurde kiirustanud, aga buss tuhises peatumata mööda, nii paksult täis, et valgus ei paistnud läbi. Juht laiutas kahetsevalt käsi ja andis gaasi. Helmut juhtus mööda sõitma, pakkus tagaistet. Ega Reedal põlenud, sama hästi oleks võinud hommikul proovida või hoopis esmaspäevaks jätta, aga mineku peale sai juba välja tulnud, ja teine oli nii lahke.

«Mis see väike romantika ära teeb,» mõtles Reet ja istus pära peale. Ta sõitis elus esimest korda mootorrattaga.

«Võtke see ürp ümber, muidu tõmbab läbi.»

«Aga teie?»

«Mul soe süda.»

Reet ei hakanud kauplema, talle ei meeldinud viisakuse pärast vaielda, lõpptulemus on ju paratamatult teada. Ta ajas vatikuue selga. Kangesti imelik oli võtta võõral mehel ümbert kinni, aga kuhu sa pääsed, kui kardad kurvist välja lennata. Ja mis siin edvistada — neil on mõlemal võru sõrmes, kuigi teine teisest paarist.

Tore asi see mootorratas, vähemalt tervest peast. Seelik lehvis nagu lilleline lipp ja kilomeetripostid vilksusid mööda. Reeda põlved puutusid vastu Helmutit, miski väratas südames tasakesi nagu harfil, mida

ajaviiteks sõrmitsetakse. See kummaline tunne pole kadunud veel nüüd, kus sõit katki jäi.

Helmut viskas suitsuotsa kraavi ja hakkas aru pidama.

«On kaks võimalust — kas panen teid juhusliku masina peale, või püüame leida mõne talu.»

«Siis parem leiame talu,» otsustas Reet ja lisas kähku: «Ma ei tihkaks teid üksi maanteele jätta. Abi minust küll pole, aga seltsi ikkagi.»

«Olgu nii,» arvas mees ja hakkas punast «Jawat» metsa sikutama. Reet tahtis aidata. Nende käed puutusid kokku. Veri tulvas naise põskedesse ja levis kaelalegi. Nagu tüdrukul. Õnneks oli pimedus küllalt tihe.

Nad peitsid masina põõsasse ja astusid huupi mööda rööbasteed — kuhugi pidi see ju ometi välja jõudma. Õhk tundus kerge hingata ja maa ümises jalgade all.

«Jumalik õhtu,» ütles mees.

«Imelik küll, ma mõtlesin praegu sedasama.»

Kuu valmistus tõusma. Vares lendas latvade kohal. Rada vingerdas üle loduheinamaa. Helmut tõstis teekaaslase sülle. Kerge oli see inime, justkui polekski ta naine ja lapse ema, justkui peaks alles tüdrukupõlve. Teispool märga pani Helmut kandami maha tagasi.

Nad läksid vaikides. Polnud võimatu, et nende mõtted vahetevahel kokku puutusid nagu ennist käed. Tubli poole tunni tee kaugusel tuli heinamaa vastu. Küün. Teine. Ei ühtki talu.

«Peab vist sellesama katusealusega leppima,» arvas mees.

Reet ei ütelnud midagi. Eks Helmut ole vanem.

Nad astusid vaatama, mees ees, tüdruk taltsalt järel.

«Täiesti elamiskõlblik,» arvas mees, kui nad olid ära näinud, et värskeid heinu rohkem kui palju ja katus tähti läbi ei lase. «Või mis teie arvate?»

«Mis mul aryata,» pomises Reet segaduses, tundes, et peaks nagu midagi ütleva või tegema. Justkui kentsakas see lugu.

«Kui me tõesti kolmekümne kilomeetri kaugusel stoppame, siis peaks siin kuskil jõgi olema. Tahaks nagu pesta. Tee tolmune ja...»

«Kohe selgitame,» kargas Helmut küünilävelt alla, tegi, nagu sülitaks pihku, ja ronis kribinal lähema kuuse otsa, justkui oleks ta alles karjapoiss, kel vaja naabriplika ees kelkida.

Kuu paistis, suur ja hele, täiesti augustikuine. Ei tarvitsenud kuigi kõrgele ronida. Ja ülepea ei oleks tarvitsenud ronima hakata, sest auru- pilved paistsid maa pealegi kätte.

«Lubage ette kanda, jõgi — või kuidas seda niret nimetada — on kolmsada viiskümmend kaks kukesammu loodesse. Kas lubate vahipos- tilt lahkuda?»

Reet turtsatas naerma ja pisut andis järele see veider tunne, et oled traadi peale kõndima pandud. Nad jooksid jõe. See auras tublisti ja

pajude oksad olid vee kohal rippu. Helmut kooris särki seljast, hakkas siis energiliselt vees ladistama. Reet istus kaldal, ootas. Kui mees särki selga ajas, astus ta juurde ja ütles ilmselt valmismõeldud sõnad ettekavatsetult enesekindla tooniga:

«Nüüd lähete ära. Ma ei oska kassi moodi pesta.»

Tüdruk seisis väga lähedal. Tema ripsmetes värises üks tähekild.

«Hea küll,» ütles mees, ja mis ta muud võiski ütelda.

Helmut läks sörkjooksul mööda metsaserva nagu treppipidi üles. Küün paistis juba. Mees vaatas käigul tagasi — seda ei olnud Reet ju keelanud.

Tüdruk seisis kuuvalguses heleda alusseeliku väel, peenike nagu pajuviits. Mees jooksis veel pisut, kuni päris soe hakkas. Jõge ei näinud enam. Ta toetas selja vastu puutüve, torkas suitsu ette ning jäi kuulama oma vere kohisemist. Me ei saa kunagi vanemaks kui seitseteist, mõtles ta.

Suitsu jätkus parasjagu Reeda tulekuni. Naine lõhnas jõe järgi, ta hingas kiiresti. Helmut andis käe, aitas üle juurikate ning upitas küünipakule istuma.

«On sul külm?» küsis mees, et midagi küsida, ja tõmbas tüdruku oma hõlma alla. Reet värises kergelt.

«Sul on siiski külm?»

«Ei.»

Eks ta ole, vaevalt haabki küüni ukse all külma pärast värises.

Reet püsis kannatlikult ebamugavas poosis, ta ei julgenud end koduseks teha. Lõpuks, kui selg kangeks jäi ja valutama hakkas, usaldas ta end tuimal uksepakul pisut nihutada, nii et mehel oli põhjust teda tugevamini kaissu kahmata. Reet harjus varsti ära ja toetas pea mehe õlale.

Naljakas, mõtles Reet, ma tunnen Helmutit mitu aastat, aga kust ma teadsin, et temaga on nii hea olla. Inimesed, ka võõrad, on teineteisele lähedasemad, kui iial arvavad. Oleks tahtnud ennast lödvaks lasta ja lõpmatusse kukkuda.

Äkki käis valus nõksak läbi naise liikmete. Last, kelle järele ta päev läbi oli igatsenud, polnud ta terve öhtupoolik meenutanud. Nüüd korraga vahtis poeg haava okste vahelt, tunnistas oma emmekest nii tõsiselt ja puhtsüdamlikult, nagu ainult kolmeaastased oskavad. Järsu liigutusega vabastas naine oma piha ja libises pakult alla. Ent lapse kuju oli juba lehestikuga kokku sulanud.

«Mis on?» küsis Helmut ehmunult.

«Ei midagi... Lähme jalutama.»

Mees kebis sõnakuulelikult tüdrukule järele. Ta aimas, et küllap midagi liimist lahti läks. Reet püüdis palju ja kõigest läbisegi rääkida, püüdis varjata end sõnadesse nagu hommikumantlisse. Pikkamisi see tuhin vaibus, sest öhtu oli häbematult ilus.

Kuu paistis täies võimuses ja väes, joonistades maapinnale salapäraseid mustreid. Iga üksik leht oli selgesti näha, ühel poolel valgus, teisel vari. Lähedased asjad olid kaugel ja kauged tundusid lähedal. Reet käis ja käis, lükates hõbedasi oksa näo eest. Völumets! . . . Juba kolm aastat, poisi sündimisest saadik, polnud ta midagi seesugust näinud. Kuidas on see võimalik, et kolme aastaga võib inimene kaotada völumetsa, mida ta arvas tundvat ja armastavat! Poleks Helmut teda nõndaviisi rattale võtnud, poleks ta ehk iial oma metsa tagasi saanud, veel enam — ta poleks oma kaotusest koguni teadlik olnud.

Naine jäi seisma ja vaatas oma kaaslasele otsa. Ilu, millest ta ootamatult osa sai, kandus nagu tuulepuhang ka inimesele, kes tema kõrval seisis ja hetke jagas. Kuuvalgus mahendas mehe näojooni, naerukortsud silmanurkades ja mõttekortsud ninajuurel ei paistnud suuremat välja.

Ta ei olegi nii vana, mõtles naine.

Ta on häbematult noor, mõtles mees. Noor nagu hommik, ja ma tahan teda hoida.

Naine võttis saatjal käe alt kinni. Kõrgel latvades ei saanud linnud und. Ka pilved ei leidnud rahu. Aga koiduni polnud palju maad.

«Tuleb siiski põhku pugeda, muidu on homme avarii hooletu,» ütles mees, kui nad ringiga küüni juurde tagasi jõudsid. Nad ronisid sisse, mees takseeris heinavirna.

«Meil on pagana vähe riideid. Vastu hommikut hakkab kindlasti külm. Öhtul pole viga, aga vaata kella kolme ajal, siis . . .»

Ta on siis ennegi nõnda olnud, mõtles Reet kiivalt.

«Jahimehekogemused ei peta mind. Täna mõtlesin jahile sõita.»

«Aga mina käisin Pangodi ääres ema vaatamas ja pidin koju minema,» seletas Reet ja mõtles ise, et selle asemel vedeleb siin võõra mehe kaenlas.

«Pesa on valmis, tule nüüd,» kutsus mees. «Ära karda, ma kuulan täielikult su sõna.»

Kui Reet midagi ei ütelnud ja pimeduses ennast ei liigutanud, ütles Helmut muigamisi:

«Enamik mehi kuulab alati naise sõna. Kuigi fantaasiarikkamad neist kujutlevad, et asi on vastupidi.»

See oli tuttav Helmut, sõbralik ja pilkehimuline. Reet julges ja ei julgenud, tahtis ja ei tahtnud. Kõige rohkem kartis, et mis Helmut temast niimoodi mõtleb. Aga narr oli nõnda üksipäini pimedas seista ka. Viimaks laotas Reet kleidi penni peale, pani sukad seltsiks, ja puges vatiriiete alla.

Helmut tõmbas teda enda vastu. Noor keha tõrkus pisut ja andis siis järele.

Naine on ese, mõtles Reet nukralt, ese, mis kuulub ühe kindla majapidamise juurde ega tohi võõrsil kaotsi minna.

Mees mõtles: imelik, kui aegapidi käisid ükskord armuasjad, aga viis-

teist aastat hiljem läheb kõik nagu lepre reega, ja kes teab, millega tänane öö lõpeb, kui naine tahab.

Ta silitas käega üle tundmatu selja. Alusseelik oli paljude pitsidega. Reet pidas uudishimuliku käe kinni ja ütles võimalikult kurjalt:

«Ekskursioonid jäävad ära. Katsu, et magama jääd, teed veel avarii. Pööra selg, ma võtan su kaissu.»

Helmutil olid head pidurid, ta võttiski kätte ja pööras prooviks selja. Naine polnud sellist sõnakuulmist oodanud, kuid pani siiski käe talle ümber ja surus näo vastu suurt selga.

Ei tea, kas ta oma mehega ka nii magab, mõtles Helmut ja see oli korraga talle tähtis teada. Tema naine igatahes... Aga ei, milleks neid võrrelda, see solvaks mõlemaid. Reet ei tee tema naist halvemaks ega tema naine Reeta paremaks. Mõlemal on oma koht, ühel unistuses, teisel tegelikkuses.

Ei tea, mõtles mees edasi, ei tea, kas oma mees teda taipabki hoida, mehed on omaenese naise väärtuste suhtes kanapimedad.

Reet lamas vaikselt ja ootas, millal ilmub poja nägu. Aga ei ilmunud. Iial ei õpi me ennast tundma, mõtles ta. Kes oleks võinud arvata, et truudus on tõesti juhusepuudus, nagu kooliplikana sai tarkuste vihkuse ümber kirjutatud. Kui ettenägematult ja paratamatult täna kõik läks, ja koju tagasi jõuab pisut teine Reet kui see, kes sealt lahkus. Kes ma olen — paheline naine, seikleja, loll plika? Ma ei armasta Helmutit, mitte mingil juhul, aga ometi on ta mulle armas. Ma ei ole abielu rikkunud, kuid midagi on minus ärganud. Kui teinekord niisugune lugu ette juhtuks, vaevalt et see niisama lõpeks. Mehe pärast ehk veel, kui ma aga ise põhjust ei anna. Kas ma hakkan nüüd teist juhust otsima, sellest unistama nagu peigmehepüüdja?

Mingi kõrreke torkis kõrva, torkis järelejätmatult. Reet tõstis pea. Helmut — magas. Kujutage ette, ta magas! Või mängis magamist?

Rahu tema põrmule, magagu, ongi parem. Reet laskis end mugavalt lõdvaks ja hakkas und ootama. See tundus olevat kuskil kaugel-kaugel, aga siis kuuldus suurte lähenevate tiibade kohinat. Enne kui naine arugi sai, magas ka tema.

2

Kui Reet hommikul ärkas, oli Helmut juba pesemas käinud ja kōditas teda timutikōrrega lõua alt. Reedal oli tunne, et talle midagi hinnalist, ammuigatsetut on kingitud. Ometi näis täna teistsugune ilm valitsevat, eilne erutav õhkkond oli asendunud erapooletu sõbralikkusega, otsekui oleksid nad ühest soost.

«Tore, et ärkasid. Aeg on minna.»

«Pööra selg,» vastas tüdruk ja hüppas kleidi sisse. Kodus oleks ta ehk veel hetke laiselnud — pühapäevane hommik...

Nad korjasid hilbud kokku. Küüni lävel Reet viivitas: ega nad siis ometi niisama lähe? Helmut oli mõtetelugeja. Ta suudles Reeta — otsaette nagu ema või õde.

Küün kadus puude vahele, lodukoht jäi selja taha, ilma et nad sõnagi oleksid vahetanud. Siis järsku küsis Helmut:

«Kas mehele ka räägid?»

«Kuidas arvad,» vastas naine ja kummardus maast käbi võtma. «Ma võin ka rääkida.»

«Mina küll ei või.»

«Siin polnud ju midagi halba,» ütles Reet ja viskas käbi vastu puutüve.

«Muidugi. Ilus öö oli. Aga ilusatest asjadest saavad vähesed aru.»

Mida aeglasemalt nad läksid, seda kiiremini kadus tee. Hübematult ruttu hakkas paistma maantee põõsastega, kus «Jawa» öökorteris külmetas.

Helmut lükkas sõiduriista suurele teele ja käivitas esimese ropsuga. Reet ei uskunud oma silmi: mootorratas oli täiesti korras!

«Ah nii!» hakkas tüdruk viha pärast peaaegu nutma. «Tõmbasid haneks! Sul oli kohe see mõte! Ehk käidki laupäeviti maanteel lolle otsimas.»

«Anna andeks,» ütles mees. «Ma tõesti ei mõtelnud nii. Kui ma oleksin tahtnud sind rumalaks teha, siis oleksin ju nüüd võinud mängida ratta parandamist. Aga ma ei tahtnud sind petta.»

«Kes üks kord valetab, see valetab üheksa korda ka,» vastas tüdruk ja asus hoolega astuma, jättes mehe koos rattaga kus seda ja teist.

See on mulle paras, mõtles ta, ei saa olla ilusat ööd ilma armastuseta.

Sõge laps, kaugele mõtleb ta minna, imestas mees.

Aga naine läks ja läks, nagu oleks tal tõepoolest nõu ihuüksinda ja tikk-kontsade otsas pärale jõuda. Helmut käivitas mootori ja sõitis talle järele. Seal, kus maantee käänaku teeb, jagelesid nad pisut, aga siis istus naine peale. Ta pidi mehe ümbert kinni võtma, tema põlved pidid vastu meest puutama, ja möödunud öö polnud olematu. Reet mõtles, et tema armastus mehe ja lapse vastu on nüüd teist värvi, ja Helmutiga ei saa enam endistviisi pealiskaudselt suhelda. Kõige juhuslikum juhus võib meie selge elu segi paisata, viia meid paratamatult ristteele, kus me kõhkleme ja isegi ei tea, kuhu tahaksime minna.

Pühapäev

1

Siber olevat ilus maa, ütlevad nemad, Siber olevat vaba ja ilmlõp-matu ja mis kõik. Kuidas võtta. Ei saa inimene vaba olla vabaduseski, ammu siis okastraadi taga. Naisest sündinud mees rabeleb, jalad kam-mitsas nagu tori tõugu hobusel koplis. Perekond, moraal, kohustused, eelarvamused. Ja raha, või õigemini raha puudumine on see kõikse jämedam ahel, millega inimene põrguvärava külge needitud.

Ainult mina mitte! Terve meie kambri peale olen mina üksi sellest köidikust prii. Nagu kotkas põlastab varblasi, nõnda ei salli mina neid — tigedaid, ahneid, kadedaid, kellel suurem rahatäht käed värisema võtab. Ma ei salli pühapäevaseid päevi (täna on!), siis pean nendega ühte õhku hingama, nende hallitanud mõtteid seedima. Ma olen rohkem kui nemad. Siin pole mul midagi, mida aluskotis peidutada, ei kirjarida, ei pakki. Ja ongi parem. Näe, sõ-ber Jaanis Kalniņš ripub silmadega oma kapi küljes nagu tabalukk ja tal on ees niisugune kõhuvalunägu, et hoia ja keela. Igal kolmel juhul — ta vaevleb oma eilse ahvi pärast, et kas ängata sealt mulle ka või mitte, Teab kurivaim, et mulle pole iial pakki tulemas, seega oleks minusugusele vorstijupi loovutamine nagu riigi-laen, mida lähema kahekümne aasta jooksul tagasi ei maksta. Kuid ma käin laagriülemaga läbi — ainus mees baraki peale —, ta teab seda, täi-nahk, ja loodab ära osta, et ehk paotan suu ta patuse hinge eest. Nii-sugune kalts on ta. Mis seal imestada, saherdamise pärast istubki. Läti kops.

Pekki ta muidugi ei anna, peki jaoks olen tema meelest lahja saks. Kõige paremal juhul kukub singikamar kõhualuse tüki küljest, kindel see. Enne veel takseerib seitsekümmend viis koma seitse korda, kas ta äkki ülearu paksu ei lõiganud. Naeruväärseks muutuvad inimesed, kui nad midagi oma jaost ära peavad andma.

Mul on vastik võtta seda pala, mille ta ükskord suvatseb anda, aga ma võtan siiski. Muidu langeb see saagiks öökullisilmadega mustale mehele, Petrosjan nimi, kes napsab kamaratüki, peidab asemeriiete vahele ja maiustab üksi, salaja, kui keegi ei näe, justkui võiks tema mälumis-rõõmu pealtnägemine kedagi kogemata õnnelikuks teha. Ptüi, oma rah-vuse teeb täis. Ta on nii ihne, et kokkuhoidlikkuse mõttes ei vaata oma peeglissegi, kui võõras käepärast.

Kui kord välja pääseme, kutsun nad Eestisse, terve kõrtsi maksan kinni, aga sees oleme ainult kolmekesi — mina, Petrosjan ja Kalniņš. Ettekandjaid siblib täistosin, iga minu sõrme jaoks kolm tükki. Raha paneb jooksma ka nõukogude ettekandja. Las imestavad, sitavaresed, see Petrosjan ja Kalniņš. Hoidku piip ja prillid!

Tasapisi vangisupi taga istudes mõnuleme mõttes rasvase lambaragu juures, mis alles karjamaal ringi kargab. Inimesel peavad unistused ka olema.

2 Inimesel peavad unistused ka olema. Ja nende saavutamisel pole ükski ohver liiga ränk. Nagu minul. Nad ütlevad, et vang pole vaba. Ometi on ta söönud ja riides ning võib tööd teha. Mida pakub elu väljaski rohkem, kui rahast nappus?

Ma mäletan kuradi hästi madalaid maju lombi kaldal, mida järveks kutsuti. Mäletan, et vihkasin seisvat vett ja põlgasin kaldamajasid, halle ja pruune, värv marraskil. Juba poisikesest peast teadsin, et on olemas ka teistsuguseid maju ja teistsuguseid veekogusid, ja et sealgi elavad inimesed. Mis huvi oleks just nimelt minul kügelda umbjärve ääres hallis repetanud majas, mõtlesin ma. Iga päev jageldi seal — näpatud süldikausi pärast, ärajooksnud naiste pärast, hukkaläinud laste pärast. Tagantjärele mõistan, et kogu see maajagamine oli vähese raha pärast.

Agul, ütlevad nemad, kellega olen sunnitud ühes kambris olema. Kõik inimesed ei ela agulis, ütlevad nemad. Vilets lohotus küll minu jaoks, kes ma olen sündinud ja elanud agulis ja küllap seal ka surnud oleksin, kui mul oleks puudunud julgus teha seda, mida tegin ja mille pärast nüüd sidin.

Olen viiekümne ühe aastane, aasta pärast pääsen välja, ning siis — olete tervitatud, rikka inimese rikas elu!

Ka siidsärgis elavad kirbud, ütlevad nemad. Nagu ma ei teaks. Ometi arvan, et see pole nii hull kui alatine puudus, kui inimene ei saa muud teha kui kopikaid liita ja lahutada, ning arvel hoida ja meeles pidada iga suutäit, iga nõelatäit. Ka unenägudes loeb ta alalõpmata raha. Ning pühapäeva ei ole kunagi.

Vihkan sind, vaesus. Põlgan teid, vaesed ja viletsad, kes te ei julge välja rabelda, kes te vähemalt ei kisendagi, vaid alandate ennast saatuse kätte!

Kasvasin nagu keldris kartulivõsu. Kui aeg tuli, võtsin naise, sama suguse verevaese. Elasime sealsamas rohetanud tiigi kaldal repakil värviga majas ja mõnikord nääklesin ta kallal, et ta toidurahaga välja ei tulnud ja et tuba oli nii väike ja räpane. Ta oli arglik, ja ma hirmutasin teda; ta oli alandlik, ja ma alandasin teda. Aga öösiti lendasin üüritud auto ja üüritud naise ja maksin alalõpmata. Hommikul ärkasin, külm higi otsaes.

Hommikul ärkasin, külm higi otsaesel.

Nüüd, kus ma otsusele olin jõudnud, ei vaevanud mind enam asja moraalne külg. Kaks kolmandikku elust oli läbi, ja kui ma viimase kolmandikuga (kui mulle üldse nii palju on enam jäetudki) midagi mõistlikku tahtsin ette võtta, siis pidin kõigepealt rikkaks saama. Elatud pool sajandit oli mind õpetanud, et ausal teel on see vaevalt võimalik.

Mäletan isa matuseid. Põline töörühmaja oli ta, kuid terve elu jooksul ei suutnud kirsturaha kokku hoida. Önn veel, et naabri-Annel oli üks valge särk oma mehest järel, muidu oleks isa pidanud muldagi minema sellesama ainukese ruudulisega, mis juba päevi näinud. Täditütar on teine kujukas näide, kuigi teisest ooperist. Korjas ja orjas pimedast pimedani, ei ta teinud äripäeva ega pühapäeva vahet, ei ta käinud kirikus ega teatris, ei põhjarannikul ega Tartuski. Ja mis ta sellest sai — talu läks kolhoosi.

Nõnda olin öö läbi mõtelnud, kadunud isa ja täditütrega nõu pidanud, et kas mul pole lausa seaduslikku õigust tollele (riigi jaoks) tühi-sele summale, mis minul puudus, et õnnelikuks saada. See oleks nagu pärandus või umbes nii isalt ja täditütrelt. Ja kas ma elus ise vähe tööd olen pressinud!

See idee tuli mul äkki. Ausalt öelda pole mind kunagi tõmmanud õnnetused ja kuritööd, see oli mu õndsas naise meelelahutus. Aga ühekorra kuulsin juhuslikult, et koolivend, laohoidja, läks istuma. Asi hakkas huvitama, läksin salakesi ta maja vaatama. Ah sa pagan, nagu kompvek, ainult et riik võttis üle. Rahvas rääkis, et ega see maja kõige suurem tükk olnud, panipaigas olevat veel üht-teist, mis kindlustab, et ajutine leseke puudust ei tunne ja truult mehe ära ootab. Talle anti ainult viis või kuus aastat. Me peaksime ühelisi lahti saama.

Ja siis ma korraga muud ei kuulnudki kui aiva raha äratõmbamistest. Imelik küll, kui mu eit last ootas (kes aastaseks ei elanud), siis nägin igal sammul aina õnnistatud seisukorras naisi, keda ma varem mitte tähelegi ei olnud pannud. Ja nüüd nõndasamuti: olgu juhuslik sõitja bussis, olgu kojamees või saunavihamüüja — igaüks rääkis, kuidas see või teine lugupeetud kodanik käe küünarnukini riigi karmanisse ajanud. Ma panin tähele, et niisugustest asjadest ei kõneldud põlgusega. Pigem vastupidi. Vihamüüja kahetses, et temal pole midagi peale rootsus vihtade sisse vehkida. Mulle torkas meelde, kuidas muiste teomehed reht pekstes teri püksitorudesse peitsid või isegi kotiviisi kõrvale löid. Kes söandas seda ebaviisakaks pidada!

Nõndaviisi olin ma asja moraalse külje endale meelepäraseks teinud, veel enam — ma leidsin, et kui ma nüüd otsustavalt ei tegutse, küllap ma siis arg kalts olen, kes paremat saatust ei väarigi. Inimeste silmis maksab sinu sisemus hoopis vähem kui välimus. Kui sa käid talvisel

ajal halli kummimantliga, siis ei maksa ka imestada, et karakullkraega meeskodanikku kohtleb vorstimüüja hoopis kannatlikumalt. Rääkimata postimiilitsast või kainestusmaja arstist. Koguni penid uulitsal nuusutavad sind aupaklikumalt, kui sul vaesuselõhna juures ei ole.

Ja siis ühel ilusal päeval olin korrapealt rikas mees. Võltsimine oli suur, tuli muidugi kohe avalikuks. Küll pinniti mind sedasi ja teisiti, ma ei andnud peidukohta välja, tegin koguni näo, nagu poleks ma kopika eest süüdi. Mäng oli nii peen, et advokaat jäi peaaegu uskuma.

Aga peidukoht on mul hea, parem, mis ial võib olla. Ma nägin küll halba und, nagu oleks seal kõik segi tuustitud. Pühapäevane uni öeldakse kiiresti täide minevat. Lori puha, keegi ei tea midagi, ma muretsen ilmaasjata. Peidukoht on ju tõesti hea. Kui ainult niiskus ligi ei roni.

Kui arvutama hakata, siis on vangisistumine kena teenistus küll. Mõttele, mis mu kuupalk tuleb, kui summa neljakümne kaheksaks jagada. Ja mis siin häda: ei mingeid muresid, olen raamatupidaja nagu ennegi, ülem on väga rahul, toob mind positiivse näitena, et vangla on mind ausaks meheks kasvatanud. Ega ma narr ole — mis see läheb vaske varastama, kel kodus kulda küllalt.

Ja nüüd on jäänud veel viimane aasta, teise suveni.

4

Viimane aasta on jäänud veel . . . Kõõmes pikkade aastakümnete kõrval, mis on läinud üksluiselt nagu raudtee läbi igava maastiku. Kõikidest linnadest, kust ma eluraudteel läbi sõitnud, nägin räpasemat, raudteeäärset poolt. Ka niidud ja põllud polnud minu pilgu jaoks, need varjas tihe raudteehekk. Üsna teekonna algul, mägedes, kui rong siiru-viirutas, ootas mind iga kurvi taga midagi ja ma lootsin, et nüüd kohe saan selle midagi kätte, ainult paar rööpajätku kannatust veel!

Tollal vahtisin ahnete silmadega aknast välja, ikka ettepoole. Oleksin meeleldi kiirustanud rongi, et edasi, edasi. Nii rutt oli mul pääseda järgmise käänaku taha pilku heitma. Siis jõudsin tasandikule, tee oli otse ja igav. Juba ammu olin lakanud aknast vahtimast, ja kui vaatasin, siis ainult tahapoole, haarates pilguga asju, mis juba mööda olid vilksatanud. Mida lähemale lõppjaamale, seda neetult kiiremini jookseb rong. Tõmbaksin pidureid, aga või need minu käsutuses seisavad. Päralejõudmine ei rõõmusta kedagi, lõpp-punkti jõuame niikuinii liiga vara.

Ainult üks suur käänak on veel jäänud — vabakssaamine. Sealtpeale on minu elu üksainus pikk pühapäev. Kogu senise elu, viiskümmend üks aastat, olen ainult seda varasuvist pööripäeva oodanud, mil ma, jõukas ja vaba, siitmaa tolmu ja vaesuse-viletsuse jalgadelt raputan, veel enam — olen sündinudki selleks, et niisugune päev teoks teha.

Mängin oma mõtetega, et aeg läheks ja kõik oleks teada, kui kord

vabaks meheks saan. Lähen Eestimaale tagasi, aga kuhugi hoopis teise kanti, kus keegi mind ei tunne ega aima mu rikkuse päritolu. Ja siis hakkam ma elama!

Kuidas täpselt, ei tea veel, aga ju on aega plaane pidada, peaaegu aasta veel. Igal juhul on mul suur korter või veel parem üksikelamu kalli mööbli ja kallite vaipadega. Seal on ka seinatäis juturaamatuid, need on nüüd moes, siginevad kodudes nagu küülikud. Kõik lõhnab peenusest ja puhtusest, ja muidugi on tunda naise kätt. Naisuke ise — noorus vahutab temas üle nagu hüva õlu üle kapa servade. Tal on kolm kapitait kleite ja iga päev ise värvi soeng.

Mu õnnis naine — olgu muld talle kerge! — töötas kui loom päevad läbi ja öösel magas raskelt kui loom. Ta käis ringi, salkus ja sagine, kleidid, alati moest väljas, olid eest lühemad ja tagant pikemad ning mantlisabas tilberdas ikka mõni värviline niidiots.

Aga nüüd peab saama kõik teiseks. Las kullake käigu juuksuri juurest õmbleja juurde, olgu äripäevalgi pühapäevaselt riides, raha ju on. Ja kui ei jaksa kodus lauda katta, mis siis ikka, raha ju on, õhtustame restoranis. Ja kui ta ei jõua ehtida tubasid puhtaks ja peeneks, võtame teenija, raha ju on. Olgu mu naisukese ainus amet ilus olla. Sest mis on üks naine väärt, kui ta ilus ka ei ole.

Kavalam on muidugi jätta registreerimata, vähemalt esialgu, prooviks. Kui registreerid ennast naisterahvaga, siis võta arvesse, et registreerid ennast tema tujude ja pretensioonidega, tema mõttetute murede ja irisemisega. Peale selle oled tunnistajaks, kuidas su õrn tuvike muutub katkutud sulgedega vareseks. Sest traksis tüdrukudki lasevad ennast pärast mehelesaamist lõdvaks nagu sõdurid pärast käsklust: «Vabalt! Rivitult!» Ja vabaduski oleks suurem nõnda, registreerimatult. Kumbki neist võiks oma tahtmist pidi tulla ja minna, ning kui miski neid enam ei seoks, siis ei seoks abielutunnistuski mitte.

Minu õnnis naine, registreeritud nagu ta oli, ei näinud surmani muud maanurka kui oma väikelinn ega teist meest kui isiklik. Ega ta kippunudki kuhugi ega kellelegi, ega ta vahtinudki rändlindudele järele. Ta ei peljanud midagi rohkem kui võõraid kohti ja võõraid inimesi ning harjumatuid askeldusi ja rahakulu.

Kuid selle valgepäisega (või mustapäisega?) kihutame igal aastal kuhugi kaugemale suve pikendama. Ja kui parajasti ei kihuta, käime teatris kallites riietes, või katame pidulaudu, kus voolab kalleid viinu. Räägitakse, üks mees olevat šampanjavanni võtnud, selle tüki peaks igatahes ära proovima.

Kui kõigest kõrini saab, võib ajaviiteks töödki teha, sest töö annab elule maigu nagu sool söögile. Aga katsuge kord tulisoolast suppi lürpida! Kui sa ei ole oma töö külge needitud nagu galeeriori, kui te lihtsalt meeldite teineteisele — töö sinule ja sina tööle —, küll see peaks õnnis tunne olema! Põhimõtteliselt pole ju olemas head ega halba tööd,

on ainult hästi ja halvasti tasutavad tööd. Ent kui sul seda va nodi on, oh sa poiss, siis ei tarvitse sa palgast hoolida. Siis võib isegi direktoriga sarvitsi minna, mis sul karta, võid ta rahakotiga surnuks lüüa nagu kärbse.

Raha on kõikide väärtuste mõõt. Paberihulk, mis su hinge taga, mõõdab su hinge väärtust. Mina olen oma raha igatahes ausalt saanud, ma olen selle eest ju nõutud aja kinni istunud. Võin kõigile julgelt silma vaadata. Võin oma minevikule pähe sülitada.

5

Võin oma minevikule pähe sülitada, kui tahan, ja oma barakile kõige täiega võin pähe sülitada, sest varsti jääb seegi minevikku. Kõle hea, et ma siis ei pea hommikust õhtuni ja isegi magades Kalninši ja Petrosjani suguste lõustu vahtima. Kogun enda ümber hoopi teistsuguseid inimesi — küll raha teeb sõbrad. Vaese inimese sõber võib olla vaid vaene nagu ta isegi. Ja mida võib vilets teisele oma ihu ja hinge tagant anda!

Kas sa näe, Kalninš raatsis singitüki mulle ikka ära poetada. Salaja, et teised ei näeks ja tahtma ei hakkaks. Olgu peale, ma võin ju selle vastu võtta, kui see talle nii väga rõõmu teeb, arved klaarime väljas. See tuleb kuninglik kostitamine, terve kõrtsi maksan kinni. Pärast võtame šampanjavanni. Tasuks talutud aastate eest.

Suure tüki ajalehte on teine singile ümber keeranud. Raatsis kah rebida nii palju paberit, ahnepäits, seda võib ju endal vaja minna, näiteks kemmergus.

«... Suurt kasu saavad meie rahvamajandus ja nõukogude inimesed kõigi nende abinõude rakendamisest.»

Nojah, las saavad. Mul pole midagi selle vastu. Peaasi, et mina kah kasu saaksin.

«Endised rahatähed asendatakse uutega, lähtudes suhtest üks uus rubla kümne senise asemel. Nimetatud vahekorras ümbervahetamisele kuuluvad nii rahatähed kui ka käibelolevad metallmündid.»

Raha kuulub ümbervahetamisele?

Raha kuulub ümbervahetamisele?!

RAHA KUULUB ÜMBERVAHETAMISELE.

«Elanikkonna mugavuse mõttes antakse raha vahetamiseks küllalt pikk aeg — kolm kuud. Selle aja jooksul saavad kõik NSVL kodanikud oma raha ümber vahetada.»

Ainult mina mitte.

Ainult MINA mitte.

Lõpp.

Maaailma lõpp.

Hommikumuusika

Päevatõus
kui peigmehe
tore lill
keset taeva pruutpärjalilli.
Koidutuul
oma kumedal oreil
puhub männikuhoones pilli.

Viled pronksist on alt,
vasest ülevalt,
ja kõrgel
käib haljas koha.
Kõik, mis on ird,
selt kohinalt
all mullal saab kätte koha.

Finantsiaana

Jorh Adnielovitš sõidab
vankriks muudetud kirjutuslaual kaksiti. Tal
higisel ninal on sääsekublad
ja ta laudtunud vankril on ratasteks all
pajakaanesuuruseks taotud
parranoa-vahedaks taotud
riiklikud rublad

Jorh Adnielovitš sõidab
Ja linnaväljakul peesitab suvi
ja pissivad koerad ja kruuksutab tuvi
ja valjuhääldaja pajatab põrinal:

Silmas pidada riiklikku huvi!
Silmas pidada riiklikku huvi!
Silmas pidada riiklikku huvi!

Ja Jorh Adnielovitš sõidab
ajalehepaberist
väljalõigatud hobused ees
raudaisade vahel

Raudaisa tõukest äkitselt kukub
pikali teele üks mees
Jorh Adnielovitši
vangerdatud
kirjutuslaua ees

ja Jorh Adnielovitš sõidab
võrinal
pajakaanesuuruste ratastega
parranoa-vahedate ratastega

üle
kõri
tal.

Krahv Peter Mannteuffel

Sinu hanetiivasulgedest lennumasin
ei kandnud sind Ravilalt Saksi
vaid jättis su kintsud püksata
ja peaaegu et poos sind su enese traksi
kui kukkusid raginal õunapuu otsa
nii et rohtaed mütsatas

Korrant!

Külalapsed vaatasid kilgates
kui su puldanpurjedega tuulevanker
sõitis enese pilbasteks
ja sinu peaaegu et surnuks
vastu koolitare seinä

Korrant!

Ei tea, kas su moonakad oleksid tundnud ka leina
või siiski su surma soovinud?
Need, keda ütlesid olevat sulle armsad
need, kellele keelasid anda
pärast seda, kui olid omaenese tagumikul proovinud
üle viie hoobi

ja kes siiski rüüpasid julguseks kibeda toobi
ja lakku täis
tulid hangud õlal
ja silmis imelik vahk
ning ajasid sind sinu härrastemajast pakku
ja mõrisesid tumedalt: Näis...

Korrandi korrant!

Nende lastelaste ürjatud leegis
põlesid ära puha
sinu mõisad tiitlid privileegid
treipink hõövelpink ja isiklik sahk
ning tuul puhus porri
su hanetiivasulgedest lennumasina tuha

Kuid su hanetiivasulega sorgitud
lobalaulud ja lood
nood
su enese hõimu poolt sõimatud
võimatud
moonakakeelsed
narrused
 hullused
 kometid
tuhahunnikust tõusid
lendu
ometi.

Politseiinspektor Sanchezi kaemus

Vangla Tšiilis Concepcióni linnas
Vaikse ookeani kaldal
on ühe kongi pluss koridori laiune
aga ligemale kilomeeter pikk

ehitatud mitmes järgus
alustatud põhjast ja jätkatud lõuna poole
alustatud päratu massiivselt
tuhande viiesajandail aastail
ja ikka nigelamalt jätkatud
tuhande üheksasajandail

nõnda, et tema kolmest sajast kongist nr. 300
on üsna ligadi-logadi müüridega aga nr. 1
müüridega, mis mitu meetrit paksud.

1960. aasta märtsis istus siin
kongis nr. 151
kaks meest, kellest üks oli süüdi
Pablo Neruda varjamises
aga politseiinspektor Sanchez ei teadnud, kumb.
Sellepärast saatis ta ühel õhtul nende kongi
kollaste hammastega murdvarga Diego
kes oli nuhk

Selsamal õhtul hakkas maa
kogu Concepcióni provintsis värisema

ja värises peaaegu hommikuni
(esialgu)

Kilomeeter vanglast lõunas
kärisesid kaljud
ja maa püdel tumepunane veri
alustas teed ookeani poole
Aga ümber vulkaani tekkisid maasse praod
nagu väävlilõhnalised kiired, mis tungisid
aina kaugemale
Mitu hoonet varises kokku

Hommikuks oli kõik taas rahulik ja laavavool
hanganud
(esialgu)
ning inspektor Sanchez laskis Diego välja kutsuda
ja küsis, mis ta meestelt oli teada saanud

Mitte midagi! ütles Diego
ja hakkas öösel läbielatud hirmu pärast oksele
Mitte midagi! Nad olid öö läbi vait
ja jäid hommiku eel magama
ja kõik, mis nad mulle hommikul rääkisid, oli see
mis kumbki unes oli näinud

Ja nimelt? küsis Sanchez

Üks oli näinud unes, et tal õnnestus saavutada
üleviimine kongi nr. 1
(mille müürid olid mitu meetrit paksud)
ja teine, et kongi nr. 300
(mis oli üsna ligadi-logadi müüridega
ja vulkaanile kõige lähemal)

Silmapilk tegi inspektor Sanchez korralduse
esimene vang lahti lasta aga teine
saata Santiagosse
sunnitööle mõistmiseks.

Selged silmad

5

Aga miks peab kogu aeg võitmatu olema? See on isegi ebainimlik.

nimene elab inimeste hulgas. Tuleb nii headel kui ka halbadel päevadel teistega kokku puutuda ja neile silma vaadata. Nii mõtles Enn Jalajas ja hoidis pea püsti.

«Noh, vennas, olengi siruli,» ütles ta Paul Virgemaale, püüdes ujedalt naeratada. «Ja tehtigi mehel ölad prügi-seks.»

«Kes tegi?» küsis Paul tõsiselt.

«Kes? Tahad öelda, et ise tegin,» vastas Enn niisama tõemeeli. «Pole õige. Saatust! Inimene olevat saatuse mängukann. Rumal tunne.»

Paul noogutas. Muidugi rumal ja närune tunne. Kuidas sa sõpra lohutad? Haletseda — milleks? Kaasa kiruda — mis seegi aitab! Ning Paulile meenus midagi ja ta hakkas jutustama:

«Suvel, puhkuse ajal, lugesin juttu — autorit ei mäleta —, selles poiss ja tüdruk, kuuenda klassi jõnglased, arutavad maailma asju. Poiss ütleb: «Kui oleks niisugune kauplus «Kõik õnne heaks».» Tüdruk küsib: «Mida seal müüakse?» Poiss: «Ütleme, näiteks, sihukesi pirukaid, mis teevad tugevaks. Ostad, sööd ära ja oled jalamaid võitmatu.» Tüdruk siis õiendab: «Aga miks peab kogu aeg võitmatu olema? See on isegi ebainimlik. Ise aina võidad, teisi võita ei lase.»»

«Jaa, ebainimlik,» muigatas Enn mõrult ja arutas: «Aga Viirsalu oli inimlik. Ei noominud poole sõnagagi. Küsis ainult: «Kas olite purjus?» — «Ei olnud,» ütlesin. «Kuidas see juhtus, et hiljaks jäite?» — «Magasin sisse.» Ja rohkem ei midagi. Ootas vist, et püüan selgitada, hakkas vabandama, luban nii-öelda ennast parandada. Ma olin vait nagu puunott. Siis Viirsalu ütles: «Veera Rump peab lahkuma, ja määratud paberitega, teist võimalust ei ole, ei ole. Teie saate noomituse.» Ootas, mis ma vastan. Mida mul vastata oli? Võib-olla: tänan? Või: pole midagi parata? Ütlesin: «Võtan teadmiseks.» Ja tuln tulema. Niisugune inimlikkus, tead, vihastab. Range, asjalik, lakooniline. Ei tõsta häält, ei ütle midagi ülearust. Et sind säästa. Ja ennast muidugi ka. Oleksin talle hea meelega öelnud: «Käratage üksainus kordki, ega me palvetundi pea!»»

«Võib-olla ei oskagi käratada,» arvas Paul. «On niisuguseid inimesi.»

«Sina ehk ei oska,» ütles Enn. «Aga see mees oskab. Ma juba ütlesin: tahtis ennast säästa. Arvas, et on targem vait olla, targem ja kasulikum.»

«Et uued laulud oleksid leebemad?»

«Kas või seda.»

*

¹ Aligus «Loomingus» nr. 8.

Kess timpis üle vabriku õue astuda. Enn ei teinud teda märkama. Kess noogutas pisut ja muigles.

Enn noogutas vastu.

Kess peatus, manas näole tõsise ilme ja sõnas: «Kahju!»

Kerigu põrgu, mõtles Enn ja lausus süngelt:

«Ma kuulsin, teid olevat närvivapustus tabanud. Avaldan kaastunnet.»

Võib-olla oleks tulnud teisiti vastata. Võib-olla polnud õige Piia Elgilt kuuldule vihjata. Aga kihk oli midagi mürgist vastu öelda. Ning targemat ei tulnud meelde.

«Närvivapustus?» küsis «mustvuuts». «Kes seda kõneles?»

«Et lagunesite laiali ja... hakkasite kosmost väetama.»

Kuigi Enn rääkis tõsiselt, aimas Kess, et teda pilgatakse. Ta hüüdis tigidalt:

«No teate! Ega see tulemata jää. Käib ükskord nagu rahepilv üle ja uppis ongi kõik linnad oma maja- ja vabrikumürakatega, ja maa on täis varemeid, laipu ja raipehaisu. Ei pääse teiegi.»

«Tohoh!» torkas Enn. «Ma arvasin, et mina pääsen.»

Kess põrnitses Ennu üksisilmi ja hakkas kähinal naerma. Naeris pika loo, siis ütles:

«Naljamees olete, ausõna.»

Kess pöördus minekule, vaatas üle öla tagasi ja irvitas kahjuröömsalt.

Enn tegi, nagu ei näekski. Teadis, et tuleks kuidagi rõhutatult reageerida. Aga ei osanud.

*

Kui Enn Rābanikuga kokku sattus, ütles see osavõtlikult:

«Näe, kuidas juhtus. Sandisti.»

«Juhtus,» kordas Enn.

«Direktor kutsus kohe hommikul pihile,» hakkas Rābanik ise jutustama. «Tal oli juba teada. «No teie, seltsimees Rābanik, keetsite alles supi: ametiühingu ruumis pummeldatakse!» Eks Kess rääkis, see on kindel. Ma siis, et see oli tühine nali, egas kaljast keegi purju jää. Tema: «Aga Jalajas oli purjus, magas tööletuleku sisse.»»

«Ma ju ütlesin talle, et ei olnud purjus,» öiendas Enn.

«Ta pinnis mind kõigepealt,» ütles Rābanik. «Ma küsisin sekretäri- neiult, kas sa oled juba käinud. Sind ei olnud veel sealkandis näha.»

«Võttis siis sinu tõsiselt läbi?» küsis Enn.

«Õrnalt,» muigas Rābanik. «Et ise oled seatud viinavõtmise vastu võitlema ja nii ja edasi. Eks ta pidanud seda ütleva. Nojah, et mis kogu sellest supist tuli. Ma seletasin küll, et sellest lahjast joogist ega sellest tibast ei saanudki keegi purju jääda.»

«Eks ta ole,» lõi Enn käega. «Mis siin enam seletada.»

■

Kandelin pidi peaaegu Ennust mööda tormama. Peatus ja ütles õhinal:

«Pole midagi, varsti sätime õlikütte sisse. Saame lahti vanast tahmast ja tossust. Pool tundi tagasi oli Tallinnaga kõne: uuest aastast läheb lahti. Projekt kinnitatud, rahad eraldatud.»

«Hea uudis,» nõustus Enn.

«Nüüd saab tegelike eeltöödega pihta hakata.»

«Küllap vist.»

Kandelin viipas käega ja läks.

Hea uudis muidugi, mõtles Enn. Nende projektipaberitega mööda asutusi käia, seletada ja põhjendada, siis aga oodata ja närvi tseda — ega see Kandelinil lihtne olnud. Ta rippus ju südamega selle projekti küljes.

Kord istuti kolme-neljakesi koos — ei mäleta, kes täpselt — ja aeti tööjuttu. Siis ütles keegi praeguse generaatori kohta, et — vana Adamsoni pärandus.

«Mis tolle vanamehega ikka riielda,» oli Kandelin oma eelkäija suhtes leplik. «Aga kui ma tulin, nägin kohe, et vana Adamsoni kombel edasi hingitseda ei tohi. Tema paikas ja lappis generaatorit nagu pops pastlaid. Ehk peab tema aja vastu, mõtles. Aga mis edasi saab, polnud tema asi. Hakkasin kohe Viirsalule rääkima, et küttesüsteem on ajast-arust ning oleks tarvis seda, teist ja kolmandat. Viirsalu muidugi vastu: vabrik peab toodangut andma, tuleb ometi plaani täita, jäägu need uisapäisa ümberehitused olemata ja tegemata. Laod talle faktid ette, teed arvudega kindlaks, et vana ja logisevat kaadervärki ühtejärge lappides ei jõua me kaugele ega kindlusta hoopiski plaanitüitmist. Tema aga viriseb vastu. Kohe näha, et ei meeldi talle see jutt.»

«Kah juba vanem mees, ei taha uuendusi,» arvati.

«Ei taha sekeldusi,» lausus Kandelin. «Ei julge ise kah otsustada. Noh, olgu, mõtlesin, vabastan sind otsustamise raskusest. Sain asja niikaugele, et tulid Tallinna mehed, uurisid ja kalkuleerisid ja leidsid ka, et peab midagi ette võtma. Siis oli Viirsalu muidugi nõus. Laskis rahumeeli tegutseda.»

«Nojah, otsus on tehtud, tema täidab.»

«Tema üksi ei täida midagi,» ütles Kandelin selle peale.

Teinekord, hubasel jõudehetkel, jutustas Kandelin Ennule sellest, kuidas ta võttis Tartus osa uue klaasisulatusahju ehitamisest. Ahju sissekütmine kestis üle nädala. See oli pinev ja põnev. Uue automaati-liini paigaldamine samuti. Kõik tuli tükkhaaval lahti võtta, järele vaadata ja uuesti kokku panna. Siis prooviti esimest klaasitilka saada. Uuriti, katsetati, arutati, vaieldi. Ei märgatud aja kulumist. Esimesed pudelid. Vormita, pragulised, vajusid kokku nagu seebivaht. Klaas oli pikast keemisest rabedaks ja tujukaks muutunud. Sätiti vorme ümber, peeti nõu. Ning siis hakkasid tulema ilusad pudelid ja seisid transportööril rivis nagu sirged paraadmundris sõdurid. Ajaleht kirjutas sellest kui suurest tööpoemist.

Ja Kandelin ütles:

«Uurida, katsetada, uutviisi teha — teate, see on midagi romantilist, poeetilist. Olete nõus?»

«Olen nõus,» ütles Enn tookord.

Aga praegu oli tal üsna piinlik, et oskas Kandelinile, kui see tuli tähtsa uudisega, öelda ainult: «Küllap vist.»

«Pole midagi! . . .» hüüdis Kandelin. Kindlasti tahtis Ennu julgustada: tühja kah, mis see mehele ikka teeb, see käskkirja müksakas.

*

Veidi hiljem tuli Rābanik vabriku õuel Virgemaale vastu ja küsis:

«Kas Jalajat oled näinud?»

«Olen,» vastas Virgema.

«Täna?»
 «Täna ikka.»
 «Mees on lössi löödud.»
 «Ei olnud märgata.»
 «Sisemiselt, noh.»
 «Ei usu, et päris lössis oleks,» arvas Virgemaa. «Kas sind niisugune asi ei raputaks?»
 «Missugune?» ei tahtnud Rābanik aru saada.
 «Kui sulle käskkirjaga pähe valatakse.»
 Rābanik vaatas teisele uurivalt otsa ja nõudis:
 «Sa arvad, et mina olen samuti käskkirja väärt... et mina organiseerisin joomingu?»
 «Ma pole seda öelnud,» õiendas Virgemaa. «Ma küsisin ainult, kas sind ennast ei raputaks, kui sa...»
 «Mis siin arvata ja oletada. Direktor ütles mulle ka mõned kõvad sõnad. Ja ülepea...» Rābanik kogus mõtteid ja väitis ägedalt: «Meil ülepea... üks ja teine aina kritiseerib direktorit.»
 «Meil ei olnud ju direktorist juttu.»
 «Küll ma tean. Direktor andis ülekohtuselt pähe. Nõnda need jutud käivad.»
 «Ma pole poole sõnagagi...»
 «Ei ole küll, aga on sinulgi nihuke alatoon.»
 «Mis sa tühja fantaseerid.»
 Aga Rābanik ei teinud kuulmagi, vaid õiendas oma mõtet:
 «Meie direktor on otsekohene, ta armastab avameelselt vigu kritiseerida ja kutsub korraks neid, kes tulevad tööle «õliselt» või peavad tööletulemise asemel paremaks «kärakat» visata. Ma ei taha öelda, nagu ei oleks direktoril puudusi. Ta on neid ka ise tunnistanud. On tarvis avalikult rääkida puudustest ja vigadest, mitte aga tagaselja sosistada seda, mis ei vasta tegelikkusele.»
 «Kes sosistab? Millal? Kus?» nõudis Virgemaa.
 Ent Rābanik ei teinud otsestest küsimusest väljagi, vaid jätkas:
 «Meil leidub inimesi, kes püüavad asju ajada kärkimise ja käratamisega. Kui juhtub, et direktor ei saa küsimust lahendada nii, nagu tahtja soovib, siis hüütakse kõva häälega: «Siin juba õigust ei tehta!», öeldakse trotsivalt: «Ei ma paremat lootnudki!» või püütakse ähvardada: «Ega see sellega jää!»»
 Rābanik tõmbas korraks hinge ja lõpetas loiult:
 «Inimene peab austama ja mõistma teist inimest, siis leitakse ühine keel.»
 Virgemaa muigas. Peaaegu oleks keelele tulnud: et sa, vennas, just direktoriga püüad ühist keelt leida! Olgu pealegi, milleks lausa nägema minna.
 «Nojah,» ütles Virgemaa otsekui lõpetuseks, «ma saan aru, meie direktor on õiglane mees.» Ja lisas muheldes: «Aga sa agiteerid tühja. Ma pole öelnud, et ta ebaõiglane oleks.»
 «Käi põrgu!» hüüatas Rābanik ja lausus asjalikult: «Seda ma ütlen, et Jalajas on käskkirja ära teeninud.»
 «Ma pole öelnud, et ei oleks ära teeninud,» vastas Virgemaa päris tõsiselt.

*

Kui teised vaagisid Enn Jalaja süüasja ja karistust, kõndis ta ise mööda varjulist pargiteed ja seadis mõttes sõnu ritta:

«Kui ma läksin parki,
park oli läinud uitama,
puud olid pannud punuma...»

Hea, et leidus tegevust, mis andis norumõttele uue, kindla suuna. Ning Enn arutas pisukese endapilkega: teised hakkavad jooma ja tükivad kaklema, mina luuletan, olgu pealegi...

6

Oo püha Johannes,
kui Sa oled miskit
jaburat teinud ja midagit arulagedat
mõelnud ning kitkud ahastades karvu,
siis loe modernide kirjatotrate fosfor-
tõbiseid lalli-lollitusi; küllap
hakkad siis kõhtvabinal naerma ja
taipad, et ilmas saadakse hoopis
tobedamate asjadega valmis. Ning Sul
peaks sellest kergem olema.

Vana Aadam

Enn Jalajas lebas kušetil. Ajalehed olid läbi sirvitud.

Mõtted sagisid ja tiirlesid, tiirutasid aina ühe puntra ümber: vastik käskkiri ja kogu see krempel.

Siis meenus vana raamat. Meenus sissekirjutus koltunud tiitellehel.
«Kui Sa oled miskit jaburat teinud...»

Enn tõsis, läks riivli juurde ja otsis üles suureformaadilise albumi. Ei tea, millal seda küll viimati lehitseti ja loeti. Küllap kunagi keskkoolipäevil. Aga ei olnud hoopiski kindel, kas Enn oligi seda päris läbi lugenud.

Oli eriline tunne hoida käes kadunud isa raamatut. Peaaegu et pühalik. Ning mõnus sissekirjutus, see andis raamatule veelgi tugevama kaalu. Vana Aadam. Küllap keegi noorpõlvesõber, kooliveli. Ema ei teadnud ega mäletanud ühtki isa sõpra ega tuttavat, kes oleks kandnud Aadama nime; sellest oli pööraselt kahju, et ei teadnud.

«Kui Sa oled miskit jaburat teinud...» Ega ei tea, kas isa, igati mõistlik ja kaine mees, oligi millegi jabura või ülemeeliku või lausa totraga hakkama saanud, ei tea, kas tal tuligi mõne tobeda sammu pärast meelt ära heita ja karvu kitkuda. Hea on mõelda, et vist ei olnudki tal seda tarvis.

Aga vana Aadam — küllap alles verisulis noormees — pidi olema üks vahva semu. Niisugused mõnus-muhedad pühenduseread.

Enn hakkas raamatut lehitsema. Ja sukeldus peatselt lugema.

Seal on lugu fosfortõvest. Lugu joodikust madrusest, kes käib onnist onni ja majast majja, magatab naisi ja tüdrukuid ning külvab kurja tõbe, fosfortõbe. Ning ta kisendab:

«Kõik te põlete tuhaks, nagu olen seda tahtnud! Kõik inimkonna mõisted pillutakse segi, kõik linnad langevad rusudeks, kõik kirikud ja lossid põlevad maani. Ning seda on teinud Jaanus Lemm! Kõik inimkonna tarkus ja miljardite aastate teadus, kõik kunst ja jõupingutus, kõik geniaalsus ja töö, see kõik hävineb mõne nädalaga. Ning seda on teinud Jaanus Lemm! Põleb tuhaks kõik kogutud vara ja rikkus, langevad kokku kõik sillad ja tunnelid, kõik paisutatud vesi jookseb alla. Ning seda on teinud Jaanus Lemm! Ei jää terve maakera pääle ühtki inimest, kes võiks Jaanus Lemmi nime kirjutada ajaloo kuldsele leheküljele, sest isegi Jaanus Lemm hävineb ühes teiega!»

Äkki välgatab Ennul meelde Kessi ütlemine: «Käib ükskord nagu rahepilv üle ja uppis ongi kõik linnad oma maja- ja vabrikumürakatega, ja maa on täis varemeid, laipu ja raipehaisu...» Kas ainult juhuslik kokkusattumus või päris tõsine hingesugulus? Muidugi, elus on enamasti teisiti kui kirjapandud lugudes. Tõo Jaanus Lemm külvab laastavat tõbe üpris aktiivselt, «mustvunts» aga ainult mõtiskleb, näeb apokalüptilisi ulmi ja pillab vahel mõne raskekaalulise lause.

Tolle Jaanus Lemmi koletu ürituse õudset lõppu kirjeldab autor mingi võigas-võimsa ekstaasiga:

«Kohutav töbi laguneb kiiresti laiali...

Ahastus kasvab iga päevaga, tunniga, minutiga... Ahastus sirgub kui elajas, pannes värisema südame, hüüdma suu. Inimesed hulluvad ning ringlevad päevad ja ööd, karjudes, kisades. Kuid miski ei aita, miski ei aita!...

Kui lainetav tulimeri tormab rahvas kirikusse — viimsele ahastavale palvele. Viimsele meeleheitvale palvele...

Tule lakkuvad verised keeled sirguvad, venivad, tõusevad tornist kõrgemale, mattes kirikut purpurpunasesse hullusse... Ning mõne tunni järel hõõgub tuhk kiriku kohal...

Itsitav naine tormab ees ja mees jookseb talle järele kõhtvabinal, must ning kohutav kui kõuepilv...»

Selles jutus, arutab Enn, pesitseb nagu mingi pööraste hävingu-aegade ennustus ja eelaimus. Kirev ja fantastiliseks paisutatud küll, aga kas ta nii väga lalli-lollitus ongi. Ei tea, ei ole asjatundja. Jabur ehk muidugi, aga... aga selle autori fantaasia keeb ja kobrutab nagu vägev kosk. Kui omast kohast mõelda, kuidas tema, Enn, vahel pead murrab ja vaevab, et mõnda laululugu — oma tarbeluule teosekest — valmis saada ja pisut uudsemat-värskemata vaatnurka ja ütlemist leida...

Teine lugu. «Nimetu elajas». Ega pealkiri veel midagi ütle. Aga kirjatükk on — see selgub kohe — «vägev ja rammus», nagu autor isegi tunnistab.

Seda lugu on kohati hirmus raske uurida — võiks öelda: läbi puurida —, sest tihtipeale tuleb vastu päratu mõtte- ja sõnarägastik.

Siin ta ongi, mingite ebamääraste mõtete võrdkuju:

«Kannani nõrgad, ääreni haledad, haledad. Mõtted kui umbsed klaasmunad: sest siin peab laotaja ussikene väga hambuline olema, et ümmarguse kesta pääle vereta jälge jätta. Ja vihaselt viskab ta pääga, pääga, mis kunagi kuklasse kinni ei jää. Läbi haavatud soo aga sähvab risti-rästi, risti-rästi välk nartsu mässitud noana, et mitte vigastada ei havi ega seda ilast tsingitoru, mille vastu kirglik kala nõrtsuva rinna surub.»

Võta sa kinni, kas on kirjanik peast segane või on tahtlikult-sihilikult niiviisi kirjutanud. Vist kükitab siin taga mingi «ism».

Ühtejärge pahvatab autor välja rõvedaid mõtteid ja maalib nilbevõitu pilte. Teost läbib otsekui juhtmõte: «Üksainus on inimese loomulik elukutse — hoor olla.»

Siis niisugune pildike:

«Oled sa emane, siis on paradiisis hädaohtlik: inglid võivad iga silmapilk sind tundmata — neile tuntud — paigas eemale meelitada ja selle aja sees, kui kell kaksteistkümmend lööb, sind ära vägistada. Mine siis puutumata üles.»

Võib sedagi mõne «ismi» alla paigutada, aga võib pisut lihtsamalt öelda, et mees tahab rõvetsemisega silma paista.

Einoh, jaburat on selles kirjatükis rohkem kui laialt, ja autoril paistab sellega kindel eesmärk olevat, sest ta ise kinnitabki: «mõistusele võid märja alusseelikuga vastu pääd lüüa».

Aga teadlikult-tahtlikult segase sõnastuse tagant vahib mingi inimvihkajalik filosoofia:

«Löö inimkond maha, nühi takuse nuustikuga viimane veretäpp hukkamise sillalt ära, sest oma hinge tahan ma kinkida viimasele mõrtsukale, töös halliks läinud surnuhaua ussikesele. Kui see nimetu tõuk siis iseloomuta omahimus sureb ja maa ta matusepidu peab, siis on ses äärmises-valminud vihkamises, kookavas ahastuses lõpu vaikimise üdi põigiti mu luulehinge suurepärasusele.»

Teisal ajab kirjanik rinna ette ja seab enda «hallist massist» kõrgemaks ja kutsutumaks:

«Siis sa isane, sa emane: ronige kõige igapäevasemalt oma igaviku poole, aga laske mind uhkete inimeste laulik olla. Laske mind kõrgilt kõike elavat tõugata, tallata, vastu hommikut ning õhtut pilkamise pilkusi saata ja jällegi hüüda: ma olen tugevate noorte uhkuse looja ja eluütteleja, kes hommikujõus ühesuguse kergusega mäed ja legendikud haledaks teeb allaheite keevas kannatamises oma valitsemisest teiste sisse.»

Tuleb välja, et uhke poosiga saks. Prohvet ja üliinimeselik laulik ja «eluütteleja». Ning teadlik nihilist, kes vihkab inimest üldse, sest «ses inimesepõlgamises on nali ja vaba hullumeelsus, on iseteadlik lollus ahnes ettekujutuse janu rohkuses». Kõike seda tobedust põhjendatakse vördjaliku aforismiga: «Sest kõik on hullumeelne: inimene oma kogemata põhjusetuses ja inimene oma määratud otstarbekusega.»

Ei ole teada, kas lääne mandumisefilosoofid-surnumatjad on juba läbi sõelunud ja tuulanud ühe pisikese rahva nutika prohveti toeka pärandi. Peaks küll näpuga näitama, määrane taevakõrgune mõte ja võrratu võrdkuju:

«Mis aga veel vaimustas, oli sügaviku algus ja igavik oma äärepäälses kalduvuses nagu väga suure vankri ümberkerkimise silmapilk sopesse linnajõe kohal — ja oleks viimne sõit: ja inimkond istub sees.»

Läänes kirjutatakse muidugi palju inimkonna viimse sõidu teemal. Aga oleks tõesti põhjust hoobelda: «geniaalne» eesti vend sai selle kõige hakkama ligi pool sajandit tagasi.

Jälle meenub Kess. Kah omamoodi prohvet! Kui õige annaks talle lugeda «Nimetu elaja» rabavaid arutlusi ja ütleks pilgates, et ennäe kui kahvatud ja armetud on nende kõrval tema «maailmalõpu» uned ja «kosmose-väetamise» mõtted. Tühja kah! Hakka veel mehikest ja

tema sonimisi tähtsaks tegema ning raamatusse trükituga kõrvuti seadma. Ja paljude ta oma surimuri ikka julgeb laiali lادراتا.

Tolle prohveti heietustes vilgub ja virvendab ka midagi elu- ning maalähedast. Prohvet tunnistab: jõudsimme kui tikerberimari vastu päikest pehmeks minna, niisama ka mädapleki külge võtta. Teisel targutab: pisikesed kängus häbid nagu vesiste reitega sirtsud niidetud heinamaal — kargavad üles, langevad maha ja hüppavad jälle oma pisikesi kõverikke tantse, kordamisi, korraga. Prohvet näeb läbi puutara vastu kapsaid vaatavat narride valitsejat ja valitsevat narri ning märkab äkki: vihma sajab ja jalad on paljad, aga sina kisud eluhaavu lahti; arumaal on heinad, mu jumal, sina küll neid sealt ära tuua ei viitsi. Mis selt jumalalt ikka loota, ta isegi on paljajalu ja mütsita! Prohvetit-kirjatarka vaevavad aelev hullus, uurakil himu ja mingi vantsuv lootus, ta igatseb olla «niisugune haruldane kadakas, mis ööseti üksikult kasvab vanal tuleasemel», aga ta tunneb ja teab, «nagu kõvera hoburaua sees, et kunagi sirguajamise tundisid ei saa tulema». Ega jäägi siis muud üle: «tahtmine ära jääbuda — kui küpsetud leivakakk oma pingi pääl — on nii enese poole ritsuv ja meelitav, sest inimesed poovad ennast ikka kandvate tammeokste külge...»

Enn luges ja luges, mõnda kohta luges uuesti, luges sellepärast, et see oli väga segane, või ka sellepärast, et see tundus, hoolimata sõgedast ja vastuhakkavast mõttest, päris vaimukana. «Kõhtvabinal» naerma ta ei hakanud. Aga muigas küll, päris mitu-mitu korda. Ja mõtles: Läänes võidakse ehk öelda, et sel jamal on igaviku väärtus, kuna see on kirjutatud ammu-ammu ja tundub ometigi läänelikult tänapäevane; aga idiootliku sonimisenä paistab see igale selge aruga inimesele, elagu ta siis kapitalistlikus või sotsialistlikus ühiskonnas; igatahes kellelgi selle lugejal ei teki tahtmist tolle Maarjamaa prohveti filosoofiat järgida ja «ära jääbuda».

Üks voorus oli vana Aadama pühendusega raamatu lugudel ometi: nad panid unustama. Korda paar turgatas küll meelde «mustvunts» Kess, kadus aga peagi tagaplaanile. Enn luges ja luges ning unustas lugedes vabriku, unustas kurja käskkirja, unustas direktori tõre-tõsise ilme ja Kessi kahjuröömsa irvituse.

Need lood panid unustama ja töid une peale.

*

Äkki oli pea mõtteist tühi, tühi, tühi...

... Ebamäärane hahkjäs ruum. Ebamäärased ilmetud kogud.

Kostab nõudlik, ametlik hääl:

«Aruandeks on sõna seltsimees Jala-Jalajal.»

Enn ei näe hüüdjat. Aga ta teab, et teda nimetatakse, ta on seda oodanud, on selleks valmis olnud.

Ning juba ongi Enn puldis, hoiab kahe käega äärest kinni, näeb endast allpool peade ja õlgade korrapäratut massi ja hakkab kõva häälega rääkima:

«Seltsimehed! Meie vabriku kollektiiv on koondunud ametiühingu ridadesse üheksakümne kaheksa protsendiliselt, minimaalselt. See on hea näitaja, seltsimehed. Aga me ei ole sellega rahul, ei ole rahul. Me tahame rohkem saavutada ja saavutame kah. Kes siis on need kolm... see tähendab, kaks protsenti, kes ei kuulu veel meie ühtsesse rivvi? Need on, jaa, niisugune element, keda leidub igal pool — tuimad, ükskõiksed, uimased ja, võiks öelda, absoluutselt opakad. Aga me pingu-

tame ennast, me ei säästa oma jõudu, et ka seda kolme-nelja protsenti kaasa tõmmata ja liikuma panna, liikuma panna. Minimaalselt liikuma panna.»

Enn on hoogu sattunud. Ta kõneleb tões ja vaimus. Ei-ei, ega ta naljata, ega ta ahvi järele Viirsalu või Rābaniku kõnelaadi. Nõnda peabki puldist kõnelema. Niisuguse tooniga, niisuguste sõnade ja väljenditega. Teisiti ei saagi, teisiti ei olegi võimalik.

Ta ei tea, kas tema kõne kuulajaid sütitab, aga ise süttib ta rohkem ja rohkem. Ta kõneleb suure mõnuga:

«Meil kuulub igast neljast inimesest kolm Punase Risti ja Punase Poolkuu Ühingu organisatsiooni. See on tubli näitaja, seltsimehed. Aga me ei ole sellega kaugelki rahul, ei ole rahul. Me pingutame ennast, et kõik uimased ja opakad kuuluksid absoluutselt meie rivvi. Pingutame ennast, seltsimehed. Igast viiest inimesest võtab meil kuus osa kehakultuuriliikumisest. See on hiilgav näitaja, seltsimehed. Me saame välja panna jooksjaid ja hüppajaid ja... ja kõievedajaid nii palju kui kulub. Ühiselamus, seltsimehed, on meil kõik töötajad saajaprotsendilisel. Me pole muidugi sellega rahul, ei ole rahul. Oleme kindlad, et ületame selle protsendi, ületame, seltsimehed. Kõige tõhusamalt on meil arenenud tõstmine. Üle-rinna-tõstjaid võime välja panna igal ajal nii palju kui soovite, ja rohkem kah. Rohkem kah, seltsimehed. Ainult tuleb märkida, et meie lugupeetud direktor suu-vat-seb tõstesporti pidurdada oma bürokraatlikult... see tähendab, administratiivselt bürokraatliku vahelesegamisega. Aga me pingutame ennast, me ei säästa oma jõudu ja võidame kõik pidurid ja takistused, mis meie initsiatiivi lämmatavad, võidame. Võidame, seltsimehed. Absoluutselt. Ning igal sammul meie töös ja tegevuses ja isiklikus elus seisame ühe jalaga olevikus, teine jalg aga on sirutatud abso-luutselt tulevikku. See on meie põhiline näitaja, seltsimehed. Elagu, seltsimehed! Hurraa!»

Enn lõpetab ja pühib higi. Kuulatab. Kas plaksutatakse käsi või sahistab hoopis tuul mahalangenud puulehti? Ning ei olegi ühetaoliselt ilmetuid päid, kes näisid pingsalt kuulavat ja samal ajal rahumeeli tukkuvat: ees laiub hoopis hallide, sammaldunud kivimügarike lagamik.

... Enn istus toolil, istus suure ukse taga. Ootas kedagi, ei teadnud isegi, keda. Ootas. Ei tulnud. Ootas veel. Ikkagi ei tulnud.

Uksel oli suurte tähtedega silt:

«Alamväelastele ja koertele sisseminek keelatud!»

Kus oli ta seda silti varem näinud?

... Enn lebab oma kušetil, aga sealsamas — otse käega katsuda — on väike neljakandiline laud. Pisikese laua ääres istub pisike mees, sööb viini vorste kapsastega ja joob žiguli õlut; joob nimelt žiguli õlut, sest õllepudeli silt on selgesti näha.

Mees vaatab Ennu poole ja küsib poolihääli:

«Kas saladust oskad pidada?»

«Oskan.»

«Vannu!»

«Vannun!»

«Mille nimel?»

«Onu Kessi vurrude nimel!»

Mees hakkab kähinal naerma, tõstab käe ja näitab kaugusse — vaata!

Enn vaatas. Udune kuma. Vaatas pingsamalt. Leegid, elava tule tantslevad leegid.

Juba seisis Enn rinnutsi selle elava tulega, nende pahisevate, sisisevate, pimestavalt lõõskavate ja kõrvetavalt kuumade leekidega. Ta kargles ringi, vehkis kätega, karjus, jagas korraldusi. Oli lämmatavalt kuum. Ta rebis pintsaku seljast ja heitis minema.

Ta teadis, et generaator leegitses. Ta isegi nägi vahetevahel läbi märatsevate leekide generaatori metalset keha, mis rappus ja värises, kohati paisus ja pakatas ja purskas oma pragudest välja tuld nagu haavadest verd.

Enn jooksis, kisendas, vehkles, ahastas.

Kuskil siinsamas, päris Ennu kõrval hüüdis direktor Viirsalu:

«Teie vastutate, teie vastutate!»

Ja äkki — vaikus, pimedus, otsekui olematus.

Enn lebas poolunes, väänles rahutult ja vajus uuesti ähmasesse teadmatusse.

... Tänav. Keegi tuleb vastu, tundmatu mehekoogu. Komistab.

«Vabandage,» ütleb Enn.

«Mina pean vabandama?» naerab tundmatu. «Teie ees? Lora!»

«Palun väga,» vastab Enn viisakalt.

«Teil tuleb vabandada,» nõuab võõras, «et... et teistel ees koperdate.»

Juba on miilitsamees kohal, vaatab näkku ühele ja teisele.

Võõras õiendab vaikselt:

«See... see kodanik solvas mind.»

«Mina teid?» vaidleb Enn vastu. «Ma ei tunnegi teid.»

«Tunnete!»

«Praegu alles näen... näost näkku.»

«Valetate!»

«Ärge karjuge, palun, öö on,» ütleb miilitsamees.

Enn uurib tundmatut. Viktor Kess. Pearaamatupidaja hakkab kahju-rõõmsalt naerma.

Selle naeru peale Enn ärkab. Ärkab, et uude uimastusse suikuda.

... Värav. Prillide ja vuntsidega valvur, pikkade vuntsidega tige mees; pikavuntsiline, mitte vurrudega nagu Kess.

«Kuidas on teie nimi?» nõuab valvur.

«Kajakas,» ütleb Enn tõemeeli.

«Teie dokument!»

Enn võtab taskust kokkumurtud paberi.

«Siin on kirjutatud: Karusoo,» uurib valvur paberit. «Miks Karusoo? Miks mitte Arumaa?»

Enn mõtleb ja imestab: tõsi jah, miks siis Karusoo ja miks mitte Arumaa?

«Seda ma ei tea,» vastab ta.

«Miks te ise lödisete?»

«Ei tea.»

«Noh, olgu,» nõustub valvur. «Magage siinsamas pingil, voodit mul anda pole.»

«Ma tahan koju minna,» teatab Enn.

«Nagu mina ei tahaks,» muigab valvur.

«Minu vahetus on lõppenud,» väidab Enn.

«Nagu minul ei oleks,» itsitab valvur. «Aga kell ei ole veel löönd.»

Enn vaatab ringi, kuskil ei paista kella.

«Kell viidi utiili, hõhõhõhh!» läkastab valvur kähedat naeru.

Enn istub pingile, see vajub hääletult kokku.

«Noh, olgu,» ütleb valvur samuti hääletult — Enn loeb selle ütle-
mise mehe huultelt. Ning valvur küünitab käe Ennu poole, käes läigib
rasvane pirukas.

Enn võtab piruka, tahab hambad sisse lüüa — pirukas on kadunud,
kadunud on vuntsidega valvur ja värav. Samal hetkel kaob ka valgus,
nagu oleks must kott pähe tõmmatud. Hakkavad huilgama plekised
sireenid, aina vinguvad ja plärisevad ja haugatavad sekka otsekui
hiiglapenid.

Siis Enn ärkas, ärkas lõplikult.

Ta tajus, et midagi on juhtunud, midagi imelikku ja üllatuslikku,
midagi erakordset.

Ta pingutas ennast, et mõista ja taibata.

Ta kuulatas. Kuulatas kaua, pingsalt. Vaikus. Täielik vaikus.

Siis taipas ta, et vaikus oligi see erakordne.

Äratuskell laual oli seisma jäänud. Ilmselt oli Enn unustanud kella
üles keerata. Aga mis siis huilgas ja plärises?

Tükati meenusid fosfortöbiste virvarr, inimkonna «viimse sõidu»
filosoofia, lõkendav ja pakatav generaator ning Viktor Kessi tõmmud
vurrud... Ah, kuradile kogu see unejamps!

7

Neiu mulle vastu naeratas!...

Jalutama. Ei läbenud paigal püsida. Tahtmine liikuda. Aina minna
ja minna.

Ja Enn läks linnast välja. Päike paistis küljelt. Tuul tõukas tagant.
Eemal kollendas kasetukk, teisel sinendas sakjas kuusik. Kuskil vidis-
tasid linnud, kuskil hõiklesid poisid. Jalgrattad vuhisesid mööda. Kingu
taga müristas traktor oma monotoonset lugu. Enn läks, hingas süga-
valt, vehkis kätega. Ta peaaegu ei näinud ega kuulnud midagi. Kord
oli kitsas kraav ees, sellest hüppas ta üle ja unustas selle kohe.

«Juba siin!» hüüatas ta äkki, kui leidis end sillalt. Ta oli sillal seisma
jäänud ja kallutus üle rinnatise alla vaatama, ning siis alles märkas
mõelda, et — tohoh, juba sillal. Nagu polekski see üle rinnatise jõkke-
vaataja mitte tema ise, vaid keegi sootuks teine.

Enn hakkas väikesi kive vette loopima. Ükshaaval, aeglaselt, täie
rahuga. Viskas, jälgis kivi kukkumist, kuulatas sulpsu, vaatas veerõn-
gaste ühetaolist liikumist ja aeglast vaibumist. Ootas, kuni veepind
rahunes. Siis viskas uue kivi. Ta loopis kive tükk aega. Esimeste kivide
kukkumist ja esimesi rõngaid jälgis ta poisikeseliku huviga. Siis vaibus
huvi. Tuli tüdimus. Aga ta loopis edasi. Nagu oleks tingimata tarvis
loopida, otsekui oleks ta ainult selleks siia tulnudki.

Milleks siis muuks! Isaga matkates tulid nad ju siia Kikera sillale
ainult selleks, et kive jõkke loopida. Enn loopis, isa ainult vaatas ja
hüüdis: «Oli see alles sulps!... Küll aga laksatas!...» Isa iseloomus-
tas neid sulpse igaviisi ja need isa hüüatused ning ütlemissed olid nii-
sama toredad nagu sulpsud ise. Enn loopis kive kaua-kaua, lõpuks
ikkagi tüdines ja ütles: «Hakkame nüüd õige minema.» Aga järgmisel
pühapäeval kippus uuesti sillale, ja kui isa millegipärast ei saanud

tulla, ootas kibekärsitult uut pühapäeva. Ning kevadetki ootas neljaviiene Enn peamiselt Kikera silla tõttu.

Pärast isa surma tuli Enn tihtipeale üksinda sillale kive vette pilduma. Tuli suure poisina ja tuli samuti täismehena. See oli mingi eriline kohustus. Ta ei osanud seda ise seletada. Ei tahtnudki kuidagi seletada. Nõnda oli ikka olnud — niikaugele kui ta mäletas, oli hea ja mõnus siia tulla. Nad tulid mõnikord koos emaga. Siis viskas Enn ainult paar kivi vette, ainult paar-kolm ja mitte rohkem. Nagu häbenes. Õieti ei häbenenudki. Aga ei olnud see. Üksinda viibis ta Kikera sillal kaua. Nõjatus rinnatisele, mõtiskles, jälgis vett, siis viskas jälle mõne kivi. Siin, Kikera sillal, ei olnud ajal mõõtu. Siin seistes ja meeliskledes ja aeg-ajalt kive pildudes viibis Enn otsekui igavikus.

«Tarvis õige Öru metsa minna,» ütles Enn viimaks endamisi.

Öru mets ei olnud nii tähtis kui Kikera sild. Oli temagi tähtis, aga sinna võis minemata jätta, sealt võis möödagi minna. Öru metsa tuldi suve lõpul ja sügisel ning pärast vihma, kui oli seeni loota. Nüüd, septembri keskpaiku, võiks seal seeni leiduda, kuigi õige seeneaeg peaks möödama olema. Aga ikkagi võis juhtuda, et kaskede all kükitas mõni puravik ja leppade vahel suurel legendikul istusid pilla-palla imelikud kõvanupulised pilvikud. Ning tingimata tuli vaadata, kas pika kraavi taga kuusetihniku nurgas — siin oli kunagise hobustekopli äär — ei siruta end samblast mõni valge kübaraga šampinjon. Oi jaa, kavalad olid seened ennast peitma. Enn mäletab, mõnikord ei leidnud ta ühtki, siis kutsus isa, et — tule, otsime kahekesi. Tingimata leidis siis väike Enn sealt seene ja rohkemgi, isa tuhlas niisama tühja, Enn-poiss muudkui leidis. Ema oli samuti osav seenekorjaja. Aga hiljem, kui Enn lippas seitsmendat-kaheksandat aastat, nimetas isa teda seeneleidmise meistriks.

Mõne seene ikka saab, arvas Enn. Tal ei olnud nuga taskus, ei olnud midagi kaasas, kuhu seeni panna. Aga selle üle ta ei muretsenud. Ta oskab seeni niisama jalalt maha murda. Ja paneb taskurätikusse. Tõsi küll, ema kurjustab, et taskurätt määratud ja ei tea, kas läheb pesus välja. Siis Enn muidugi ütleb, nagu on ennegi öelnud: «Ega see määratud ole, see ainult Öru metsa seenene.» Nii jääbki. Sest Öru metsaga on emalgi seotud hellad mälestused.

Kui Enn lagendiku servale jõudis, nägi ta eespool inimest, kes läks mööda rada ja uuris hoolega teeservi. Seeneline. Selja tagant ei osanud öelda, kas noor või vana. Aga mantel oli hele ja käes hoidis paberituutut. Ei ole õige seeneline, otsustas Enn. Õige seeneline käib korviga ja astub ka teest kõrvale.

Enn pidas aru, kas minna naisest — võib olla, et neiust — kaugelt või lähemalt mööda. Hea küll, lähemalt. Ega tal muud huvi olnud, tahtis ainult tuutusse piiluda.

«Jõudu!» hüüdis Enn juba eemalt.

Neiu — võib-olla noor naine — pöördus ja heitis reipalt vastu:

«Jõudu tarvis!»

Tal oli ümar heatahtlik nägu, lühike nina ja suured sügavsinised silmad. Ta ei naeratanud, pilk vaatas uuriv-tõsiselt, hääli aga kõlas rõõmsameelselt.

«Kas seeni ikka on?» küsis Enn.

«Vähe.»

Ja paberist tuutu kallutati Ennu poole. Üsna põhjast piilus kolm punalillakat pilvikut.

«Vähe jah,» kordas Enn.

«Ei ole vist õiget seenelist,» ütles neiu. Nüüd ta naeratas. See oli lahke, sõbralik, siiralt kodune naeratus. Mitte edev või edvistav. Naeratus, millega ausad, õiglased inimesed vaatavad otsa teistele inimestele, kellest nad loodavad, et nemadki on ausad. See oli ühtlasi neiu elurõõmus naeratus, mis pani särama kogu näo ja kogu tema olemuse.

Ennul hakkas neiu kahju: suur pikk tuutu ja ainult kolm väikest seent. Ta tahtis neidu aidata, talle head, tulusat nõu anda.

«Seal kaskede all peaks puravikke olema,» ütles Enn ja lisas kohe: «Puravikud ju kasvavad kaskede all.»

«Ma juba vaatasin, ei ole,» vastas neiu kähku.

Enn ei osanud selle peale midagi öelda. Ta mõtles, et nüüd on kõige õigem pika sammuga edasi tõtata. Aga millegipärast viivitas.

Neiu naeratas jälle ja ütles:

«Ega ma seenele tulnudki, ma niisama.»

See pidi muidugi tähendama: sellest ei ole midagi, et tuutus vähe seeni.

Enn noogutas. Ta noogutas, see käis tuutu ja seente kohta. Aga võis tunduda, et noogutas hüvastijätkuks, sest kohe kiirustas ta edasi.

Enn tõttas üle legendiku kuusetihniku poole. Saanud kraavist üle, vaatas ta korraks tagasi. Neiu oli ümber pöördunud — nähtavasti kohe pärast Ennu edasitulekut —, oli jõudnud legendiku teise serva ja hakkas praegu liikuma mööda teed, mis viis suurele maanteele.

Enn ei leidnud vana hobustekopli äärest ainsatki šampinjoni. Siis arutas ta edasi-tagasi, kas minna kaskede alt puravikke vaatama või jätta minemata. Viimaks läks, et oleks ikkagi käidud, kui juba siinmail ollakse. Ei leidnud ka puravikke. Aga üksainuke pruntjas pilvikumugul uperdas mutiaugu kõrval. Võttis selle kaasa, määsis taskublokist tõmmatud lehte. Otsis veel, rohkem ei leidnud. Nii napiks tänane seenesaak jäigi. Ei olnud tarvis taskurätti määrada.

Kui Enn maanteele jõudis, vaatas ta uurivalt igale poole, aga neiu ei paistnud enam ei mantlihõlma ega peanuppu. Ei saanudki ta teada, kas neiu kõndis linna poole, kas liikus linnast vastassuunas või läks üle maantee külla. Ja Enn targutas: läks kuhu läks ja kõndis kuhu tarvis...

Enn ise astus mööda maantee-äärset jalgrada. Mõtted sebisid siiasinna ja jõudsid ikka ja jälle võõra neiu juurde. Lahke naeratus virvendas silme ees. Kume hääl sumises kõrvus. «Ega ma seenele tulnudki, ma niisama,» oli neiu öelnud. Niisama hulkuma, uitama, tahtis vist öelda. Pidi see koguni tähendama: kui õige uitaksime ja lobiseksime natuke koos? Selle mõtte tõrjus Enn kohe eemale. Ei olnud võõras neiu pealetükkivat laadi, ei hoopiski mitte.

Oli tunda, et päike kuumutas selga. Enn katsus käega ja ütles kõvasti:

«Päris soe jah.»

Ütles kõvasti, nagu sammuks kellegagi kõrvuti. Ei tea, kellega ma õige kõnelen, muhatas ta mõttes.

Teel lebas sigaret. Paar sammu, siis teine. Siis kolmas. Ning edasi: paar sammu ja sigaret, jälle paar sammu ja uus sigaret, nii aina edasi. Terved sigaretid. Lõpuks kaks tükki kõrvuti. Siis lõhkirebitud karp. «Priima». Ei tea, kas oli sigarettidel midagi viga, et minema loobiti, või tegi keegi lolli nalja. Enn oli millegipärast hakanud mahapillatud

sigarette lugema ja sai kokku seitseteist. Seitseteist, kordas ta omaette ja mõtles samas: see neiu on vanem, kindlasti vanem, üheksateist või isegi kakskümmend. Samas pilkas ta ennast: narr, mida sul tarvis mõistatada! Päris napakas (Räbanik ütleks: opakas), leidis ta siis.

Alles see päike lõkendas. Juba lükkas vile tuul pea kohale tinahalle pilvelademeid. Ja äkki viskas jämedaid raheteri. Ainult mõne kuhjaga kamalutäie. Siis tuhlas peenemat prügi, mis sulas otsekohe näol, kätel ja rõivastelgi.

Ning selle saju ajal tuleb vastu vanem naine. Peas lipendab kirev rätt. Käeotsas pungil kandekott. Pilk uurib pudedat pilve.

«Mis see nüüd ongi, kas rahe või?» küsib Enn.

Naine viivitab, siis leiab öelda:

«Rahe vist... umbes nii...»

Aga juba hakkab sabistama tihedat uduvihma.

Naine tõttas mööda.

Enn kõndis omasoodu ja muigutas naise sõnu: umbes nii... Teinekord, tõi mis tõi, kisub silmad märjaks, ei saa isegi aru, kas ajab naerma või tikub nutt peale. Umbes nii... et oled rõõmus ja kurb kah. Nagu praegu: neiu — lahke, meeldiv, helgete silmade ja kumeda häälega — naeratab sulle, sa oled otsekui kõrvust tõstetud, ja samal ajal tunned ja tunnetad kõigi meelte-mõtetega, et küllap see ongi tema esimene ja viimane naeratus sulle, oh õnnetu õnneseen...

Ja matk oli läbi. Kodutänav. Kodumaja. Koduvärv.

*

Õösel kella kolme aegu tekkis paberilehele järsku kaks ülemeelikut rida:

Neiu mulle vastu naeratas
naeratas neiu vastu mulle.

Mõnikord on mõtet ja tunnet rohkem kui sõnu. Sõnu ei jätku, jääb puudu. Eks nõnda tekigi sõnadeta laulud.

Aga sellest tuleb säärane laul, et rohkem tal sõnu ei olegi. Ainult need neli sõna. Nõnda Enn kavatses.

Sellest tuleb sõnadega laul. Ainult neli sõna. Aga mõtteid ja tundeid on selles laulus hoopis rohkem kui sõnadega väljendada saab. Tundeid, aimusi, lootusi. Kogu elu mõte, elu sisu. Niisugune laul pidi sellest saama. Suure, kauge tagamaaga laul.

Enn hakkas neid nelja sõna ikka uuesti ja uuesti varieerima. Võimalusi oli väga palju, paistis, et lõputult. Tarvis süsteem luua.

Ta käis korra vabrikus ringi. Kõik oli korras. Töö läks tavalist rada.

Siis tuli ta oma ruumi tagasi ja istus lälle laua taha. Alustas otsast peale.

Ta pani sõnadele numbrid: neiu 1, mulle 2, vastu 3, naeratas 4. Kui teha nii, et üks rida lõpeb ja järgmine algab 4-ga. Ning teha nii, et teine rida lõpeb 2 pluss 3-ga ja kolmas rida algab sellesamaga. Seega kahekordne kordus. Nii viisi kujuneb: esimene rida, teadagi, 1 2 3 4, teine rida 4 1 2 3 ja kolmas 2 3 1 4. Neljas peaks olema selline, et pärast 4 tuleb eelmise rea alguse 2 3, seega 4 2 3 1, viies järelikult 3 1 2 4 jne.

Tekkis viperusi, süsteem ei klappinud. Mingid uued seaduspärasused

tulid vahele. Enn uuris ja katsetas, muutis ja teisendas. Aina teisendas ja sättis kokku kolm erinevat varianti.

Siis läks välja, vabriku hoovile. Seisis minutit viis keset hoovi, hingas karget ööõhku ja vaatas tintjas taevas siravaid tähti.

Tuli uuesti oma laua taha ja tegi neljanda variandi. Selle maalis hoolikalt suurele paberilehele. See meeldis. See oli õige.

Nii. Sõnad on valmis.

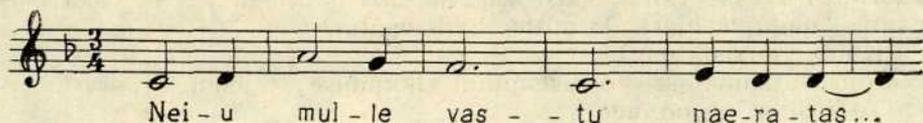
Enn luges valjusti. Algas poolihääli ja jätkas tõusude ja mõõnadega:

«Neiu mulle vastu naeratas
naeratas neiu vastu mulle
vastu mulle neiu naeratas
naeratas vastu mulle neiu
mulle neiu vastu naeratas...»

Ja nõnda edasi. Samade sõnade uued kombinatsioonid. Kolmteist rida. Kas üksluine, igav? Hoopiski mitte.

Kui palju nüansse, varjundeid, meeleolusid avanes juba deklameerimisel. Meloodia annab veel rohkem.

Enn hakkas huupi — täiesti huupi, äkilise impulsi ajal — laulma:

Vaikis, kuulatas endamisi tagantjärele.

Ei-ei, peaks teisiti, kiiremalt, hoogsamalt. Ei tule häälega vigurdada ega venitada. Rõõmsalt, elavalt, südamlikult!

Võib-olla nii:

Ei ole kõige parem. Tarvis uuesti katsetada. Ei, vahet pidada. Paus. Puhkus.

Siis turgatas pähe laulu pealkiri.

«Ülemeelik laul».

Enn kõmbib hommikul oma koduses toas edasi-tagasi ja improviseerib. Räägib poolvaljusti:

«Käin, käin, kõnnin, kõnnin. Olen natuke pahur, natuke väsinud ja natuke... üksik. Siis tuleb neiu. Vaatab vilksti, silmitseb rohkem. Vaatab ja mõtleb: ennäe, see on pahur, väsinud ja... üksik ka. Ning neiu naeratab. Ja läheb edasi. Aga mina ei ole enam pahur, väsinud ega... ka üksik. Sest —»

Enn vilistab paar takti. Siis laulab:

«Nii, nii,» ümiseb ta. Siit tuleks edasi varieerida.

Ta sammub, vilistab, laulab pisut. Siis peatub, raputab pead. Ei lähe!
Aga algus on käes.

Ning nõnda tulekski laval sammuda ja omaette, meenutades, kõnelda:

«Käin, käin, kõnnin, kõnnin...»

Ole tänatud, tundmatu neiu! Naeratuse eest, uue laulu eest ja kõige rohkem tasakaalu eest!

8

«Vabandage!» ütles... väike varblane.

See pani mõtlema. See pani tõsiselt mõtlema.

Paul Virgemaa käis vabrikukontoris ja möödus sekretärineiuust, ning see peatas teda ja ütles:

«Vabandage, teie kui... kui meie parteiline juhtija praegu... ma tahtsin küsida...»

Virgemaa jäi seisma ja neiu küsis:

«Mis te, seltsimees Virgemaa, arvate: kas on õige, et meil... meie vabrikus aetakse vanu töölisi värava taha... nagu... ei oska öeldagi... nagu vaenlasi? Ja mitte ainult vanu.»

«Kuidas te seda mõtlete?»

«Noh, vallandatakse töödistsipliini rikkumise... joomise pärast.»

«Te küsite: kas on õige?...»

«Nojah, nagu... näiteks Tõnis Puu. Kas te teda tunnete?»

«Mitte eriti. Kas teie tunnete?»

«Teate, tal on niisugused head, selged silmad... kui ta kaine on. Ta ei ole halb inimene. Nagu paljud teisedki.»

«Jaa... Nad on ju süüdi.»

«Süüdi! Tõnis Puule avaldati ometi kiitust, anti rahaline autasu. Kas siis inimest ei saa hoida, mõjutada? Et inimene oma eluga... te saate isegi aru.»

Paul Virgemaa vaatas Piia Elgile näkku. Neiu põsed õhetasid kergelt. Ta oli ärritatud, ta kõneles südamevaluga. Küllap ta valutab ammu südanimeste pärast, kes...

«Tõnis Puu, nagu ma tean...» hakkas Virgemaa mõtteid koguma, et tehtud otsust põhjendada.

Aga neiu ütles kärsitult vahele:

«Rikkus korduvalt ja nõnda edasi. See on muidugi õige. Meil on parteiorganisatsioon, muidugi, sekretäriks olete teie ajutiselt, kuni Tiimus tuleb sanatooriumist tagasi... ei, ega ma teid isiklikult... Parteiorganisatsioon ja komsomol... Meil võeti komsomolikoosolekul isegi otsus vastu, et tegelda ühiselamu rahvaga. Aga otsus jäi otsuseks. Ametiühing ka...»

«Te tahate öelda,» katkestas Virgemaa neidu, «et meil juuakse palju ja...»

«Inimestel ei ole vabal ajal midagi teha. Aga... ärge pange pahaks, te teate ju isegi.» Piia Elk kogus end, rahunes pisut ja lausus: «Ma ei süüdistata teid, teil on oma töö, perekond ja... Aga Rābanik, tema on ametiühingutööl, nagu öeldakse, täie koormusega...»

«Selge, päris selge,» ütles Virgemaa ja lisas naeratades: «Võtame arvesse.»

«Vabandage, et ma...» naeratas neiu abitult ja otsekui süüdlaslikult, «... et mina, väike varblane, niisuguseid asju...»

Paul Virgemaa lahkus mõtlikult. Tõnis Puu... Selged silmad... Jaa, inimesed käivad ükskõikselt teistest inimestest mööda ja otsustavad külmalt teiste saatuse üle...

Seesama Tõnis Puu. Kord kevadel juhtus tema, Paul, kuulma Rābaniku ja selle Puu vaidlust, õigemini nende vaidluse lõppu. Ta ei mäleta enam, mille puhul tülitseti, aga see on meeles, et Puu süüdistas ja ründas Rābanikku ja see kaitses ennast:

«Ma olen oma meelest klaasimees edasi, ajan klaasimeeste asju ja...»

Puu paiskas Rābanikule näkku:

«Klaasimeeste mõrtsukas oled, vot!»

«Mismoodi mõrtsukas?»

Puu ägetses:

«Ää pöörita silmi, nagu ise ei teaks. Mis ma sinu, sitaga, tühja õien-dan. Varsti endal ka sulg perses. Aja märgid on niisikesed.»

Hiljem, omavahel, ütles Rābanik Puu kohta:

«Jah, viin on selle mehe surm.»

Tema, Paul, ütles Rābanikule:

«Ega sind ei valitud matusekõnesid pidama.»

«Ah et... et pandi niukesi juurikaid kasvatama,» vastas Rābanik kui-dagi üleolevalt. «Tuli otsa, muud ei ühti.»

... Ei ole temal, Paulil, mõtet ennastki õigustada.

Kord suvel nägi ta Tõnis Puud jaama einelauas. Vana istus õllejoo-jate laudkonnas ja deklameeris lärmakalt:

«Kui solgivesi uputas
ja vabrikut ta kimbutas,

siis ütles Tõnis Puu:

«Mu tund on tulnud ju!»

Ta sidus vööle vöö

ja tegi ära tähtsa töö.

Kui direktor surus kätt

ja kiitis, et:

«Sa päästsid vabriku, mis ohus!»

siis vastas Tõnis Puu: «Mu kohus!»»

Selge see, et Tõnis Puu hooples oma teenetega: kui kanalisatsiooni-kaevud olid umbes ja kui solgivesi tööpoolest uputas, siis oli Puu kange mees, laskus kaevu ja udis ning koukis torud lahti. Sai kiita ja sai raha. Nüüd ta uhkustas sellega.

Aga need, kellega ta lauas istus — Paul ei tundnud neid, ilmselt ei olnud nad klaasivabrikust —, suhtusid vanamehesse ülbelt ja üleolevalt. On meeles, et Puu saadeti ära sõnadega:

«Tõnn, sa sitasõnn, liiguta nüüd sõrgu ja keri ära põrgu!»

Tema, Paul, võttis tookord Tõnis Puu kaasa ja talutas teda natuke maad. Siis rabeles mees enda lahti ja hakkas omapead astuma.

Aga Paul ei mäleta, kas ta uuriski, mis Tõnis Puust pärastpoole sai, kas ta jõudis koju või jäi edasi tõllerdama. Tõsi, ega täismehi tule lapsehoidja kombel hooldada. Teisest küljest: ega neid ole ka täismeele moodi käsile võetud.

... «Tuli otsa, muud ei ühti!...» Oh kui ülbelt ja isekalt öeldud! Paul ei söandaks nõnda öelda, isegi ägedushoos mitte.

Räbanik on omamoodi formalist. Tema ametlik kirjavara koosneb kolmest kaustast, neid hoiab ta oma töölaua sahtlis ja tõstab sealt aegajalt lauale. Kolm kausta kenasti maalitud pealkirjadega: «Tööliste osa tootmises (ja tootmise juhtimises)», «Töötajate heaolu», «Töötajate vaba aja sisustamine». Mingi asjaajamine peab olema, selge see. Aga üks ole kurb, kui paber jääb ainult paberiks. Ja juhtub jällegi, et on tarvis otsustada, mis selle või teise mehega ette võtta, küllap siis Räbanik vastab: «Mis sihukese juurikaga muud — tuli otsa!» Olukorrad muidugi on juba niikaugel. Tundub tublisti tõepõhja all olevat sellelgi vihasel ütlemisel: «Oled klaasimeeste mõrtsukas!»

Ja see neiuke mõtleb samade asjade üle ja nõuab aru temalt, Paul Virgemaalt, praeguselt vabriku parteiorganisatsiooni juhtijalt. Neiu vaatab sulle otsa oma heade, siiralt küsivate ja nõudvate silmadega ja kõneleb ühest lahtilastud joodikust ja tema headest, selgetest silmadest... Neiu, aastatelt peaaegu et oma tütar, nõuab aru...

«Kui ma olin alles poisike,» arutab Paul omaette, «õpetas ema, et inimestele tuleb julgelt silma vaadata ja tuleb alati tõtt rääkida.» Need ema sõnad on sageli meelde tulnud.

Julgelt silma vaadata... Paul mõtleb ja meenutab: kord ei saanud ta siiski silma vaadata. Tal oli koolivend Jaan Toompalu, nad istusid paar aastat ühes pingis. Pärast kooli satuti lahku ja jäädi kuidagi võõraks. Nojah, mõlemal oma töö ja huvid, varsti asutati perekond ja... Toompalu sai sõjas surma. Saaremaal, neljakümne neljanda sügisel. Hommikul kirjutas koju kirja, õhtul langes. Kui omaksed kirja lugesid, oli juba surnud. Aasta hiljem kohtas Paul tänaval Toompalu ema, teretas. Väga raske oli kõnelda: tema tuli sõjast tagasi, Jaan ei tulnud. Ja pööraski pilgu ära. Kuigi... kuigi... nojah, sõda on sõda... Oma tädipoeg Rein ei tulnud samuti sõjast tagasi. Ta oli tädil, ema õel, ainuke laps. Tädi sai ametliku kirja, et poeg on teadmata kadunud. Kuna see teade ei kinnitanud surma, siis lootis ja ootas tädi Reinu kojutulekut. Ootas oma elu lõpuni, kümme aastat. Paul ei sõandanud, ei julgenud tädile öelda, et Reinu pole mõtet oodata. Ei julgenud tõtt rääkida.

Aga inimestele tuleb julgelt silma vaadata ja tuleb alati tõtt rääkida...

Paul mõtleb ja arutab: Räbanik jah, see seatud ja valitud mees, kelle ainukeseks tööks on — nagu ta ise vahel ütleb — inimeste heaks elada ja sekeldada. See mees peaks mõndagi ära tegema. Aga enamasti ajab ainult tühja juttu ja tallab tuult.

Oli kord nõupidamine, mida nimelt vabriku naistele teha ja korraldada. Räbanik ise, Tõruke — «kultuuriminister», Tiimus ja tema, Paul. Pandi paar punkti paberile. Siis läks lausa lori jutuks. Eks naljalgi ole oma koht, seda võib ka tõsise jutu sekka visata, aga...

«Naise relvad, jaa...» alustas Tiimus tookord. «Põlevad silmad, pilub sädemeid pikkade ripsmete nagu kardinate vahelt.»

Hüva, see oli pisukeseks hingetõmbeks, ja seegi:

«Või mihuke kõrisev naer, justkui veereksid herved raekoja trepist alla.»

Aga lõõpimine jätkus.

«Rinnad,» ohkas Räbanik. «Nagu Tartu pirnõunad.»

«Ahter,» ütles Tõruke ja laksutas keelt.

Selle peale lausus Tiimus:

«Vennad, te ohkate nagu merehädalised üksikul ookeanisaarel, kes pole kolmveerand aastat maad näinud ega naist katsunud.»

«Kolmveerand aastat pluss pikad nääripühad,» lisas Rābanik ja kukkus lausa lobisema:

«Eks naise relvi ole mitut sorti... On igasuguseid tõestisündinud lugusid. Nojah, Londonis saanud keegi Barbara teada, et mehel on salajane kallim. Äge ja tragi naine otsustas võistlejale rängalt kätte maksta. Hankis kahekilose haamri, pika lihunikunoa ja purgi värvi. Võistlejannal oli kena beež auto. See äge Barbara kargas ligi, kallas auto tõrvmusta värviga üle, virutas kahekilose haamriga aknad sisse, haaras ehmunud võistlejanna juuksekahtud pihku ja hakkas neid lihunikunoa maha nüsima. Hiljem kohtunik küsis, miks ta oma aktsiooni nii metsikult teostas ja nõnda võimsate vahenditega. Barbara siis ütles: «Need on petetud naise relvad.»»

Niiviisi tollal läkski: vaadati kella, leiti — aeg juba niikaugel, et tuleb lahku minna. Eks ole Rābaniku juures täpselt ja umbes samuti vaibunud mõnedki tõsised mõtted ja asjalikud arupidamised.

*

Sel päeval kirjutas Paul Virgema seinalahe jaoks järgmise loo:

«Kuidas veedate oma pühapäeva?»

Juhan Ükspuha (elukoht: ühiselamu, tuba nr. 9, võib-olla ka 3, 4, 6, 7):
Magan une otsa. Lähen välja. Võtan putkast midagi närimiseks, rüüpan õlut peale. Longin ringi. Kui viitsin, lähen kinno. Kui ei viitsi, tulen ühiselamusse. On kampa, mängin kaarte. Pole kampa, lesin niisama, vahin lakke. Lähen välja, virutan kõhu täis. Kui viitsin, hulgun. Kui ei viitsi, tulen ühiselamusse. Mängin kaarte või lesin. Õhtul joon viina, kampa juba leidub. Lähen magama.

Sm. Jaan Rābanik,
mis teie sellest arvate?»

Kui Paul seda lugu hiljem Enn Jalajale näitas, ütles see:

«Äkiline asi.»

«Mismoodi äkiline?»

«Noh, et suisa Rābaniku kapsaaeda.»

«Nii peabki.»

Enn ei vaielnud vastu.

Siis näitas Enn oma paari laululugu.

«Jaa...» venitas Paul. «See joodikute pihta, sellest saaks korralik number. Aga see neiu naeratus... kuidas sa seda mõtled?»

Enn laulis jupi poolihääli ja hakkas seletama:

«Noh, säärane meeoleolulauluke. Sõnu napilt, aga tõusud ja mõonad ja varieeruvad tunded... Puhtalt lüüriline.»

«Olgu's pealegi,» ütles Paul kuidagi ükskõikselt ja viis jutu mujale: «Vaata, kui me nüüd oma uuele repertuaarile mõtleme, siis... tead, oleks tarvis veel midagi kasvatuslikku. See joodikute pihta, sellest üksi on vähe.»

«Seda muidugi,» nõustus Enn. «On sul mõni idee?»

«Peaks natuke aru pidama,» ütles Paul. «Võib-olla midagi sellest kandist: süüdi on teised. Schuld sind die anderen. Seda lugu, mis nii-

viisi algab, on kunagi loetud. «Wochenposti» kohtulugu, nagu neid lehe viimasel küljel trükitakse. Vahelugemiseks ja õpetuseks ka. Süüdi, jah, on teised. Miks on kool nõnda raske, et peab kuue klassiga pooleli jätma? Miks on töö hullusti vaearikas? Miks peab igal hommikul kell kuus üles tõusma? Miks on teistel mootorrattad ja autod, temal, Ralphil, ei ole aga isegi juhiluba? Miks ei tee inimesed tema tahtmist, kuigi tal on alati õigus? Miks ei ole õnne tema jaoks? Ning see Ralph lõngub ringi — lungert herum —, või, ütleme, Jaan või Jüri, looderdab, joo ja kakleb, varastab, tähendab, «ajab ära» tühja auto, sõidab vastu seina, jätab sõiduki sinnapaika, varastab, tähendab, «leiab» motorrolleri, teda peetakse teel kinni, ta põgeneb metsa, ja nii ikka edasi, kuni kohus mõistab talle mõned ärateenitud aastad.»

«Peab mõtlema,» ütles Enn ja püüdis naljatada: «Sa pidasid terve loengu, sellest võiks romaani kirjutada, aga laulu teha...»

«Võta siis lühemalt, konkreetsemalt,» soovitas Paul. «Meil on kütja Teet Arjas. Pane laulu kas või Teet Tubli. Aga poisi — nelja-viieteistkümnese marakrati — kasvatamisest ei hooli, see hulgub ja huli-gaanitseb. Võid vabalt fantaseerida.»

«Arjast ma tean, omas vahetuses,» ütles Enn. «Aga kas nii väga konkreetset... kas on mõtet?»

«Kas kevadised õppetunnid?» küsis Paul pilkamisi.

«Lihtsalt pole tuju,» lausub Enn tuhmilt ja vabandas: «Enda prohmakas alles värsku, hakka siis kohe teisi nuhtlema.»

«Eks sa ise tea...» vastas Paul leplikult. «Ega alati konkreetset ole vajagi. Aga mingi õpetuseiva või tõetera...»

«No tead, me ei ela enam papi Jannseni ajal,» sähvas Enn. «Mõnus meeolulaul kasvatab kah, usu mind.»

«Olen nõus,» möönis Paul. «Aga hakatakse ütlema, et ideetu ja tühine kava ja...»

«Kui sa laulad nii, et inimestel tekib hea tuju ja rõõmus meel, siis oled ülearugi ideeline,» väitis Enn ägedalt.

Paul vaatas Ennule näkku. Noormehe silmad reetsid tuska ja trotsi. Ning Paul mõtles: ju see õnnetu juhtum ja käskkiri läksid mehele südamesse hoopis rohkem kui kõrvalt paistab. Ega niisugusel juhul oska eriti aidatagi. Või siiski...

Ning Paul ütles reipalt — hiljem mõtles, et liigagi silmatorkavalt reipalt:

«See neu naeratuse laul... selle võtame muidugi käsile, sellest tuleb... võib tulla kena tükk, miks mitte. Kui tuju on, tee veel midagi lüürilist, vahelduseks, nagu sa ütled.»

«Ega neidki tellimise peale saa, need tulevad teinekord iseenesest.»

«Seda muidugi.»

Hiljem arvas Paul: võib ju selle naeratuselaulu tõepoolest käsile võtta, ja hea, et tuli säärane mõte; egas niisugust arukat poissi saa lausa labaselt toetada ja tasakaalu aidata; ei ta päris norutama jää, ta on sitke sell.

*

Kuidas too sekretärineu küsiski: kas siis inimest ei saa hoida?

Sekretärineu — too «väike varblane» — vabandab ja küsib... Aga miks ei küsi tema, Paul, eneselt ja Tiimusest ja Viirsalult ja Rübani-kult? Võib-olla küsibki, ent küsib vaikselt ja vargsi, otsekui häbenedes.

Inimest saab ometi hoida. Miks siis teda ei hoita, et ta oma eluga sohu ega rappa ei läheks? Inimene oma eluga...

Was macht dieser Ralph mit seinem Leben?

Mis on elu? küsis too artiklikirjutaja ja vastas uusi küsimusi esitades:

Ons ta unenägu, nagu hispaanlane Calderon usub? Vari, mis mööda libiseb, nagu Shakespeare laseb oma Macbeth'il öelda, või muinasjutt, mida lollpea jutustab? Ons ta pikk-pikk ohe enne hinge väljumist, nagu Jean Paul defineerib, või ainult lühike kõle talvapäev? Või on ta haava tuksatav valu, nagu pessimist Hebbel arvab? Vanal jutlustajal Mülleril on küll rohkem õigust: elu sarnaneb terasega — kui teda kasutatakse, siis ta läigib, jäetakse ta aga tarbetult seisma, siis sööb teda rooste.

Inimene oma eluga... inimene sinu kõrval...

9

Inimesel ei ole palju tarvis: tükk leiba, kausitäis kapsasuppi ja katus pea kohal.

Kümmekond minutit oli veel lõunatunni lõpuni aega. Istuti pooltühjas hubases sööklas, aeti sõnake juttu, suitsetati, tehti aega parajaks. Enn Jalajas, Virgema ja Räbanik istusid ühes lauas. Naabruses istus ja mõtiskles omaette vana Juhan Laasik, vaikse oleku ja lahke ilmega lüheldane vanamees, pensionär, kes oli tulnud paariks kuuks abitöödele.

Siis hakkas vana Laasik juttu heietama. See juhtus õieti nii, et Räbanik hõikas vanamehele kõrvallauast:

«Sa, Laasik, sööd nii vähe, mille peale sa oma tenga kulutad? Teised joovad ja löövad raha läbi, aga sinust pole kuulda olnud...»

Vana Laasik ei osanud midagi vastata, silitas habemetüükas lõuga ja kordas vaikselt:

«Joovad ja löövad läbi jah...»

Tekkis isesugune piinlik paus.

Võib-olla ei mõelnud Räbanik oma ütlemisega «joovad ja löövad läbi» vana Laasiku peret — lause libises kuidagi keelelt —, aga üks Laasiku noorema rahva hulgas ole seda minnalaskmist küllalt: poeg Villule «pandi sulg» joomise pärast ja tütar Liis «jäi vahele» varguselooga, isegi laulumehed Virgema-Jalajas lõõritasid sellest. Mehed vaatasid näost näkku. Totralt kukkus välja. Vana Laasik on ise ju kena mõistlik mehike, päris kahju, et nende järglastega sedaviisi...

Räbanik püüdis oma ütlemist parandada:

«Noh, ma vaatan, et sa sööd ainult suppi.»

«Ainult suppi jah,» kordas Laasik jällegi. «Palju mul, vanal toil, enam tarvis, kõht juba kokku kuivand. Näe, eit paneb võileiva kaasa, harjund juba nii, ma helbin taldrikutäie suppi kõrva, ja aitab küll.»

Keegi ei öelnud selle peale midagi. Aga vana Laasiku mõte hakkas liikuma. Ning Enn arvas hiljem, et küllap vanamees oli juba ammu endamisi neid asju seda- ja teistpidi vaagunud, sellepärast kõik praegu, kui paras juhus avanes, mõttelaekast keelele tõusiski; ja küllap kõige taga pesitses isa pigimust mure oma täiskasvanud laste pärast, kuigi seda välja ei näidatud; ning kui jutu hulka pudenes muhedat tooni ja

naljakaid sõnu, siis konutasid nendegi taga mure ja tusk — mida lõbusamad sõnad, seda kibedam tusk. Nõnda arvas ja aimas Enn, kui ta vana Laasiku jutuveeretust kuulas.

«Vaata,» pöördus Laasik Rābaniku poole, «prassivad ja aelevad sellepärast, et elu on liiga kerge. Kakrass sellepärast.»

Laasik najatas enda mugavalt istuma ja asus aegapidi jutustama, ning sedamööda, kuidas ta hoogu läks, hakkas juttu kiiremalt veerema.

Laasik arutas:

«Vaatan neid joodikuid ja mõtlen: kes neile aru pähe paneb? Oli aeg, kus tuli töötsast kinni pidada. Kui kinni ei pidand, uut nii kergesti ei saand. Ilma tööta aga, vaata, ei ole midagi suhu ega selga panna. Ah, need tänapäeva noored, vaata, nende taip ei jäga seda asja. Ma ükskord hakkasin ühele parajale kaagile seletama, et nii ja naa, et oli raske aeg, tööpuudus ja palgad nagu sääse aevastus ja nii edasi. Kus nolk sädistas vasta: «Onu, oli aeg, kus inimesed ronisid puu otsas nagu ahvipärdikud. Aga see aeg on ammu möödas.» Räägi siis sihukese pujääniga! Koolis kah aina loetakse ja lauldakse: kõik teed on lahti ja igal pool oodatakse teid, marakratte. Aga mis töö on ja mis leib on, see tuleks kõigepealt selgeks teha. Ja mismoodi selgeks teha? Vaata seda viisi: omal nahal, et inimene tunneb, kuidas luud-liikmed valutavad ja higi jookseb sorinal, ja tunneb, et leival, lihtsal leival on saia maik, mee maik.»

Laasik kogus pisut mõtteid ja jätkas uue hooga:

«Kui mina sõjaväe ülemus oleks, ma teeks noortele meestele sihukest vett ja vilet, et laseks neid pool päeva kivirägusesse maasse kaitsekraave visata ja laseks teise poole päeva, rasked taagad seljas ja järel, lörtsi ja vihma all mööda põhjata teesid marssida, ja siis õhtal ütleks: «Panimajete, rebjaata, teper kuusat neetu, supikatlad jäid pärapõrgusse kinni.» Ja ütleks: «See, rebjaata, on ainult utsina, pärisõda on tuhat korda hullem.» Ütleks: «Põle midagi, poisid, teie vanaisad ja isad nägid sõjas sihukesi päevi, et teie olete praegalt, kui nendega kõrvu seada, nagu soojas toas ja pehmes voodis.» Ja ütleks neile veel: «Vaadake, poisid, sõda ja elu ülepea ei ole lillepidu, ei ole tühipaljas trallamine, et tüdrukud pöörivad silmi ja jõngutavad puusi, kelnernid kootavad: palun-palun!, orkester mürtsub ja pea mühiseb otsas nagu Niagaara kosk.» Sihukest utsinat ja õpetust ma annaks noortele mees-tele, kui ma sõjaväe ülemus oleks.»

Laasik tõmbas pisut hinge ja Rābanik jõudis küsida:

«Aga kuidas sa tüdrukuid utsitaksid?»

«Tüdrukuid, jah,» noogutas Laasik, mõtles veidi ja jätkas: «Ja nooremaid poisse, ja neid, kes kroonuteenistusse ei lähe. Laseks neidki kraave kaevata, noh, kuidas kellegil jäksu, mõnel kergemaid, mõnel raskemaid. Meil on nüüd suured ja tugevad masinad, ei olegi enam sihukest tööd nagu kraavihalli oma. Aga sellest hoolimata laseks pois- tel ja tüdrukutel labidaga kraavi visata, laseks kirvega võsa laastata. Näe, mõnel pool juba lepavõsa tihe nagu ürgmets, tuleks hakata selle rüüstamise talguid tegema.»

«Eks masinad rüüstavad võsa kah,» ütles Virgemaa vahele.

«Seda'nd küll, aga ikkagi vähe. Leht kirjutab, et päris lennukid ja keemia. Seda ma põle näind. Aga et igasugused masinad juurivad ja räguvad ja ajavad kuhja ja siis tuli otsa pannakse, seda ma olen näind. Seda on ikkagi vähe. Võsa muudkui tungib peale.»

«Kui panna tüdrukud võsa raiuma, löövad kirvega jalga,» arvas Rābanik. «Kus selle kahju ots!»

«Nojah, ega ilusad jalad tohi viga saada. Need siis, kes ei oska kirvest hoida, tuleks panna peenraid tegema ja rohima.»

«See juba läheb,» nõustus Rābanik. «Sirutab jalasääred sitkeks ja painutab puusad nõtkeks.»

«Ega ma neid tööga ära tapaks ega ära näljutaks, õpetaks ainult, mis mekk ühel tõsisel töö on ja õigel näljal kah.»

«Need võsatalgud jah!» kargas Laasiku mõte teisale. «Neid oleks tarvis küll. Vanasti, sulasepõlves, sai sügisel lumeni välja hagu teha ja õeserval olid suured haopinud. Nüüd põle hagusid kuskil näha.»

«Nüüd on kasepuud,» ütles Enn.

«Ilusad kased ja vanade lagund hoonete palgid,» lisis Rābanik.

«Nende vanade palkidega ühenduses tuleb mul üks juhtumine meelde,» ütles Laasik ja hakkas seda juhtumit pajatama:

«Näe, ma käisin aastat kümme tagasi oma sünnikohas öde vaatamas. Noh, läksin vanast vallamajast mööda, seal praegalt külanõukogu kanselei. Vaatan, naabrusest Veelmani Ruudi — nüüd on ta nimi Veelma — saeb ühe naisterahvaga vanu pehastand palgijuppe. Seda ma tean, et Ruudi on siin päris asjaline — külanõukogu esimees. Annan siis jõudu ja annan kätt ja küsin, kuidas ka läheb. Veelmani Ruudi siis räägib, et: «Mis ta läheb. Näe, teeme hommikul sekretäriaga vähe viskultuurat, saame vana kokkulangend lauda palke, siis kütame ahjud soojaks, sest ühes nõukogude asutuses peab ikka soojaõhk sees olema. Noh, nii ongi pool päeva möödas. Siis räägime natuke telehvoniaga, teeme mõne pisikese kirja, ja ongi õhta käe. Nii ta läheb,» ütleb. «Päris päevast päeva. Suur kirjutamise ja mõtlemise töö, see väsitab üsna ää. Siis saad väheke hõlpu, kui puid saed ja lõhud, see rohkem harjund tegevus ja pea niikaua puhkab.» Ma mõtlesin siis kah, et see Veelmani Ruudi — vana sauniku poeg, raske vüüsilise tööga harjund — võib selle mõttetöö peal küll ära närbuda ja lõdvaks minna nagu tühi vorstinahk.»

Selle jutu peale naerdi. Vaadati jälle näost näkku, otsekui tahaks üksteisele kinnitada: muhe vanamees see Laasiku Juhan, olukordadest üle, nagu öeldakse.

Kui tõusti ja sööklast väljuma hakati, jäi Laasik Rābaniku ette seisma ja ütles kõva häälega, et teisedki kuulsid:

«Kuula, Rābanik, mis ma sulle ütlen siit söögitoast ära minnes. Inimesel ei ole palju tarvis: tükk leiba, kausitäis kapsasuppi ja katus pea kohal.»

See oli öeldud peaaegu lõõbitoonil. Aga kõik mõistsid, et see ei olnud hoopiski nali. Kõik pidid mõistma: see on tõsi-asjalik vastus Rābaniku ennistisele nõökavale hüüdele vähesöömisest.

Rābanik vastas siiski naerdes:

«Vähe, ütlen ma sulle, vana Laasik.»

«Rohkem ei ole tarvis,» kinnitas Laasik.

Rābanik vaidles tõsiselt vastu:

«Kui inimene nii vähenõudlik on, siis ta ainult närib oma leivakanikat ja lürib seda supitilka ja muudkui lesib ja vedeleb.»

«Muidugi, seda küll...» ei leidnud vanamees parajat vastust.

Ta oleks vastuse leidnudki, aga Rābanik tõttas ise edasi arutama:

«Teisest küljest jälle... Mõnikord tundub, et meie, inimesed, oleme päris naljakad, rohkem kui naljakad. Päris opakad. Muudkui laseme

ringi, sekeldame ja õiendame ja teeme seda, millel pole suurt ega üldse mingisugust mõtet. Aga... kui jälle nii võtta, siis elu mõte ongi kogu selles sagimises ja tuhlamises. Kui ei ole seda lõputut ringilaskmist, jääb ainult lodev olemasolu, tüütu söömine-juumine, uimane lesimine ja... ja lõputu igavlemine.»

Virgemaa, kes oli Rābaniku targutamist ainiti kuulanud, lõi käega ja ütles:

«Selle lõputu filosoofiaga võib ainult... teatud paika pühkida. On ometi mitmesugust askeldamist, mõttekat ja mõttetut.»

«Seda ma räägin,» väitis Rābanik.

«Sa räägid, et inimene sekeldab nagu viimane opakas.»

«Ma ütlesin: paistab nagu opakas. Aga mõte on sees, seda ma ütlesin.»

Virgemaa heitis uuesti käega ja ütles rõhuga:

«Ma olen selle poolt, et oma jõudu ja oidu mõttekalt kulutada.»

«Mina olen samuti selle poolt,» lausus Rābanik.

Vaidlejate juurde oli tulnud Vesiloik. Ta kuulis ainult viimaseid lauseid, ei saanud millestki aru ja räuskas teiste vaidluse sekka:

«Nojah, selge kui piiritus — te olete teineteise poolt ja minu vastu. Seda me veel vaatame!»

Sedapsi lõppeski Rābaniku ja Virgemaa püstijalu arupidamine elu mõttest.

Kui Jalajas ja Virgemaa sööklast väljusid, ütles Enn oma paari-mehele:

«Laasik on mõnus vanamees. Meie ka oma kevadises laulus... nuhtlesime liiga rängalt.»

«Ega me teda nuhelnud,» ütles Paul.

«Kaudselt tedagi.»

Paul kehtas õlgu, naeratas ja lausus:

«Elu on dialektiline.»

Ja keeras oma osakonda.

Elu on dialektiline! Mis sinul, vennas, viga öelda... Enn sepistas — peaks ütlema: aitas sepistada — ja laulis neid torkeid-pisteid suurima südamerahuga. Nüüd aga, kus ennastki on tabanud katsumused — saatus ja nood teised sõnad —, nüüd tunneb ta vanale Laasikule kaasa tema viltukasvanud võsude pärast, nüüd ta toda tigidavõitu pilkelaulu ei laulaks.

10

Ema keelab väikest Jukat:
«Ära roni, maha kukud!»
Oraval on parem ema,
ronimist ei keela tema:
tema keelata ei saa,
tema ronib ise ka.

Enn Jalajas istus pargipingil ja mõtles: mulle meeldib niiviisi istuda ja inimesi vaadata.

Vaadata, kuidas inimesed mööduvad: rõõmsad, murelikud, mõtlikud, hajameelsed, ülemeelikud, kibestunud, vihased, tööst väsinud, õnnest pakatavad, ja mõned niisugused tuimad ja loiud ning igavad, nagu ei olekski inimesed...

Äkki istus keegi Ennu kõrvale ja hüüdis:

«Tere, Enn-poiss!»

See oli Tõnis Puu, hiljutine klaasivabriku mees. Ta silmad helgitasid head tuju ja häälgil kõlas parasjagu hoogsalt, kui ta küsis:

«Ma puhkan ka kübeke, kas tohib?»

«Miks ei tohi,» ütles Enn.

«Noh, istud ja vaatad ronge, mis?» leidis vanamees jutujätkuks pärida.

«Kui juhtub mõni mööduma, vaatan kah,» vastas Enn.

Tõnis Puul oli ilmselt jututuju. Ta haaras kõnejärje enda kätte, algul küll otsis mõtet ja sõnu, siis aga keris ja keerutas jutuheit aina edasi, nagu mõtleks tõhusalt kasutada haruldast juhust, et ometi kord on leidnud vagusa kuulaja.

«Ma olen jah märgand,» alustas vanamees, «et sa vahetevahel istud siin... istud üksinda ja... Siis mõtlen, et näe, vana Jalaja poeg vaatab ronge. Ma mäletan sinu isa väga hästi. Pikk sirge mees. Sa ise oled väheke lühem. Ega mul temaga suurt tutvust olnud, ta oli ikkagi haritlane, mina aga lihtne klaasivabriku kuli. Ma mäletan väga hästi, kui sa, kolme-neljane poisipõnn, seisid isa kõrval jaama ees, sinine nokaga müts peas.»

«Mul see müts praegu alles.»

«Ees kuldtähtedega nimi — «Tallinn».»

«Tähed on tuhmunud.»

«Miks nad tuhmund ei ole, sellest juba oma paarkümmend aastat möödas. Seisite jah, isal, jaamaülema abil, peas punane müts, sinul sinine. Sa hoidsid ilusti isal käest kinni, võtsite ronge vastu ja saatsite ära. Sul oli ka rong — vedur ja vagunid, puust, rattad all, värvitud —, vedasid nööriaga järel. Kaua su isa juba maamullas ongi?»

«Seitseteist aastat.»

«Seitseteist aastat, jah, aeg muudkui kihutab. Oli akuraat mees, nagu üks jaamaülema abi peab olema, ja lahke olekuga oli. Siis te läksite emaga jaamahoonest ära, kolisite Kuldnoka uulitsasse vana Päärsoni majasse. Ei seda tea, kas Päärson peaks seal Kanaadas veel elus olema. Ei usu. Paks, rasvaläind inimene, see variseb äkitselt kokku. Ta juba siis, kui meie linnas ringi patseeris, hingeldas rängalt. Kaapis varandust koguda, mis tal sest kasu.»

Tõnis Puu jutulõng katkes. Ta silitas lõuga, vidutas silmi ja leidis rabeda mõtte uuesti kätte.

«Seesamune, et... sa istud siin ja vaatad ronge. Päril imelik kohe, kuidas inimest kisub möödunud aegade ja asjade juurde. Ja hea on, et inimesel on midagi mõelda ja mäletada. Sinul need kuldkirjaga mütsi aastad... ja minul ka... kuidas sai ühe kui teise preilna järele kiigatud ja siis oma Hildaga amisseeritud... ja kuidas sai ühte ja teist ametit peetud ja siis klaasivabrikusse ankrusse jäädud...»

Ja nüüd siis...» Tõnis Puu hääli vajus äkki madalaks ja kaeblikuks. «Nüüd lakume mõlemad oma haavu... nagu kaks karu... noor ja vana... Ühel ja samal päeval saime mõra külge...»

Näed sa, kuhu vanamehe mõtted kaldusid. Teadagi, valus koht andis tunda ja tõmbas ligi.

Õige mul asja, hakka'nd vana viinaninaga oma tuska jagama. Ning Enn ütles tõrjuvalt:

«Mis siin oiata!»

«Nojah, mis siin oiata.» Tõnis Puu noogutas nõustudes. «Sina oled noor, sinu haav kasvab kinni. Aga mina, vana tobu, jään sellest lop-

sust põdema, niisuke tundmus on keres. Oma süü, oma totrus, kellele ma kaeban. Kui mõistusega võtta, siis peaks ju ennast taltsutama. Aga öeldakse, et kui ikka viinakiht võtab veres võimust, ei siis aita miski asi. Rumal muidugi mõelda: kolmkümmend üks aastat klaasivabrikus töeldud, ja nüüd mine padavai minema! Oma kergemeelsuse pärast... et mis nad mulle, vanale hurdale, ikka teevad. Aga ega ma oiga, ainult sulle praegu räägin. Nagu me ühel päeval ja sedasi...»

Mis see halisemine õiendab, mõtles Enn ja raputas mornilt pead.

Tõnis Puu vaatas talle uurivalt otsa, mõistis seda liigutust omamoodi ja küsis järsku:

«Kas sa arvad, et ma purjus olen?»

«Ei arva,» ütles Enn.

«Ei ole ju,» kinnitas vanamees. «Ma hakkasin raudteel tööle. Remondibrigaadis. Värske õhk ja... Nojah, ma ütlesin siis brigadirile, et lähme teeme sada grammi... et rohuks venitamise vastu. Ja tegimegi sada grammi, rohkem mitte üks tilk. See on mulle täpes. Ja nüüd lähen koju.»

Vanamees nihutas enda mugavamalt istuma — kojumineku-lause oli niisama suusoojaks öeldud — ja lobises aina edasi:

«Öeldakse, et... ja kirjutatakse, et joomine — alkoholi pruukimine — olla kõvasti arenend või levinend. Võib-olla küll. Ma olen märgand, et mõnedki mehed joovad. Mõned naised ka. Nüüd peetakse loenguid ja... Räänik toond ka arsti ühiselamusse, et las räägib viina kahjust. No see öelnd: viin on tegelikult ja teaduslikult võttes arstirohi, aga see on üks kahjuasi, et meil ei osata viina õieti pruukida.»

«Ega ta ikka nii ei rääkinud,» arvas Enn.

«Umbes nii täpselt,» muhatas Tõnis. «Animägi, mu vana semu, kuulis ju. Ja siis kultuurimajas kah. Kuulutused lehes ja plakatid väljas, et: vaidleme jällegi, et viina üle. Juba oli kaks tohtrit välja kutsutud ja miilitsaülem, autoinspektor, koolidirektor, meistersportlane, keski jurist ja veel mõni ist-tist. Nojah, et Animägi käis seda ka kuulamas. Ta ei ole ju miski joodik, aga noh, naljaviluks. Ma saan aru, et õige joodik sinna ei lähegi nende tänitamist kuulama. Teadagi, mis ja kuidas. Ega nad lausa ära keeland, seda nad ei saagi. Meil on ju riigi viin ja riigi vabrikud ja riigi poed. Riigi ja rahva poed, kust riigi ja rahva viina müüakse. Ega see pole eravärk, et keelad ära. Ise teeme, ise joome. Noneh, ära nad, need loengupidajad, ei keeland. Ikka et... noh, võta pits ja pea aru ja et viinavõtmine ei tohi töötegemist segada. Ma tean seda isegi, et töö on töö ja pidu on pidu. Ja et õige pidu on see, kui töötegemine ei hakka viinavõtmist segama, kõh-kõh-kõhh. (Seda kulunud ütlust korrates kõhistas Tõnis Puu kuivavõitu naeru.) No siis kutsutud sinna ette, pulti või püünele, et tulgu keski tegelik joodik ja võtku kah sõna. Ei ole ühtki niisukest olnd. Ma ütlesin Animäele, et eks sa läind ja öelnd oma arvamine ära. Või ehk sul ei olegi oma arvamine? Animägi ütles, et küll ikka on, aga mis tegelik joodik tema nüüd, ta rohkem asjaarmastaja ehk amatöör. Ja seda ka, et ikka vastutav esinemine ja ilma ette valmistamata ei saa minna. Õige kah. Aga mina oleksin läind ja rääkind neile oma suguseltsist. Oma vanaisast, kes pruukis viina ja elas kaheksakümne kolme aastaseks. Ja oma isast, keda ei saand ka karsklaseks pidada; aga ta, vaene mees, sai õnnetut surma, sai kivilõhkumisel pihta ja kaotas nii palju verd, et heitis kolme tunni pärast hinge. Ta oli niisuke raudne sell, et oleks sada aastat täis eland, aga jõudis elada ainult kolmkümmend kaks. No aga onu, isa vend, tegi

H. Arrak

Ema ja laps (Plastikaat) 1966

alati jaanipäevaks — ta ise oli Jaan — ja jõulupühadeks niisukese märuli õlle, et laastas mehi nagu kuulipriitsiga. Kui esimese kõva lõuatäie võtsid, pani naerma, võtsid teise lõuatäie, pani nutma, võtsid kolmanda, tundsid, et silmad ja kõrvad kaovad peast, kaovad käed ja jalad küljest ja kükitad nurgas nagu pirakas pudrupada, mis keeb ja ajab üle. Niisukese õlle tegi onu Jaan. Aga ise ta jõi, maigutas suud ja naeris. Kandis oma käredate õlut nagu üks... nagu üks aurukatel. Vahetevahel laskis tossu välja, ikka prr-puhh ja prr-puhh, ja muudkui mühistas naerda: müh-müh-müh! Oli oma üheksakümmend kuus aastat vana, aga vehkis jalgrattaga sõita, vihtus heina teha, armastas mehiste leili ja kõva õlut. Oleks üle saja aasta virutand, et pole asigi. Aga lolli moega sai otsa, jäi kuivatis vingu. Oli tragi ja toimekas vanamees, kuivatas kolhoosi vilja. Ja nii see juhtus: küttis ahju, uni tuli peale, heitis pikali ja uinus — igaveseks. Teisel hommikul leiti. Kõva mees oli, nagu üks tamm.»

Siinkohal surus Tõnis Puu parema käe kõvasti rusikasse ja hoidis pingutatud rusikat õhus, nagu peaks see onu Jaani ja tema vägevust kehastama.

«Seesamune, et... oleks, jah, pidand neile ka loengu. Ikka sellest viinavõtmisest. Et ega see pole tähtis, kas sa viina võtad või ei võta. See ei ole hoopiski tähtis. Aga tähtis on see ja väga oluline, kuidas sa võtad, kui võtad. Ja mis sa vintis peaga teed. Kui sa kaklema lähed, siis... Kui sa pussi haarad või mõne hullema asja, siis... ma ütlen, niisukese nannipunni eest korja kõik terariistad ja püssid ja ülepea kõik tule- ja tapariistad ära nagu lollikese eest. Vaata, niisukesel olgu joomine keelatud ja r-range kontroll sabas. Aga minusugusega ei juhtu midagi hirmuäratavat. Ega ma kuhugi vedelema ega ripakile jää. Üksainus kord leiti pargist, tukkusin pingil, tuttav mees talutas koju. Soolaputkasse pole kordagi sattund. Mina lähen vaikseks ja luuleliseks. Lobisen ja laulan ja... aga sellest ei saa keegi arukas inime aru, see on üks... üks ehtne luule. Niisuke lapsemeelne ja pudikeelne jama. Meel läheb haledaks ja hellaks; noored tüdrukud ja pisikesed lapsed, neid ma siis hellitaks. Nemad muidugi põgenevad selle totaka koperdise eest. Ega ma neid tülitata, las põgenevad; aga see, et nad põgenevad, teeb meelega veelgi kurvemaks. Ja siis lähen koju, poen pessa ja... jään magama.»

Mis ma ütlesin? Õige jah, et jään magama.» Tõnis Puu vaikis pisut, raputas korra pead ja hüüdis: «Ei!» Raputas jälle pead ja ütles taas: «Ei jää magama. Sulle... sulle ma ütlen. Niisukest asja igamehele ei öelda... Siis ma nutan, tõnnin. Üksinda, et keegi ei näe. Ka eit ei tohi näha.»

Vanamees oli natuke aega täiesti vait ja lausus siis kuidagi häbelikult muheldes:

«Nojah, näed siis, kuhu ma oma jutuga välja jõudsin.»

Enn noogutas ja naeratas, naeratas üsna vaikselt. Ta ei osanud midagi öelda.

«Tõnnin, jah...» kordas Tõnis Puu. «Noorus tuleb meelde ja... Kuidas me naisega, Hildaga, noored olime. Poiss, Endel, see sänikael, tuleb meelde. Tal on sinu moodi nimi; kui ta poisike oli, hüüdsime teda Ennuks. Aga kaabakas on ta.»

«Joob?» leidis Enn küsida.

«Joob,» noogutas Tõnis Puu. «See on väike häda. Naise jättis maha.»

Naise ja kaks pisikest poissi. Hea naine, hell ja südamlük. Toredad poisid. Aga läks ühe sabakeerutise, ühe silmapöörütise juurde.»

Tõnis Puu ohkas ja ütles:

«Mõnikord mõtlen ja arutan, et kellesse see poiss, kurivaim, on ometi läind. Ei vanemad ega vanavanemad ole niisukesed liiderlikud. Minu vennal küll, vanal merelõvil — nüüd ta magab juba üle kahekümne aasta kuskil Lõunamere põhjas —, oli kaks naist, aga esimene mamsel jättis ise vennase maha, leidis parema, nodikama... Sa mõtled, et nurisen oma poisiga, aga või ma ise parem olen... Kui me suvel käisime eidega nendel pojapoegadel-marakrattidel külas ja nende emal ka, siis noorem, kolmeaastane jõmm, täitsa minu nõsuninaga asjamees, luges peast niisukese salmi:

«Ema keelab väikest Jukat:

«Ära roni, maha kukud!»

Oraval on parem ema,
ronimist ei keela tema:
tema keelata ei saa,
tema ronib ise ka.»

Tore salm, eks ole? Aga pole õige: suur orav, kuigi ronib ise, hoiatab ja keelab ikkagi poegi, kindlasti keelab. Sellepärast mina ka torisen. Ma tean küll, kes ma ise olen, aga oma poisiga torisen ikkagi. Ma tahan ju, et ta minust parem oleks. Anna eeskuju, ütled. Jaa, sul on muidugi õigus, aga... inimese elu on jõnkse ja kõverusi täis. Ah, lööd käega ja... Mis sest kõigest rääkida!...»

Tõnis Puu nihutas ennast, nagu kavatseks tõusta. Istus siiski edasi. Aga hääl kõlas väsinult, kui ta ütles:

«Nii on need lood ja laulud... Klaasivabrikust on kahju, kõik kodune... ja inimesed ka... See direktori sekretäripreilike vaatas ka nõnda kahjutundega järele... nagu halastajaõde kohe...»

Samal päeval... mõtles Enn. Piia Elk oli temagi suhtes päris osavõtlik olnud. «Nagu halastajaõde kohe...» Niisugune haletsemine ja kaasanutmine — ega see asja paremaks tee.

Ning Enn lausus pahuralt:

«Ei tea, paljuke neil seda halastamist on.»

Tuli niisugune ebamäärane ütlemine keelele. Ta isegi ei teadnud, kelle pihta see pidi käima, kas haletsejate-halastajate kohta üldiselt või ainult Piia Elgi aadressil.

Tõnis Puu näis teisel arvamusel olevat. Ta hääl oli noomiv:

«Ära ütle... ära ütle midagi... Ja ülepea... niisugused naised, hella ja kaastundliku südamega, need on kõige paremad... Minu eit ongi natuke käre ja äkiline, aga ega ta paha pärast... käre ja äkiline on ta hea pärast...»

Nüüd siis vanamees tõusis, tõusis järsku, nagu oleks tal midagi — või kedagi — tähtsat meelde tulnud, surus Ennule käe pihku ja ütles:

«Hilja ka. Ära siis pane pahaks, et... Ja tervita mehi. Nägemist!»

Mees läks. Vana mees, õlad längus, käed rippu, samm tõnts. Enn vaatas talle järele. Kadus puude-põõsaste taha. Korra välkus vatijopi selg, korra vilksas sonimütsi äär. Ainult puud, põõsad, tee. Inimene oma murega. «Mis sest kõigest rääkida!» Aga hea, et ikkagi saab rääkida.

Ennu peas tunglesid ja tiirlesid üksikud laused ja lausekatked.

— Lakume mõlemad oma haavu... Noorus tuleb meelde... Sai ennast laupäeval vassongi pandud... Kolmkümmend üks aastat ja... nüüd mine padavai minema... Viinakihvt veres... Ise teeme, ise joome... Venitamise rohi... Tähtis on, kuidas sa võtad, kui võtad... Poiss on kaabakas... Et ta minust parem oleks... Ema keelab väikest Jukat... Nagu halastajaõde kohe...

Ja äkki võttis Enn taskust bloknoodi ja täitesulepea. Kirjutas rea, kirjutas teise rea, mõtles, ümises pisut ja kirjutas siis joonelt edasi. Paberile tekkis laul:

«Enne me viina alla, viina alla kallasime,
siis me täiest kõrist, täiest kõrist trallasime.
Enne me norinal, norinal tukkusime,
siis aga kolinal, kolinal kukkusime.
Enne me siruli, siruli maabusime,
siis aga
kurba kambrisse, kurba kambrisse
saabusime.»

Ta luges uuesti üle, püüdis sõnadele viisi sobitada, katsus nii ja teisiti, löi käega. Siis kirjutas pealkirja: «Õnnetute meeste laul».

Kui ta üles tõusis ja minema hakkas, laskis ta vilet, ja keegi ei võinud teda küll õnnetuks meheks pidada.

11

Ah, kuniks elu!

Möödas. Nüüd on Jüri Saarep enda lõplikult Fanny Oggast lahti rebunud. Sellest painajast, sellest lummutisest, sellest iharast naisest. Raske oli. Uimased ööd, tusased päevad. Tüdimus, nõutus. Vaev, koorem, vastik enesetunne.

Möödas. Õnneks. Kergem hingata.

Vahel oigab Jüri unes ja vehib kätega. Ning päeval viirastuvad mõtteis rämedad kõnelused, metsik nutt, vihane naer ja lämmatavad embused...

«Sa ei saa aru, sa ei mõista, sa ei oskagi mõista, mis ma olen läbi elanud...»

«Oled läbi elanud! Mis siin aru saada: mees jättis maha, leidis teise.»

«Aga miks? Kas see teine on siis parem... parem ja nägusam, ah? Kas siis mina olen viimane kalts, ärakulunud riidenäru, visatakse nurka ja...?!»

«Ära soiu! Laulame, tüdruk!»

«Ei taha, Jürts! Ei taha laulda, ei taha tantsida, ei taha juua... Ütle, kas ma kõlban veel... kas sa julged minuga mööda tänavat minna?»

«Noh, julgen. Jäta see vingumine!»

«Aga kuidas minu hing nutab ja kiunub... nagu mahajäetud kassi-poeg. Ta tahab hellust, tahab pehmust ja soojust, tahab päikest. Kuuma päikesepaistet, et hirm... jäine hirm üles sulaks...»

...

«Kuradile kõik see krempel! Kallista mind, pigista, mulju, et ma tunnen, kui tugev sa oled!»

...

- «Tead, Jürts, lähme ära siit neetud linnast. Natuke raha sul on, mis?»
 «Ei ole.»
 «Siis vaata mõni, kellel on, löö uimaseks ja...»
 «See ei lähe — tuleb välja.»
 «Tõesõna, Jürts, leia raha, võta auto ja sõidame kuhugi.»
 «Kust ma ikka leian ja võtan.»
 «Tõmba, kougi. Näita kord, et oled geroi. Ja sõidame kuhugi lõuna poole. Elame nagu mustlased vanasti: mängime sulii, hullame ja trallame, ah, kuniks elu! Ütle, oskad sa ikka sõita, autot juhtida?»
 «Ikka oskan.»
 «Aga juhiluba sul pole?»
 «Ei ole. Ööd lähevad külmaks kah ja talv tuleb peale.»
 «Tead, Jürts, sõidame rongiga lõunasse, sinna mägedesse, kus inimesed elavad saja viiekümne aastaseks, karjatame lambaid, kasvatame tomateid, kõrbeme tõmmuks kui murjanid ja elame rõõmsalt nagu põrgulised.»
 «Mustavuntsilised võtavad su üle.»
 «Sa ära anna.»
 «Sa poed ise nende kaissu.»
 «Ei poe, ei poe!... Aga kui tõesti juhtub, et tuleb tuju, ja poengi. Mis sa siis teed?»
 «Hakkan ulguma: naine jättis maha!»
 ...
 «Sa, Fanny, räägid, et tahaksid ära sõita, kuhugi kaugemale minna. Mine siis.»
 «Sa ütled: mine! Kas sina ei tule?»
 «Sul ei ole mind tarvis.»
 «On.»
 «Ei ole.»
 «Ma ju tean, et on. Ma ei taha üksi olla.»
 «Ega sa kuskil üksi ole. Igal pool on inimesi.»
 «Mis sa mind piinad! Ütle ausalt: oled minust tüdinud.»
 «Sa petad ennast ja mind, et mina pean sinuga olema.»
 «No mine ära, ega ma kinni pea!»
 ...
 «Olen lihtsalt esimene, kelle kergelt kätte said.»
 «Ära solva mind, Jürts!»
 «Ei solva. Aga mõtle ise: mis meid siis seob? Mitte midagi tõsist.»
 «Ma olen sulle lihtsalt naljanumber, mis?»
 «Kui naljanumber, siis mina.»
 «Ära jampsi, Jürts! Mine ja too likööri. Just likööri.»
 «Ei too. Ega see sind päästa.»
 «Mis siis päästab? Kas nalivka?»
 «Ma lähen nüüd, mul on kodus tegemist. Ära sa jooma hakka, tee ka midagi — sae ja lõhu puid või pese pesu.»
 «Pea lõuad ja lase jalga!»
 Las olla üksinda, mõtles Jüri. Las rahuneb, las harjub.
 «Mis kell sa tuled?»
 «Ma täna ei tule. Homme ka mitte. Isa on raskesti haige, voodis. Pean aitama.»
 «Homme on reede. Kui homme ei tule, siis laupäeval kindlasti, eks ole?»
 «Ei tea öelda,» ütles Jüri.

Ise aga mõtles: ei laupäeval ega ka pühapäeval.
Ei läinudki enam. Ei laupäeval, ei pühapäeval ega järgnevailgi päevil.

*
Ühel päeval — heal või halval, kes seda õieti teab — juhtus Jüri tänaval vana Tõnis Puuga kokku.

«Tere, Jüri!»

«Tere, Tõnis!»

«Kuidas vana Ants elab?»

«Mis ta elab. Kehva viisi.»

«Peaks minema teda vaatama. Vana sõber ja seltsimees.»

«Eks sa tule. Tule või täna. Isal on kindlasti hea meel.»

«Ei tea, kas võtta kärakapudel kaasa?»

«Tule ehk niisama. Ta pole enam sellega harjunud.»

Siis jõudiski Fanny nende juurde ja haaras Jüril käisest:

«Astume edasi!»

Jüri vihastas ja rapsas enda lahti. Ei ole see mees järele talutada.

«Lähme!» käsutas Fanny ja lisas, Tõnise poole suunurka krimpsutades: «Mis sa selle nässpakiga õiendad!»

Seda ei oleks Fanny pidanud ütleva. See kergemeelne lause otsustas palju, otsustas kõik.

Jüri tõmbus näost punaseks. Vana Tõnis kõhatas vihaselt. Fanny kokkus isegi ja astus pika sammu tagasi.

«Mine ära!» ütles Jüri ennast rahulikuks sundides. «Võta teadmiseks, et Tõnis on minu isa sõber.»

Tõnis leidis, kuidas solvamisele vastata. Ta sülitas, sülitas Fanny ette kõnniteele, ja küllap mõned pritsmed langesid naise punaste suvekingade ninadele.

«Ää tatista, pätt!» sähvas Fanny. «Ma ei taha avalikus kohas, muidu ma sulle...»

«Sa, Vanni, laku panni!» vastas Tõnis põlastavalt.

Naine tonksas Jürit kärsitult küünarnukiga:

«Tule kaasa!»

«Mis sa kisud noort meest... vana lipakas!» ägestus Tõnis.

«No tead!» Fanny lähenes Tõnisele, tungis oma rinnaka kehaga lausa peale ja tõstis käed, nagu tahaks lüüa. Aga ei löönud, ei küünistanud, ainult vehkis õhus ja karjus: «Igavene pasatski!»

Tõnis põikles kokkunult kõrvale ja jäi otsekui imestades ootama, mis naine veel teha või öelda mõtleb.

Fanny hingeldas ja keerutas silmi. Suu maigutas tühjalt. Ei leidnud sõnu, küllalt mõjuvaid, küllalt rabavaid sõnu.

«Ah, lähme,» ütles Jüri Tõnisele, kui märkas, et akendele oli ilmunud nägusid ja eemalt lähenes paar kogu. Jüri võttis Tõnise käevangu ja hakkas Fannyst vastassuunas astuma.

«Küll ma teile veel näitan!» tänitas Fanny neile järele.

«Jäta meid rahule... lita!» viskas Tõnis üle õla.

Need olid muidugi rasked sõnavahetused. Mõnda niisama rasket või raskemat seisis veel eeski.

Samal õhtul tuli Tõnis Puu haiget Ants Saarepit vaatama. Tal oli ikkagi viinapudel kaasas. Aeti juttu, joodi. Kõige rohkem jõi ja rääkis Tõnis. Isa ei olnud enam hoopiski jutumees, ainult kuulas muigenäol, noogutas ja raputas pead ja kirjutas mõne tarviliku sõna paberile. Viinajoomine oli talle samuti võõraks jäänud; imes ainult klaasiservast

mõne linnunokatäie, mis niisutas huuli ja valgus mööda keelt laiali ja jõudis kurku õige harva, justkui kogemata.

Pärastpoole juhtus, et . . . ei olnud Jüri päris lähedal, aga poole kõrvaga ikkagi kuulis, kui Tõnis emalt küsis:

«Mis see Oga Vanni teie poissi järele vedib?»

«Seda minagi,» kurtis ema. «Mis sa teed, ega ei saa pulka ette panna.»

«Ma pean seda asja vaatama,» lausus Tõnis seepeale pikkamisi ja paljuütlevalt.

Need mõned laused, mis ema ja Tõnis vahetasid, hakkasid Jüril südamesse kinni ja pitsitasid kurku. Kuidagi kurvaks tegi ja ajas ühtaegu hinge täis. Ta ei süüdistanud ema ega vana Tõnis Puud, ei osanud endalegi süüd anda ega tahtnud ka Fannyt uisapäisa hukka mõista. Aga teda oli äkki lehkava, kleepiva poriga üle pillutud. See ei mahtunud hinge.

12

Sina ei puutu neid, teisi inimesi, aga nemad puutuvad sind küll.

Hommikul luges Enn ajalehte, kus arutati ja heietati veendumusest, kutsumusest, elu eesmärgist. Ning kaua aega saatsid need mõtted Ennu. Arukad, pingsad mõtted.

Üks teab varakult, mis teda huvitab, milleks tal on kalduvusi. Tal on kindel eesmärk. Teine-kolmas õpib ja tuubib ainult numbri pärast, ainult medali saamiseks. Ja kui medal käes, on nõutu, ei tea, kuhu pabeleid viia. Mida teha, et temast ei saaks tühja-lennu-liblikat?

Seitsme-kaheksateistkümmneselt teeb igaüks plaane: juurdleb, kaalutleb, unistab. Ei ole vist ükskõikseid oma tuleviku suhtes. Iseasi, kas unistused lähevad täide. Alati ei lähe. Mõnikord ei ole kaalutud lõpuni poolt- ja vastutegureid, või siis jääb puudu tahtejoust. Mõni inimene pettub, lööb käega. Teine otsib visalt edasi. Kuidas saaksime kaasa aidata, et pettujaid ei oleks ja otsijad kiiremini leiaksid?

Keegi noormees jutustab endast. Ta kasvas lastekodus. Seal õpetati paljut tegema. Kindlaid piire ei olnud. Tee, otsi, katseta. Peaasi, et midagi teed, sest harjutades läheb järgmisel päeval ikka pisut paremini kui eelmisel. «Joonistasin päris hästi,» jutustab noormees, «ja mul soovitati end sellele pühendada. Siiski ei olnud joonistamine minu eesmärkide nimekirjas esimese kümnegi hulgas. Tahtsin saada tehnilist haridust.» Algul valis ta elektri. Siis läks sammu edasi, õppis kinomehaanikuks. Siis nakatus raadiotehnikast. Praegu õpib polütehnikumis kaugõppe teel, tahab kindlasti lõpetada. «On see eesmärk?» küsib ta ja vastab: «On küll, aga mitte elu eesmärk. Võib-olla avaneb minu ees veel palju saladusi. Otsin edasi. Kogu aeg aga tuleb elada nii, et ajast kahju ei oleks.»

. . . Mõnikord tahaks neile poisinolkidele, kes sihitult tänaval logelevad, vastu kõrvu anda ja nad raskele tööle panna: tee tööd ja näe vaeva, siis alles saad süüa. Nad ei vaevu mõtlema, kust kõik tuleb. Kui tarvis, küll isa-ema annavad. Süüa, ihukatteid, raha. Ei anna vanemad, võtab mujalt, võtab sealt, kus midagi on. Aga sageli täiskasvanudki ei vaevu mõtlema. Kõik on üpris lihtne: sul on tööd, sul on leiba ja leiva-kõrvast, sul on inimlik peavari; oled haige, lähed arsti juurde; on isu ja tahtmine, lõbutsed, pidutsed, matkad või magad oma aja maha . . . Lihtsad asjad. Ei midagi võimatut ega keerulist. Nagu õhk, mida hin-

gad, nagu valgus, mille põlema klõpsutad. Aga ometi ei ole kõik nii lihtne. Maailmas, laias maailmas on muudki: ühed nälgivad, teised priiskavad, ühed elavad lossides, teised hurtsikuis. Sellele, paistab, mõeldakse vähe või ei mõelda üldse.

*

Istuti vabriku õues pingil: Enn, Tõruke, Rābanik.

Tõruke oli esimesi päevi vahetusmeister — päris ametlikult, käskkirjaga. Juttu tehtigi tema uuest ametist. Ega see olnudki päris uus, oli seda ennegi, Veera Rumbi haiguse ajal, kohusetäitjana proovitud. Aga ju siis parajasti polnud paremat jutuainet.

«Kas sa usud, et saad ikka kõrge kohaga hakkama?» küsis Rābanik.

«Ei usu,» ütles Tõruke.

«Noo!»

«Ma pole usklik inimene,» naeris Tõruke ja lausus tõsiselt: «Ma ainult arvan, et jäksan seda kohta kauem kinni pidada kui sina oma peenikest ametit.»

Rābanik jättis torkele vastamata.

«Ah siis sina oled usuvastane,» ütles ta. «Mul ongi tarvis sihukest loengupidajat.»

«Loengute pidajaid katsu mujalt otsida,» soovitas Tõruke. «Või vurista neid ise. Mina olen rohkem tegude tegija.»

«Noo-oo!» venitas Rābanik.

Tõruke hakkas jutustama:

«Juba minu isa Toomas Tõruke tegi usuvastaseid tegusid, tõsijutt. See oli ammu-aega tagasi. Isa olnd siis alles kahekümne kolme aastane sulaspöiss. See lugu juhtund sedasi, et oli natuke viinuskit võetud ja oli kembeldud ja vist kihlagi veetud. Ning isa kihutand hobuse ja reega — olnd enne jõulune lumeae — kiriku ette, ladund seal kõrvile mõne sähvaka. Hobune vuhinal peauksest sisse ja tulistnelja altari ette, sealt siuhti vasakule ja koori alt uksest välja. Kirik muidugi kahinat täis. Õpetajal silmad jõllis nagu vihasel härjal. Noh, võõrmünder toond järgmisel päeval isale käsu, et tulgu aga kirikumõisa peapesu vastu võtma. Isa ei läind. Nädal aega ei kippu ega kõppu. Siis tuli vallakasa-kas ja andis isale edasi Käina valla kohtu kange käsu, et tulgu mees kohtu ette oma ulakust klaarima. Heakene küll, kus sa pääsed, isa läkski. Kohus mis kohus, kohtukull laual, kohtunikul kohturaha kaelas, nagu ikka. Isale loeti süüdistus ette: mees sel-sel kuupäeval ja sel-sel kellaajal pühakoda teotand. Kohtunik veel õiendas ja seletas, et hobuse ja reega kirikusse altari ette sõita, kus õpetaja armuõpetust kuulutab, et see on ikka raske kuritegu jumala ja inimeste ees, ja küsis siis, et: «Kohtualune Toomas Tõruke, kas sa tunnistad ennast selles kuriteos süüdi?» Isa tõusis aupaklikult ja ütles vaguralt, et: «Selles asjas olen mina vähesel määral süüdi küll, suurem süüdlane on selles asjas aga meie kõrb ruun.» Kohtunik vastu: «Räägi selgemalt.» Isa siis rääkind: «Vaata, meie kõrb ruun on nihuke tõbras, et kui pillihäält kuuleb, siis hoia või ära hoia, aga sinna peab ta saama, kus pill mängib, nii väga armastab teine muusikat. Nojah, sõitsin kiriku eest läbi ja ohjad olid kaelas, mitte peos. Nõnda kui ruun orelimängu kuulis, kohe pistis kiriku uksest sisse. Ma ei saand arugi, juba olin hobuse ja reega altari ees. Krabasin küll ohjad kätte, aga mis see enam aitas. Olen jah hooletuses süüdi, oleks pidand ikka ohjad peos hoidma.» Ja kui isalt küsiti, et mis

tema viimane sõna on, siis ta ütles, et: «Mina küll pühakojateotamises süüdi ei ole, aga kui kõrge kohus leiab, et olen hooletuses süüdi, siis palun kergemat karistust.» Pidas siis kohus aru ja teatas oma otsuse, et Toomas Jaani poeg Tõruke on sel-sel päeval ja sel-sel kellaajal oma hooletuse läbi pühakoda teotand, ja kohus määrab talle viisteistkümmend vitsahoopi palja ihu peale, ja valla vahimees peab otsuse kolme päeva jooksul täide viima, ning karistuse saaja tuleb seni vahi all pidada, kuni asi klaar. Pandigi siis auväärt Toomas Tõruke vallamaja keldrisse luku ja riivi taha ja teisel päeval anti karistus kätte. Hiljem käisid jutud ringi, et isa pidand vallamajas öö läbi pidu koos vahimehe ja sõpradega, ja kui hakand otsuse täideviimine, läind see kõva laulu ja tralliga ning hoobid lajatand vastu uksepiita, et kelder kõlised. Sedasi.»

Naerdi. Tõrukese lugu tasus kuulata.

Räbanik kiitis:

«Sa, Tõruke, oled tõesti kangest soost.»

«Ma arvan sedasama,» muigas Tõruke. «Ainult meie lugupeetud direktor kahtles nagu minu soos ja minus eneses.»

«Või kahtles?» imestas Räbanik.

«Selge see,» jätkas Tõruke. «Ikka uuris ja urgitses seda- ja teistviisi. Ja luges moraali: «Ma käin põhimõtte järgi: töötajate edutamisel silmas pidada nende oskusi ja korralikkust. Pidage seda meeles.» Ma põrutasin vastu, et: «Pea meeles. Tööd ma teha oskan.» Tema muudkui tänitas: «Ja nõudlik peate olema, teiste vastu ja enese vastu ka.» Hing sai täis, ütlesin: «Me pole lasteaias, seltsimees Viirsalu.» Tema aga manitses edasi: «Seltsimees Kandelin soovitas teid, ärge siis teda ja mind alt vedage.» — «Ei vea,» töötasin talle. «Kui teil midagi asjalikku öelda ei ole, ehk lubate minna.» Vaat niimoodi mind ametisse pandigi. Pärast, kui Kandeliniga kokku sain, rääkisin talle, kuidas direktor mind manitses, ja ütlesin: «Vist pahandasin Viirsalu, aga minu arust on nihuke ette ja taha noomimine tühi plära.» — «No arvestage seda,» ütles Kandelin, «et direktor tahab ka midagi teha.»»

Selle jutu peale ütles Räbanik:

«Sa, Tõruke, kuulud nüüd juhtkonna hulka ja peaksid meeles pidama, et sul tuleb enese ja kogu juhtkonna autoriteedi eest hoolitseda. Aga mis sina teed? Öönestad sedasamast autoriteeti.»

See oli naljatoonil öeldud. Siiski võis arvata, et Räbanik mõtleb seda kõike tõsiselt.

«Keri põrgu!» raksas Tõruke. «Minul on sees töölise hing ja see nõuab tött ja õigust ning vilistab igasuguse tuulenuusutamise ja sabaliputamise peale.»

«Oleme mõlemad ühesugused klaasipuhujad olnud,» lausus Räbanik.

«Oleme,» nõustus Tõruke. «Aga mina olen töömees edasi. Mina tege-len tootmisega. Sina ainult puhud telefonitoru kuumaks.»

«Sa ära vastanda, vennas. Mind valis rahvas.»

«Ja rahvas maksab muidugi sinu tühja loba kinni, selge see. Rahvas on kannatlik.»

«Sina oled oma võimiste tipul, kõrgemale sa ei tõuse mitte üks jõnks,» sähvas Räbanik ja hooples: «Aga minust võib veel minister saada.»

«Need ajad on möödas, kus suuvärgiga riiki valitseti,» ütles Tõruke ja heietas vaikselt edasi: «Ma olen jah märgand, et ministrid on juba eriharidusega inimesed. Ainult kolgastes veel — nagu meil Udulin-naski — keerutab vana karussell: mees ei tunne maavirtsahvti, tuuakse ära linna; ei saa vabrikuvärgiga hakkama, antakse kaubandus

kätte; ajab piimad-silgud hapnema, pannakse heakorda korraldama; songib tänavad liiga üles, viiakse tuletõrjesse; laseb majad maha põleda, edutatakse... miilitsasse; aga kui sulid peksavad jalust vigaseks ja peast segaseks, noh, siis...»

«Tahad vist öelda, et siis pannakse ametiühingutööle,» muhatas Rābanik, tõusis ja eemaldus tehtult rahulikult sammul.

«Näed sa,» nähvas Tõruke Ennu poole, «kuidas mõni mees ennast turri ajab. Puhud tõsist juttu, siputad natuke nalja hulka — ei kannata välja, solvub.»

«Ju see nali oli kibe,» arvas Enn.

«Kas tema määris mulle mett moka peale?» muhatas Tõruke. «Hakkas kohe minu «kõrget kohta» müksima.»

Enn kohtas Piia Elki kontori trepil ja teretas.

«Teate,» hakkas neiu otsemaid jutustama, «Kess on täitsa selle krahvi nägu... Kuidas ta nimi oligi? Õige — Sylvius.»

Krahv Sylvius? Enn ei taibanud äkki. Siis meenus. Too oli ju tegelane raamatust, mille Enn Piia Elgile oli lubanud viia ja paar päeva tagasi viiski.

... Krahv Sylvius. Mees, kes varastas saja tuhande naelase krooniteemandi ja tekitas sellega hirmsa segaduse ja ärevuse kuninglikus õukonnas ning kuninglikus valitsuses. Piia vaatas pearaamatupidajale korduvalt otsa ja meenutas raamatust tolle aferisti kirjeldust: pikk brünett mees, tumedad vurrud kitsa, julma suu kohal, pikk kongus nina, mis sarnaneb kullinokaga. Tõepoolest, imelik kokkusattumus. Ning meenus, et Sherlock Holmes räägib vastikuist tüüpidest, kes võivad olla kütkestavalt galantsed, vihatujus aga tõelised kuradid inimnahas...

«Teate,» jutustas Piia Elk, «Kess on libe kala ja samal ajal ehtne sarvik. Üks salakaval tüüp.»

«Väga võimalik.»

«Ma näen teda läbi. Mäletate ju tema unenägu? Ta oli seda rääkinud Anni Kellole — teate, laost —, Kello kõneles mulle ja imestas kah. See on kentsakas küll, mees hulgub ringi ja jutustab unenägusid. Teate, niisugusest tahaks kaugelt mööda minna.»

«Kas see on õige?» küsis Enn.

«See... mis asi?» küsis neiu taipamatult vastu.

«Noh, et mööda minna,» ütles Enn. «Ei saa ometi inimestest lihtsalt mööduda.»

Ennul oli selgelt meeles äsjane Tõrukese-Rābaniku rahutu vestlus ja küllap ta selle ajal hakkaski pikalt arutama:

«Sina lähed oma teed, ei puutu neid, teisi inimesi, aga nemad puutuvad sind küll. Mõned peatavad sind ja küsivad, kes sa oled. Mõned müksavad sind, et näha, kuidas sa sellele reageerid. Aga mõned norivad tüli, tulevad lihtsalt ja annavad vastu kõrvu. Ja mõned kaitsevad sind, teised kiidavad, kolmandad laidavad ja neljandad lausa söimavad.»

Piia Elk kuulas noormeest tähelepanelikult ja ütles tunnustavalt:

«Te olete peaaegu filosoof.»

«Andestage, mul on täna niisugune meeleolu,» lausus Enn ja püüdis naljatada: «Sellepärast ajangi jama.»

«Kuulge, ärge arvake, et minu pea ei jaga tõsist juttu,» sähvas Piia Elk.

«Vabandage,» kogeles Enn, «ega ma...»

«Loll!» hüüatas neuu. «Mis siin vabandada.» Samas aga sähvatas ta näost punaseks: mis ma nüüd küll ütlesin!

«Ma näen, et... minu seltskond ei sobi,» muigas Enn ja tõmbus pisut tagasi.

«See on töökoht, mis siin seltskonnast,» naeris neuu ja lippas uksest sisse.

... Enn arutas endamisi: kes küll käskis selle näitsikuga elutarkust jagama hakata, kukkus totralt välja; aga noh, mis sa teed ära...

... Piia Elk mõtiskles: jätsin endast naeruväärse ja labase mulje; aga kes teab, ehk mõjusin huvitavaltki, ja tark naine ei tohi kunagi unustada, et ta peab olema mehele mõistatuseks.

Kuskilt tiirutas lagedale Vello Vesiloik, elektrimees, jäi Ennu ette seisma ja hakkas lõõritama:

«Kaks selget silma põue põhja
mul sügavasti vaatsivad,
mull' imelikke igatsusi
ja tuhat tuska saatsivad.»

Vesiloik pilgutab kavalalt silma ja lõõpis:

«Olnud asju ei saa olematuks teha ja tulevase asju ei saa ette näha. Nõnda ütles minu kadunud isa, kui ta palgapäeval porujommis oli ja kui ema teda selle pärast hurjutas.»

«Mis sa irvitad,» ütles Enn pahuralt.

«Noor olla on kevadet rinna sees kanda,» deklameeris Vesiloik tavalisel jututoonil ja pöördus minekule.

Mees muidugi arvab seda juhuslikku jutuajamist teab milleks. Arvaku.

*

Aga millegipärast lükkas see põgus kohtumine Ennu mõtted liikvele.

... Enn saatis Ritale kirja. Ei ainsatki rida vastuseks. Saatis kahe nädala pärast teise kirja. Ikka — ei ühtki rida. Enn imestas ja ei imestanud ka. Võib-olla pole tõesti aega ega õiget tuju, võõras linn ja uudne ümbrus, tarvis kohaneda. Enn saatis kolmanda, saatis neljanda kirja.

Mõnikord õhtuti üksinda olles tundis Enn, kuidas miski otsekui lämmatas hingamist. Siis läks ta välja, hulkus ringi. Hulkus tunni, kaks. Tuli väsinult ühiselamusse ja heitis magama. Kuid siis hakkas ta instituudi meeskooris laulma ega hulkunud enam. Varsti moodustasid nad kursusekaaslastest meeskvarleti, otsisid sellele kaua nime ja leidsid lihtsa ning suupärase — «Siinus». Enn hakkas laulma, algul tõrksalt, otsekui sunniviisil, siis aga rõõmsalt ja täie rinnaga.

Sinise meeoleolu õhtu: Oo MERI, TAEVAS & SILMAD! Esineb SIINUS.

Hõissa, meil on vastlad! Esineb SIINUS.

KEVADBALL! Esineb SIINUS.

Enn hakkas laulma ja siis ka õppima — vihaselt ja visalt. Hakkas õppima päevast päeva, nagu tehakse tööd, mida tuleb teha ja millela elul puudub mõte.

Ning Rita näojooned tuhmusid. Vaibus Rita hääle mahe kõla, hääbusid sõnad ja tuhmus nende mõte. Vahetevahel viirastus midagi silme

ees, see oli nagu mälestus ebamäärasest unenäost. Reaalsus — selgepiiriline, lärmakas, nõudlik — pani end maksma. Unenägu — ähmane, vaikne — taganes.

*
Kess, too «mustvunts». Piia Elk oli nimetanud teda salakavalaks tüübiks. Nähtavasti on neiul silma inimeste nägemiseks ja iseloomustamiseks.

Ennule meenub: kord näitas Paul talle eemalt Kessi; vaadaku, kuidas Kess inimesi uurib, vargsi, luurates. Enn vaatas, jälgis. Hiljem ütles Paulile: «Ta on kindlasti lühinägelik. Varsti kuuekümnene, palju silmi vaevanud.» — «Ei ole sellest,» seletas Paul. «Ta uurib. Uurib ja püüab avastada, kas sa midagi kavatsed, midagi, mis temale kahju teeb. Nagu salapolitseinik. Seisab varjus, vaatab, kortsutab laupa, mõistatab. Ainult piipu pole hambus, muidu oleks ehtne. Kõigepealt uurib seda, kas temale kahju ei sünni, siis seda, kas ta kuidagi kasu ei saaks.» Enn mõtles tollal: Paul fantaseerib ja liialdab; kas ikka inimene jaksab kogu aeg ainult oma kasule ja kahjule mõelda.

Piia Elk ütles: «See on kentsakas küll, mees hulgub ringi ja jutustab unenägusid.» Pauli ütlemist mööda võiks küsida: mis kasu ta sellest kõigest saab? Ja keda tänapäeval enam unenäod huvitavad ja hirmutavad!

Olgu pealegi, Ennul pole suuremat pistmist tolle Kessiga.

*
Kui Enn paraja aja leidis ja Kessi unenäo loo ning oma mõtted Paul Virgemaale ette ladus, puhkes see laginal naerma ja ütles Kessi kohta: «Totter nagu vana saabas. Ta kõnelnud oma jama ka Rābanikule. See teinud kaastundliku näo, vangutanud pead ja öelnud Kessile: «Hirmsad ajad, hirmsad ajad! . . . Kuidas see pommiandus ikka mõjub — viskab targa ja treenitud aju rööpaist välja, lollidest ei maksa rääkidagi.» Muidugi ei tasu Kessi ja tema loba teab mis tähtsaks tõsta. Talle tuleb varvastele astuda, kui selleks paras juhus avaneb.»

«Kess on muidugi täpes,» lausus Enn. «Kui po-kosmitšeski mõelda.»
«No kes sind keelab po-kosmitšeski mõtlemast.»

(See ütlus oli pärit Leonid Kaluškinilt, sõnakalt generaatorikütjalt. Mees pajatas kord oma õnnetusest: «Läksin, läksin ja mõtlesin: надо космически подумать. Riid naisega, tüli ämmaga, kõik on чепуха. Vaatasin otse kosmosesse ja — lendasin kraavi. Pori põlvini, чорт побери. Elame veel на земле, mõtlesin.» See lugu liikus vabrikus kaua aega suust suhu.)

«Elame ikka maa peal,» kordas Enn Kaluškini väidet.

Rohkem Kessist juttu ei olnud. Paul küsis Ennult muud:

«Kas Tõnis Puu oli sinu vahetuses?»

«Oli küll,» ütles Enn. «Kõva töömees. Aga viinapump kah.»

«Mees on omadega päris läbi,» jutustas Paul. «Tema kohta on raamatukaupluse aknale karikatuur pandud, sinna rahvamalevlaste «Luuda». Turris juuste, jõllis silmade, paistes punase nina ja pirakate rusikatega mees peksab aknaid sisse. Ja all umbes niisugune jutt. Öeldakse: võta pits ja pea aru. Aga Tõnis Puu võttis hoopis rohkem kui ühe pitsi, ega pidanud põrmugi aru, vaid tuigerdas Lõuna tänavale ja

hakkas maja nr. 18 aknakaalse sisse taguma. Nüüd tuleb tal miilitsa arestikambris 15 päeva aru pidada.»

«Ega midagi,» ütles Enn. «Küll need päevad talle ära kuluvad. Aga mehest on kahju. Ega ei tea, kelle aknaid ta sisse tagus?»

«Ei tea.»

Alles hiljem, mõne päeva pärast saadi teada, et Tõnis Puu oli löönud sisse Fanny Ogga korteri aknad. Nähtavasti ei saanud ta teisiti.

13

Nende pilgud kohtusid...

Raamatukogu lugemislauas leidis Enn «Smenast» Juliette Greco laulu «Armunud paarike». Noot ja tekst. Ta hakkas uurima. Huvitav meloodia. Lihtsad sõnad, vabavärss. Mõnus oleks laul oma repertuaari võtta.

Öö. Kõrvaltänav. Ukseavas suudleb armunud paarike. Inimesed mööduvad. Paarike ei märka kedagi. Nad äratavad teistes igatsust, neid naerdakse, pilgatakse ja kadestatakse. Aga nemad — see paarike — on kaugel ära.

Lihtne, südamluk lauluke. Peaks tõlkima. Vähemalt katsetama, ehk õnnestub.

Enn asus otsemaid asja kallale, sõnu viisile sobitades. Algas ei tulnud välja. Edasi läks korda:

«Armunud paarike —
neid ei ole teiste jaoks.
Nad on ainult õrnad varjud,
kes värelevad öös.»

Tuli jälle vahele jätta, ei leidnud häid ja õigeid sõnu. Lõpp, tundus, sai päris korralik:

«Nad on kaugel ära —
kaugemal kui öö,
kõrgemal kui päev,
oma esimese õnne
helgeis koidukiirtes.»

Seekord peab pooleli jätma. Homme või ülehomme õnnestub ehk paremini.

Raamatukogust lahkudes mõtles Enn: ei tea, mis küll paarimees Virgema laulu kohta ütleb; arvab ehk tühiseks, vaata et nimetab sentimentaalseks. Aga viis on — kuidas nüüd öelda? — jah, sädelev. Ning sõnad meeleolukad. Ei ole see hale-armas õhkamislaul. Ja Virgema ei ole puutükk.

*

Jüri Saarep ütles Enn Jalajale lõunalauas:

«Ei ole isu. Eile oli sõbra sünnipäev. Sai veini timmitud.»

«Ahah,» ütles Enn.

Aga Jüri Saarep tundis otsekui karjuvat vajadust sellest olengust kellelegi kõnelda. Ning Enn pidi paratamatult kuulama. Oli satunud

ühte lauda ja oldi peaaegu ühevanused — üks meister ja teine lihttööline, aga sellest polnud midagi —, ja Jüri Saarep paistis usaldav ning avameelne olevat.

Jutustas, et joodi ja tantsiti. Pärast saadeti tütarlaps koju.

«Ei tea, mis see on,» ütles Jüri Saarep lõpuks, «aga need olengud ei tõmba.»

«Ei tõmba?» imestas Enn.

«Igasugust rahvast kokku aetud. Mõned kasimata suuga, nagu minu memm ütleb. Teised jälle tahavad kole peened olla. Pursivad imelikke sõnu, vaata, et murravad keele pooleks. Mis see «modään» tähendabki?»

«Kas ikka modään?»

«Üks plikatirts latras, et «Siluetis» kirjutatud «modään» õhtuualetidest. Ma mõtlesin, et see on «modärn» prantsuse moodi väljaõeldult.»

«Ehk oli hoopis «mondään», õigemini «mondääne». See tähendab «suurilmalik.»»

«Too näitsik ütles küll «modään». Ma pilkasin, et öelgu oma keeli, siis saab ise ka aru. Heideti mulle sihuke tappev grimass, et...»

«Aga neiu kojusaatmine ja suudlused värvavas?...» küsis Enn naljatoonil.

«Ah, ei klappinud,» visati käega.

«Ei klappinud?»

«Ei olnud õiget juttu, ei suudlusi ega midagi. Ei tea nimegi, eesnimi oli Mall. Uduselt on meeles, et elab Kaasiku tänava nurgapealse majas.»

«Nii et tütarlaps ei meeldinud?» küsis Enn. «Kas tema oligi see «modään?»»

«Ei olnud. Muidu... näo ja oleku poolest... kena tots,» kiitis Jüri Saarep. «Aga tuima ja napi jutuga.»

«Jajah,» ütles Enn. Ei pärinud rohkem.

Ei öelnud, et temagi teab ja tunneb tütarlast, kes elab Kaasiku tänava nurgamajas. Mall Ruuse. Enn teab teda sellest ajast, kui neiu oli veel kümneaastane plikatirts. Nüüd peaks ta olema aasta kahekümnene neiu. Töötab hoiukassas ja mängib tasapisi viiulit. Enn teab ja tunneb Mall Ruuset sellepärast, et nende emad olid pikka aega töökaaslased.

«Kas olete selle neiuaga... selle Mallega juba ammu tuttavad?» küsis Enn viimaks.

«Ei ole,» ütles Jüri Saarep. «Seal koolisemu sünnipäeval tutvusime.»

«No siis ei maksa imestada,» arvas Enn, «et ta sõnakehv oli. Ega aluges leia alati jutuainet.»

«Ma ise ka,» ütles noormees, «kui jutukas minagi olin. Õhtul, teiste hulgas, lõmpsisin natuke, aga pärast, kahekesi, olin vist üsna vait nagu sukk. Vahel on, näed, miski kipub lõrri minema, lööd käega ja lasedki minna.»

«Eks ta ole,» kiitis Enn takka.

«Nojah, pärast mõtlesin,» arutas Jüri Saarep, «et tuleks ikka veel kooli minna. Omal ajal... isa jäi raskesti haigeks, tuju läks ära ja... jätsin kooli kus see ja teine. Nüüd, näe, ei tunne võorkeelseid sõnugi.» Väike paus, siis edasi: «Kuule, sa laulad kultuurimaja meeskooris, kas sinna uusi lauljaid võetakse?»

«Küllap võetakse. Tahad ise tulla või?»

«Kui õige prooviks. Armees teenides laulsin terve aasta kvartetis: kaks venelast, lätlane ja mina.»

«Tule neljapäeva õhtul, Sarapik kuulab, kuidas hääl müristab ja... astu muudkui platsi.»

«Ehk sa küsid enne, kas ongi tarvis.»

«Küllap juba tarvis on. Küsida ju võib.»

«Tead, muidu elu läheb kuidagi üksluseks,» püüdis noormees oma mõtteid põhjendada.

«Õige jutt,» kinnitas Enn.

*

See Jüri Saarepi ja Mall Ruuse lugu meenus õhtuvidevikus uuesti. Mõtted hakkasid ringiratast ajama. Kujutluspildid kangastusid silme ette. Enn lebas ja fantaseeris.

...Nende pilgud kohtusid. Ning kohe oli, nagu oleks sumbunud tuppa tunginud kaugelt mereavarustelt karge tuul.

Kogu õhtu püüdsid nad teineteisele meeldida. Kuid nad olid jõudnud omandada «modärn-mondään» seltskonna «hea tooni» reeglid: mitte olla tundeline, muidu näid sa naeruväärne; mitte olla tõsine, kui sa ei taha näida igav; naerda kõige kauni üle, et ennast ümbritseda «huvi-tava» inimese aupaistega.

Ja noormees jutustas anekdoote ning tüdruk naeris kõlavalt — vahel enneaegu, sest ta ei saanud neist aru. Nad tantsisid, jõid veini, tantsisid jälle, ja see kõik oli «jõle maru».

Noormees läks tütarlast saatma.

Läks saatma kuuvalgel ööl.

Ja ta mõtles neiule salapärases hõbevalguses öelda selliseid sõnu, nagu enne teda veel polnud öelnud ükski armunu. Ning ta ütles:

«Kärts ilm!»

Tütarlaps aga, lummatud ööst, kauneimast, oiivalisimast oma elus, vastas:

«Kombes.»

Ei olnud midagi parata, ilu ei mahtunud sundusliku žargooni raamesse.

Edasi sammus noormees vaikides. Ta ei tahtnud, et tüdrukki räägiks. Nii kena oli ta, kui ta vaikis!

Tüdruk kõndis sõnatult. Ning ta kartis kõige rohkem seda, et noormees hakkab rääkima. Kui poiss vaikis, näis ta targem, õilsam.

Tüdruku maja ees surusid nad teineteisel kätt. Ja rohkem mitte midagi. Ei määranud uut kohtumist. Ei kõnelnud ühtki sõna, ei öelnud isegi hüvasti.

Tüdruk läks trepist üles oma tuppa ja võttis viiuli... Tal oli huviala. Ei, pigem kiindumus, suur armastus muusika vastu. Ta varjas seda olengusõbrataride eest, sest need õpetasid teda häbenema kõike, mis on kaunis. Aga kui tal oli väga hea või väga halb, leidis ta muusikas osavõtliku sõbra.

Ta ei saanud sel ööl jätta mängimata. Esimene armastus oli koputanud tema südamele ja möödunud. Möödunud. Võimatu oli armastada inimest, kes ei mõistnud ilu. Aga kõik teed kõige parema juurde viivad ju ilu kaudu...

Noormees seisis tüdruku maja ees ja kuulas. Avatud aknast paiskas viiul öhe kellegi solvunud südame nukrust.

Noormees kuulas hinge kinni pidades. Ta oskas virtuoosi meisterlikkust eristada muusikat armastava hinge erutavast pihtimusest. Ta käis mõnikord kontsertidel. Ta käis seal salaja, sest olengusõbrad õpetasid teda häbenema kõike, mis on ilus.

Noormees kuulas ja tema meel oli väga kurb. Tema arust too tüdruk, kellest ta äsja lahkus, ei oleks kunagi mõistnud viiuli südantängistavat laulu kadunud õnnest, kadunud armastusest. Küllap ta ütleks osavõtmalt: «Kombes.»

Siis jäi viiul vait.

Ja noormees läks õhe, läks tuseselt kuuvalgesse õhe, et mitte kunagi enam selle maja juurde tagasi pöörduda.

Kurb lugu. Nukker ja ühtaegu naljakas, pentsik.

... Küll ma ikka fantaseerin, arutas Enn. Ning ta hakkas juba kahtlema, kas ta ise selle välja mõtleski. Võib-olla oli hoopis kusagilt lugenud. Nüüd unerammestuses meenus see ja põimus Jüri-Malle juhtumiga. Ei tea.

*

Aga samal õhtul otsis Paul Virgema Enn Jalaja kodunt üles ja ütles kärsitult:

«Ei läbenud homseni oodata. Ja ega vabrikus olegi aega niisugust asja arutada. Vaata, loe.»

Ta ulatas Ennule paberilehe, mis oli tihedat kirja täis.

Enn hakkas lugema:

«Maire uued rõivad

Maire... Ilus nimi. Aastaid kakskümmend. Enne kohtuistungit oli Maire tõsisem mure, kust hankida paari õmbluseta sukki. Vanemad — isa ja võõrasema — ei toonud. Tuli tõmmata jalga õmblusega sukad. Häda: aina vaata ja uuri, kas õmblus otse... Isa jutustas: «Sõnad talle ei aidanud. Aga lüüa ei tahtnud, olen ise küllalt hoopes saanud.» Võõrasema kõneles: «Oleks oma tütar, siis veel. Ma olen talle ju võõras, ei võta kuuldagi, naerab.»»

Enn katkestas lugemise, tõstis pilgu ja ütles:

«Paistab, et värsslugu. Aga ei ole ka. Reportaaž? Kohtukroonika?»

Paul jättis vastamata, lausus vaid:

«Kui seda deklameerida kitarri saatel...»

«Kui deklameerida kitarri saatel...» kordas Enn. «Kas siis muutub kunstiks?»

Võib-olla oli see halvustavalt öeldud. Enn ise kohkus. Aga Paul ei võtnud seda põrmugi südamesse, vaid jätkas asjalikult:

«Kas muutub kunstiks, seda ma ei tea. Võib-olla jääbki reportaažiks. Mis sellest. Igatahes inimesed kuulavad ja hakkavad mõtlema.»

Enn luges edasi.

Lugu jutustas tütarlapsest, kes tahtis iseseisev olla, omapead elada. Üüris endale toa. Hakkas tööle. Töökohti vahetas tihemini kui mõni inimene särke. Siin pandi kleitide asemel pluuse õmblema, teisel ei kõlvanud ruumid, kolmandas kohas olid kaaslased õelad ja kiusakad. Vabal ajal meeldis talle kauplusi külastada. Kleidid, pluusid, mantlid. Ta uuris, mõtles, küsis selga proovida, läks kabiini. Müüjatarid tege-

lesid muuga, äkki meenus, vaatasid — kabiin tühi. Tüdruk varastas tugeva summa eest: kümme korda rohkem, kui ta aastaga teenis. Töö oli igav. Ta jättis töö sinnapaika.

Kohtus küsiti, millest Maire elas. «Kokkuhoitud rahast.»

Hulkus ja varastas. Jättis türi võlgu, elekter ja gaas pandi kinni. Läks sõbratari juurde elama. Oli seltsim ja lõbusam.

Kohtus küsiti: mida ta kavatseb pärast vangistust teha? Maire vastas justkui päheõpitult: «Hakkan tööle, maksan võlad ära, elan vanema juures niikaua, kuni abiellun.»

Ja nõnda see lugu lõppes:

«See oli huupi öeldud. Taolist vastust ju oodatakse. Aga küllap ta hakkab tõsiselt mõtlema. Kaks aastat ei ole lühike aeg — kaks aastat kindlat tööd ja kindlat leiba.»

«Jaa,» ütles Enn, «see on tõsine juhtum. Vist tõestisündinud lugu?»

«Seda küll,» kinnitas Paul. «Kuulsin mõne päeva eest. Ja mõtlesin, et panen kirja. Kukkus välja otsekui vabavärs. Oleks vist mõeldav, et esitame selle muude palade hulgas, sina deklameerid ja mina mängin pilli kõrvale. Tuleks otsida sobiv meloodia, see ei tohi sõnadest üle karjuda.»

Viimaks hakkame loenguile kitarri kõrvale plõnnima, mõtles Enn ja muigas omaette. Aga kõvasti ütles:

«Miks mitte, võiks proovida. Ehk tuleb päris uudne.»

«Sel on mõte sees, eks ole ju?» nõudis Paul.

«On,» nõustus Enn. Ise aga juurdles: tema viimase aja sepitsustel — nagu sellel neiu naeratusel laulul — ei ole sellist tugevat mõtet; ei ole alati tarviski. Ega paljudel headel ja populaarsetel lauludel ei ole suurt, tugevat mõtet; nagu sel prantslanna Juliette Greco armunud paarikese laulul ja paljudel-paljudel muudel.

«Tead sa, kurvaks teeb...» arutas Paul, «et paljud noored ei mõtle oma elu üle, pole neil erilisi huve ega... trallavad ja lillutavad niisama. Neid on tarvis mõtlema panna. Ei teeks paha, kui meil oleks repertuaaris mõnda selles mõttes kasvatuslikku.»

«Seda muidugi,» lausus Enn. «Aga iga laul, iga meeleolukas, vaimukas ja... ja üldse hästi kõlav laul on kasvatuslik.»

«Tingimata,» sõnas Paul.

Hiljem, kui Paul oli lahkunud, mõtles Enn: ta tuli ju hea ideega, oli tüki töödki teinud, tööd teinud ja vaeva näinud, kuid mina, mõistmatu, ei hinnanudki seda tööd ja vaeva.

Ise aga mõtlen ebamääraseid luulelugusid välja. Nagu tänagi. Poisist ja tüdrukust, kes kõnnivad teineteisest mööda. Aga miks luulelugu? Ei ole need poisid ja tüdrukud kauged, nagu on Pauli loo Maire. Too tundmatu Maire jah... Pole õiget kodu, pole häid sõpru... Juhuslik vargus, juhuslik «õnnestumine»... Eluline juhtum. Tõepoolest, miks mitte niisuguseist asjust estraadil kõnelda, olgu või deklamatsioonina ja kitarri saatel. Tingimata. Aga juhtum Jüri Saarepi ja Mall Ruusega. Eks ole nende kohtumine ja mõistmatu lahkumine samuti juhuse mäng.

Ning Enn jõudis äkki kenale otsusele: miks mitte Jürit-Malle uuesti kokku viia.

Värske ajalehe tagaküljel ilmus sõnum, mis tekitas klaasivabrikus pisukest segadust:

«Seltsimehelik kohus otsustas

28. mail läks Anni Kello tuttavale külla. Vaevalt oli ta saanud Lin-nuse tn. 6 maja trepile astuda, kui suur õuekoer enda ketist lahti rebis ja naise kallale tungis. Anni Kello hakkas appi hüüdma. Kohale tuli majaomanik Oskar Paumes, võttis koera rihmast kinni ja viis ta tuppa. Kannatadasaanu teda ei huvitanud, ta jättis selle verisena ja lõhkikistud riietega õue.

Kui Anni Kello oli saanud esmaabi ja vahetanud riided, läks ta koera-omaniku juurde, et kahjutasu osas kokku leppida. Kuid Oskar Paumes ei võtnud teda jutulegi. Kannatadasaanu pöördus majavalitsuse nr. 4 seltsimeheliku kohtu poole. Nüüd hakkas Oskar Paumes agaralt tegutsema. Kõigepealt registreeris ta koera oma õepoja Vello Vesiloigu nimele, kelle aadress on Nõukogude tn. 21—14. Et seltsimehelik kohus Vello Vesiloiku ei leiaks ega saaks vastutusele võtta, märgiti koera registreerimislehele omaniku elukohaks Nõukogude tn. 12—14. Kui seltsimehelik kohus selle umbsõlme siiski lahti harutas, saatis Oskar Paumehe tütar Marina Kihu kohtule kirja, milles ta tunnistab, et koer olevat hoopis tema oma. Marina Kihu nõudis, et seltsimehelik kohus saadaks materjalid edasi Roela alevi kooperatiivile, kus ta praegu töötab.

Kuid majavalitsuse seltsimehelik kohus ei lasknud end eksitada ja kutsus kohtusse aru andma nii Oskar Paumehe kui ka Marina Kihu. Imestama pani isa ja tütre käitumine. Nad püüdsid naeruvääristada kannatadasaanu nõudmist. Anni Kellol tuli meditsiinិតöötajate poolt koostatud akti, puruksrebitud riiete ja tunnistajate abiga tõestada, et kahju sai tema, mitte aga majaomaniku ustav neljajalgne!

Seltsimehelik kohus rahuldab Anni Kello hagi ja mõistis Oskar Paumehelt välja tema koera poolt tekitatud kahju, hinnates selle 34 rublale ja 20 kopikale. Kohus avaldas Oskar Paumehele noomituse selle eest, et ta pidas registreerimata ja süstimata koera ega osutanud kannatadasaanule abi.»

*

Juhtus nii, et Heino Tõruke sattus vabriku õuel Vello Vesiloiguga vastamisi ja kukkus otsemaid hurjutama:

«Kuule, vennas, leht kirjutab, et sa aitad varjata kahtlasi koeri ja oled ise ka kahtlase päritoluga.»

«Ära jaura!» ütles Vesiloik vastu. «Seda koera pole ma ihusilmaga näind ja selle vanamehega puutusin viimati kokku poolteist aastat tagasi, tema naise matusel.»

«Aga plekk on sul nüüd küljes.»

«Plekk plekiks. Sina igatahes ära urgitse.»

«Kas sa seda tead,» küsis Tõruke, «et see naine, keda too koer pures, töötab meie laos?»

See oli Vesiloigule uudiseks.

«Noo!» hüüdis ta. «Tarvis tuttavaks teha.»

«Mine ja tee, küll saad sakutada,» ütles Tõruke. «Anni Kello on päris tragi ja kuraasikas naine ja lõbus lesk pealekauba.»

Tühi temaga, mõtles Vesiloik. Aga kui Rābanik oli teda pilganud — küll päris heatahtlikult — ja mõni mees niisama uudishimutsenud, siis hakkas ta mõtlema: egas midagi, võiks selle lõbusa lesega ju tutvust teha.

Viimaks läkski Vello Vesiloik lao uksele ja küsis seal sagivailt naiselt:

«Kas Anni Kello on tööl?»

«Anni, peigmees ootab!» hõigati ükselt sissepoole.

Anni Kello tuli välja ja kissitas päikesevalguses silmi.

«Mina olen Vesiloik,» ütles uksepiidale nõjatuv mees. «Saatus on meid kokku viind.»

«Mis saatus!» hüüdis naine. «Va koeravolakas.»

«Te pidite lõbus lesk olema,» lõõpis Vesiloik. «Teeme siis pealegi tutvust, ma jätan naise maha ja... ja hoian teie poole.»

«Ärge ikka trügige! Mul on villand teie vahmiilist — selle krantsiga alates ja vanamehega lõpetades.»

«Ma olen tegelikult teist vahmiili. Vanamees on Paumees, endine Bauman, mina aga olen Vesiloik.»

«Olge pealegi,» naeris Anni Kello. «Aga mul töö ootab.»

«Millal me siis kokku saame?» küsis Vello Vesiloik. «Et läbirääkimisi pidada.»

«Mis läbirääkimisi?»

«Kuidas toda vanameest nuhelda.»

«Tehke, mis tahate. Mind jätke mängust välja. Ma ei taha selle taadi varjugi näha.»

«Aga mina ei saa ometi niiviisi jätta. Ta sokutas koera tagaselja minu nimele, nüüd kuula teiste hurjutamist. Pean minema ja mõne krõbeda sõna ütleva. Või vihase kirja kirjutama, veel parem.»

«Tehke aga, mis tahate ja heaks arvate,» kordas Anni Kello.

Vello Vesiloik kirus sel päeval mitmele-setmele mehele arulagedat onu. Anni Kellost ei kõnelnud poole sõnagagi. Mis temast ikka; käidi korra ja vaadati talle pisut näkku, olgu pealegi.

*

Piia Elk nõjatus aknalauale. Ta vaatas välja. Mõtiskles.

Ta oli hommikul kohanud Tõnis Puud. Tänaval. Päris juhuslikult.

Nad olid teretanud üsna üheaegselt.

«Kuidas tervis on?» oli Piia küsinud.

«Tervis?» Tõnis Puul oli kuidagi piinlik, aga ta kõneles ikkagi. «Olin arestikambris, hakkasid valud, valukrambid kohe. Lasti vabaks. Nüüd jõlgun arstide vahet. Viinajoomisel on nüüd lõpp. Ei olegi enam isu.»

Piia oli mõelnud, kas öelda, ja oligi vanamehele öelnud:

«Nii, kainelt, on teid parem vaadata. Teil on head, ausad silmad. Selged silmad.»

See tütarlapse ütlemine oli vanameest kuidagi vapustanud. Ta oli hakanud kogeleva:

«Hea laps, mis te'nd... Teate, ma soovin, et teil oleks... oleks hea... hea ja tubli peigmees.»

Kentsakas vanamees. Ei, miks kentsakas. Siiras ja südamlük.

... Kevad ja esimesed linnud ja esimesed lilled. Suvi ja karged hommikud ja sumedad öhtud. Sügis ja jalge all sahisevad lehed ning vägevad tormituuled. Talv ja külmast õhetavad põsed ja naljakad lumememmed ning pikad-pikad suusarajad. Ja uus kevad ja uued linnud ning lilled. Kõik on kena ja huvitav. Aga hoopis kenam ja huvitavam ning põnevam oleks kahekesi, käsikäes...

Piia nõjatus aknalauale. Pilk puhkas valgetupsulisel pilvelaamal, mõtted uitlesid omasoodu. Mingi rahutus, mingi õhuline igatsus pillutas mõtteid.

Siis tuli uksest Enn Jalajas.

Enn Jalajas kõnetas teda. Küsis midagi tühist, tähtsusetut. Piia vastas.

Siis ütles:

«Te ju teate Tõnis Puud. Nägin teda hommikul. Haige. Nähtavasti väga haige. Ei olevat enam isu viina järele. Mehest on kahju.»

«Kahju,» kordas Enn Jalajas. Ja lahkus. Äkki nii napisõnaline. Imelik.

Piia Elgi käed lebasid rüpes ja ta vaatas tühjusse. Tema näol oli isesugune ilme. Nagu mure, nagu kõhklus, nagu lahendamata küsimus virvendas suu ümber.

Enn Jalajas oli teda kõnetanud. Piia oli tõstnud korraks silmad ja vastanud. Oli öelnud mitu-mitu lauset. Vastuseks — üksainus sõna.

Ta vaatas ennast peeglist. Kas Enn Jalajas märkas, et tema silmad helkisid uduniiskelt.

«Soovin, et teil oleks hea ja tubli peigmees...»

Ikkagi kentsakas vanamees.

Ei ole tema, Piia, sugugi meestehaige.

Tõsi, vahel ta küll vaatas mehi eemalt, kõrvalt. Ning tabas end mõnikord imelikelt mõtteilt: seda meest võib õnnelikuks pidada, tema juures on silmad kõige ilusamad...

*

Selsamal päeval küsis Piia Elk Anni Kellolt:

«Kui keegi... hea inimene, kellega te võiksite... tahaksite abielluda, satuks vanglasse ja... Noh, ma lugesin, et Hispaanias pandi noormees trellide taha, tal oli tütarlaps ja... Üldse, kas teie ootaksite oma noormeest?»

«Küllap ootaksin,» arvas Anni Kello. «Kui ta ei ole suli ega mörvar, kui ma teda armastaksin ja tema mind... ootaksin küll.»

«Ütleme, kümme aastat?»

«Ootaksin.»

«Aga kakskümmend?»

«Ootaksin.»

«Tõsiselt?»

«Ilma naljata.»

«See on raske.»

«Raske.»

«Sääraseid on kindlasti vähe?»

Anni Kello jäi mõttesse.

«Seda ma ei tea,» ütles ta siis. «Ma arvan, et mitte vähe. Ega vist eriti paljugi. Peab olema suur armastus. Ja samuti suur viha, nagu seal, Hispaanias, nende vangistajate vastu.»

«Mõelge ikka,» ütles Piia Elk, «see tütarlaps oli seitsmeteistkümnene, kui ootama hakkas, ja oli juba nelikümmend üks, kui mees vabaks sai. Alles siis nad abiellusid.»

«Ei ole kerge,» möönis Anni Kello. «Siis oleks kergem, kui oleks laps mehelt, keda ootad. Kui aga ei ole, siis ma võtaksin ja kasvataksin orbusid.»

Piia Elk arutas edasi:

«See, niiviisi oodata... see on eriline sangaritegu. Ega sangariteod, mis sõjas tehakse, ole sugugi tähtsamad.»

Anni Kello naeratas ja ütles:

«Mööta ja võrrelda, jah... ei oska.»

Piia Elk jutustas:

«On üks itaalia film. Tüdruk ootab neliteist aastat oma noormeest, kes on samuti vanglas. Endine partisan, mingi provokatsiooni tõttu. Ma täpselt ei tea, mis ja mismoodi. Meile ei ole veel tulnud, Moskva festivalil näidati. Lugesin sellest. Filmis juhtuvad nii: kui tüdruku armastus olevat algul lihtne naiivne poolehoid, siis muutuvad see tõsiseks ja sügavaks asjaolude tõttu, miks ja kuidas noormees kinni pandi. Näitlejatar — Claudia Cardinale — mängivat hästi, ebatöenäoline olukord elus kujunevat filmis täiesti tõenäoliseks. Mind häiris — mis häiris! —, päris vihastas see fraas: ebatöenäoline olukord. Selle artikli on kirjutanud mõni ennast-täis — noh, kuidas nüüd öeldaksegi? — kehkadivei. Aga seda filmi tahaks küll näha.»

«Jaa-jaa,» noogutas Anni Kello. Siis ütles: «On igasuguseid aegu ja olukordi, ega ei oskagi ennast kõigesse sisse mõelda.»

«Ega ei oska,» kordas Piia Elk. Tema silmade kauge, ebamäärane virvendus ei lubanud midagi aimata.

«Kas te käite palju kinos?» küsis Anni Kello.

«Ei käi,» ütles Piia. «Kõige rohkem korra nädalas. Vahel tuleb pikemgi paus.»

«Kas teil endal on keegi noormees... keda ootate?»

«Ei, ei ole,» raputas Piia ägedalt pead.

«Ega ma ei arva, et kuskil trellide või traataia taga. Näiteks sõjaväes või...»

«Oh ei, mul ei ole kedagi.»

«Ma mõtlesin, et miks te muidu...»

«Ah et miks ma neid ootamisi tõsiselt võtan?»

«Mitte seda, aga...»

«Aga need on ju tõsised asjad,» ütles Piia Elk.

«On muidugi,» kinnitas Anni Kello. Ja ütles otsekohe lõõpides: «Mul käidi täna... peaaegu et kosjas. Vello Vesiloik, meie vabriku mees.»

«Kosjas? Tõsiselt?» elavnes Piia Elk.

«Oh ei,» naeris Anni Kello. «Tegi niisama natuke nalja.»

Tütarlaps rohkem ei küsinud. Aga ta mõtles: kuidas küll niisuguse asjaga veiderdatakse, Anni Kello ise ka.

*

Oleks ta teadnud, et Enn Jalajas lõõpis üsna samuti niisuguse asjaga.

Enn andis Jüri Saarepile pileti kontserdile — üliõpilasmeeškoori kontserdile — ja teise pileti saatis emaga Mall Ruusele, ja ise istus kontserdi ajal nende kõrval ning vaheajal aitas jutuaajamisel laabuda. Neiule-noormehele selgus kuidagi ootamatult, et kumbki ei ole üks-

kõikne muusika vastu. See tuli niiviisi. Nagu muuseas ütles Enn Jüri Saarepile: «Mul oli Sarapikuga sinust juttu. Et varem laulnud ja... Vana hurjutas: mis ta ootab ja viivitab, võtku aga koht sisse.» Ning veidi aja pärast küsis Enn Mall Ruuselt, kuidas siis tema viiulil need graatsilised trillerid välja tulevad. Sõna sõnast, lause lausest, ja Enn mõtles, et vestlus hakkab tematagi veerema. Ning kadus vaikselt eemale.

*

Millegipärast kõneldi sedakorda hirmust. Enn ütles Rābanikule:

«Hirm on jõle asi. Üks väriseb hea koha pärast ja hoiab sellest kümne küünega kinni; teine valvab, et keegi kena noorikut üle ei löö; kolmas on maja ehitanud, kardab röövleid; neljandale teeb muret «Moskvitš» või «Volga», pelgab «äraajajaid.»

«Kas see viimane käib minu pihta?» küsis Rābanik.

«Oh ei, ega sina ju pelga,» naeris Enn.

«Aga sinul ei ole mingit hirmu?» päris Rābanik.

«Mis hirmu mul peaks olema,» imestas Enn. «Ei ole naist ega maja, autot ega head kohta.»

«Mis su kohal häda?»

«Ega häda ole. Aga ei paista, et keegi seda eriti himustaks.»

«Ja sa ei tunne, et midagi oleks puudu?»

«Alati on midagi puudu.»

«Tahad, ma soovitan sulle pasliku neiukese?»

«On sul siis mõni anda ja pakkuda?»

«Lausa ei ole, aga... kui tarvis, vaatan selle pilguga ringi.»

«Ei ole tarvis,» ütles Enn kindlalt. See oli järsult öeldud, ja et tooni pehmendada, lisas ta: «Alles ma ise viisin ühe hea mehe kauni neiuga kokku.»

«Kas mina ka tunnen?» küsis Rābanik õhinaga.

«Ei tunne,» vastas Enn.

Ei tahtnud Enn oma teoga kuidagi hoobelda, see lipsas kogemata keelele. Mingist tõredast trotsist. Mis ta muidu tuleb oma upsaka jutuga — pasliku neiukese!... Ei ole tarvis tema lahkeid teeneid!

15

Inimene, kes lubab endale
praaki... kasvatustöös.

Vabriku seinalehe uude numbrisse oli pandud, nagu öeldakse, kriitiline materjal. Rasvane pealkiri — «P r a a k!» ja raske lugu ise:

«Neli poisipõnni. Kõige vanem Eero Arjas. Neliteist aastat vana, VII klassi õpilane. Teistel samuti neliteist ja kolmteist aastat.

Südalinn. Laupäeva hilisõhtu. Need neli «sangarit» lasksid vägevat laulu, pahvisid sigarette ja tülitasisid möödujaid. Olid veini ostnud ja kuskil vaikselt nurgas ära joonud. Nüüd nad lällutasid nagu «täitsamehed» kunagi. Komsomolipatrull kutsus nad korrale.

Kui Eero Arjas patrulli saatel koju jõudis ja pidi oma «vägitegudest» armsale isale aru andma, «premeeris» see teda koduse kasvatustöö mõtetes paari «tulisega».

Keskkooli direktor pöördus meie, Teet Arjase töökaaslaste poole ja

jutustas, et sm. Arjas ei tunne huvi oma poja käekäigu vastu ning ei ole ei eelmisel ega sel õppeaastal kordagi kooli külastanud. Kooli direktor palus, et me küsiksime sm. Arjaselt, miks ta ei täida oma vanemakohuseid.

Sm. Teet Arjas, miks te lubate endale praaki kasvatustöös?»

*

Paul Virgemaale öeldi, et keegi ootab teda välisukse juures.

Ootaja oli kiitsakas, veidi vimmas mees, nii aasta viiekümnene.

«Mina see kutsuja olen,» ütles mees. «Me ei ole vist isiklikult tutvunud. Minu nimi on Arjas, Teet Arjas.»

Virgemaal noogutas ja jäi ootama, mis edasi tuleb.

Ning Arjas hakkas otsesemaid sinatama:

«Ma tean, sa oled korpusemees. Aga pole juhtunud, et oleks pikka juttu ajand.»

«Pole juhtunud,» kordas Virgemaal.

«Oled ohvitser?»

«Ei, seersant. Suurtükipolgust.»

«Ma olin viimati jefreitor. 921-es. Sapöör,» teatas Arjas enda kohta ja jätkas natuke takerdudes: «Sedasi, et... ma tahtsin sulle öelda... kui vanale korpusemehele... et võta see jama seinalehest ära.»

«See ei ole jama. See on tõsine asi.»

«Hea küll, võta siis... see tõsine asi... maha.»

«Ei võta.»

«Noo! Ära's nii uhke ole.»

«Ei ole uhke,» ütles Virgemaal. «Kui korpusemees võtaksin, aga kui... selle seinalehe tegija ei võta. See asi on läbi mõeldud, see on õige. Ja ma ei hakka seda, oma tööd, retsima.»

«Kas sa's inimene ei ole?!»

«Olen. Kui inimene ma samuti seda maha ei võta.»

«Tule, istume,» kutsus Arjas, viibates seina äärde pingile. Kui istuti, ütles ta tungivalt: «Tead, ma ei ole kolm ööd magand. Noh, võta arvesse.»

«Hea küll, võtan arvesse,» oli Virgemaal nõus. «Ja edasi?»

«Selle kirjatüki pärast, saad aru? Kas sellest ei aita?»

«Ma ei tea. Sa ise pead teadma.»

«Kuule, me pole palvemajas. Ära jonni, vana!»

«Ma ei jonni.»

«Ma ei ole pika jutu mees, tead. Ma ei oleks sinu juurde tulnud, aga mõtlesin, et vana korpusemees. Ja sellest hoolimata võtsin enne, kui sind otsima tulin, pisikese lõuatäie. Pane kirja: pisikese lõuatäie. Arvasin, et kakssada grammi on ehk palju, ja võtsin ainult sada viiskümmend.»

Kui Virgemaal kuidagi kannatamatult niheles, ütles Arjas rutakalt:

«Oota, ma räägin. Jutumees ma ei ole, aga... Tead, mul on teine naine. Mitu naist sinul on?»

«Mitu mul ikka. Üksainuke.»

«Aga minul on kaks. Esimene on Agnes, teine on Helgi. Armastan neid mõlemaid. Ausõna. Mitu last sinul on?»

«Kaks. Poiss ja tüdruk.»

«Minul on sedasi: vennapoja kasvatasin üles ja endal on kolm. Esimese naisega poeg, see, kellest sa seal... (Arjas näitas ebamääraselt selja taha) kirjutad, ja praeguse naise, Helgiga, kaksikud, poeg ja tütar. Nõnda on lood.»

Arjas vaikus, põrnitses omaette.

«Ma vist hakkas taipama,» ütles Virgemaa.

«Midagi sa ei taipas,» hüüdis Arjas. «Elu ei ole meelakkumine, ütlen ma sulle.»

«Nii öeldakse.»

«Ja nii ongi,» sähvas Arjas vastu ja hakkas rahulikumalt jutustama:

«Tulin sõjast, võtsin naise. Ilus, lõbus, üle küla tüdruk. Vend, minu vend oli tapetud, vennanaine surnud, tiisikusest ja ahastusest, ei tea, kummast rohkem. Nende kuue-seitsmeaastane poiss, Viktor, oli ihnsa lelle juures kasvatada ja tõugata. Võtsin poisi enda juurde, ütlesin oma noorikule: kasvatame nagu oma poega. Praegu on poiss, see Viktor — kurat võtaks, meie Kessiga ühine eesnimi tal! — instituudi üliõpilane. Hea küll, meil enestel oli poeg, Eero, kellest sa kirjutad. Neli aastat elasime naisega ilusti, siis... Kuu aega mõtlesin, et õnnetu juhtumine, aga kes neid hinge ja muid asju teab, ehk oleks ikkagi... See õnnetus tuli nõnda, et oli nääripidu, kaanisin enda ülearu täis, naine jäi unarusse; ta oli ka vähe tujukest lisand, siis kaubanduseahv krabas ta kaenlasse ja... nii see oli ja hakkas ja läks. Sedasi see elu lõhki läks. Naine, hull, putkas selle ahvi juurde, võttis poisi kaasa. Aga nende nelja aasta pärast ma armastan teda ikkagi, jah. Öeldakse küll, et armastus süttib ja kustub. Ei kustu, hingitseb sügavamal edasi. Kui hakkas vahel mõtlema neid meie ühiseid aastaid seal... Aga tema varju... näe, tema varju ei taha ometi näha.»

Arjas lõi pahuralt käega.

Ning Virgemaa mõtles: armastab, ent näha ei taha. Imelik. Ega vist. Ta armastab naist, nagu see tollal oli, armastab õieti mälestust oma-aegsest naisest.

«Hing kargas täis,» jutustas Arjas. «Ei taht enam näha neid maid ega metsi, teid ega... ega kogu seda kanti. Saad sa aru?»

«Saan aru.»

«Hing kargas täis. Tulin ära linna. Proovisin ühte ja teist, jäin viimaks klaasivabrikusse pidama. Kui linna tulin, võtsin kohe teise naise. Kohe, et endist unustada. Ma ütlesin sulle, et armastan neid mõlemaid. Näe, kentsakas, tahtsin unustada, aga ei saand. Ja kui kuulsin, et tal, Agnesel, selle kaubanduseahviga poeg ja meie poissi kolgib ja naljutab, siis tõin poisi enese juurde. Ja ongi kõik. Mis siin ikka targutada.»

Virgemaa ei tõusnud, istus edasi ja mõtiskles.

Arjas istus samuti edasi ja jätkas:

«Ma mõtlen seda aega... öeldakse jah, et isikukultus. Võib-olla. Aga see oli karm aeg ilma selle kultusetagi. Klassivõitlus. Kes keda. Ühed püssimehed metsas, teised vallamajas. Hobulaenutuspunkti öövalvuril kah vintovka õlal. Oli tarvis poisse tööstuskooli, vallast kümme poissi. Kõigest neli-viis tuli suure keelitamise peale. Väsmer, vana kraavihall, saadab rahvakaitsemehed küladesse, laseb poiste isad püsside vahel vallamajja tuua, käratab neile: «Olgu olla, poisid linna kooli, või lähete alla keldrisse luku ja riivi taha!» Ainult nii saadi poiste norm täis. Oma-voli? Vist jah. Aga teisiti ei saand. Hallparunid ähvardasid, metsavennad hirmutasid. Samuti normiviljaga. Riigilaenuga sama lugu. Mäletan, Solnask, kolhoosi esimees, paukus selle tellimise puhul: «Ei toeta riiki — kas tahad Siberisse minna, mis?!» Ja igaüks tellis, ja mõni, kes vähe pakkus, pani juurde. Alguses, teadagi, püüti kõrvale hülida või siis vähesega pääseda, paljuke neid heldeid, enamasti kõigil küüned enese poole. Või hakka'nd väikesi asjamehi, kes pidid suuremate käske täide

viima, hukka mõistma: tööd-tegemist küllalt, tähtpäevad ka kukil, mis seal ikka pikalt-laialt manitseda, palju lihtsam Siberiga kollitada. Aeg oli niisugune. Meie direktor Viirsalu, räägitakse, olnd ka maakonna tegelane ja sovhoosi direktor ja veel see-teine. Ma mõnikord vaatan, et kui mehele miski ei meeldi, siis hakkavad silmad kilgendama ja suu nagu sätib käremaid sõnu, aga siis kogub ennast ja ei ütle midagi. Ta võis omal ajal ka niisuke kärkija olla. See ju teada, et lihtne töömees tegi oma töö, aga nendel asjameestel oli mõnigi kord närv nõnda krussis, et...»

Arjas lõi pahuralt käega, mõtles väheke ja kõneles siis:

«See aeg jah... Vennas Mihkel, minust neli aastat vanem, sulaspoiss nagu minagi, sai neljakümnendal maad ja lunastas selle maa aasta pärast oma eluga. Põmmutati vallamaja taga leplikus maha. Sulaspoiss nagu minagi, ei olnd kellelegi kurja teind, ei kedagi läbi pekst, ei kedagi söimand, ainult see maa... Ma ise — noor alles, tulin neljakümnendal linna. Siis läksin sõtta. Sain eluga tagasi. Vend tapetud, vennanaine surnud. See oli teada, et üks igavene jõmm Uutmaa, vana nimega Gutman, venna hauda saatis. See maa, mis vennale anti, oli ju Uutmaa kohalahmaka küljest. Ma läksin siis suure vihaga tolle Uutmaa talli, võtsin sälul valjastest ja ütlesin sõna-sõnalt: «Vaata, venna mõrtsukas, see on nüüd minu.» Va Gutman, et: ega tema, ei tema ole midagi öelnd ega teind, ta võeti ainult tunnismeheks kaasa, kui vennale järele mindi. Ma läksin täitevkomiteesse, rääkisin, et nii ja naa, ma soovin oma mõrvatud venna kohta, ja see sälg vormistage ka mulle. Aga Gutman kaebas. Kutsuti linna prokuratuuri. Seal nahutati läbi. Omavoli ja nii edasi. Ma rääkisin ära oma venna loo. Need olid arusaajad mehed. Ütlesid: see, et sa oled sõdind ja oma verd valand, ei anna sulle niisukest õigust. Aga olid siiski taibukad mehed, lasksid nii minna, et... noh, Gutman hobust kätte ei saand. Hobune anti laenutuspunkti ja mina läksin kah sinna punkti tallimeheks. Tegelikult, võib öelda, sain ikkagi mina selle sälu peremeheks.»

Arjas vaikis pisut, siis jätkas:

«Mul jäi ju pooleli... Tõin jah poisi, Eero, maalt ära enese juurde. Ma enne ütlesin, et meil on veel kaksikud. Toredad marakratid. Ja naine, Helgi, on tore, hea ja südamlilik inimene. Aga... ma olen kolm ööd üleval olnd ja arutand: poisil, Eerol, ei ole ikkagi õiget ema, ja mina kah... võib-olla paistab talle, et hoian rohkem marakrattide ja nende ema poole. Ma ei hoia ju, aga... Ta saab kõik, mis tarvis. Jah, minust ei ole olnd niisugust isa, nagu tarvis. Selle tegin enesele selgeks. Olin siiaamaani otsekui pimedusega löödud... Praegu ma patran küll, aga muidu, kainelt... Ega ma praegugi purjus, aga... Kodus, jah, paljude ma poisiga õiendan, vahel küsin üht-teist, teinekord käratan, kui koolitükid lohakil.»

Arjas jäi vait. Põrnitses omaette.

Kui Arjas tükk aega midagi ei öelnud, küsis Virgemaa:

«Sa ütled, et oled kolm ööd mõelnud. Mis sa oled välja mõelnud?»

«Olen mõelnud, et olen süüdi. Ja kõik,» ütles Arjas ja lisas pärast mõtlemist: «Võib-olla hakkame koos marke korjama või mõnda pilli õppima, ma olin ju poisikesepõlves kõva mandoliinistaja. Lähme koos matkama ja suusatama ja... noh, mehed omavahel. Aga koos viina jooma ei hakka, see on kindel. Naisega rääkisin, ta saab aru, ütleb koguni: et sa varem ei taiband. No vist ei taiband. Ja naine ütleb veel: ta, Eero, on juba nii vana, et oleks tarvis, et isa oleks temaga hea

«Sõber, kõige parem sõber... Nojah, nõnda on lugu... selle inimesega, kes lubab endale praaki... kasvatustöös.»

«Oota siin,» ütles Paul Virgemaa, läks kiiresti majja ja tuli peagi tagasi. «Sa süüdistasid mind, et jonnin,» muigas ta ja ulatas Arjasele seinalehelt võetud paberilehe. «Võta mälestuseks, kui tahad.»

«Ma niisuguseid ei kogu.» Ja Arjas rebis paberilehe pisikesteks tükideks.

«Sellest me enam ei räägi,» ütles Virgemaa, võttis Arjase käe, raputas seda ja lausus: «Sa ütled: pole jutuks läind. Kui aga tuleb tahtmine juttu ajada, otsi üles.»

«No ikka,» naeris Arjas. «Tead, ära pane pahaks, kui ma sind ükskord endale külla kutsun. Koos abikaasaga, kui lubad.»

«Kui kutsud, tulen,» ütles Virgemaa. «Tingimata.»

Püsti tõusnud, viivitas Arjas pisut ja rääkis aeglaselt, vaikse häälega: «Ma olen mõnikord mõelnd... Ma ütlesin, et aeg oli niisugune, et kes keda. Ja inimesed olid karmid. Ma ise ka. Ma virutasin ju Agnesele, oma esimesele naisele, vastu kõrvu ja ütlesin: «Sa, lirva, aeled võsavendade lakutajaga!» Ütlesin muud ja hullematki. Ei tahtnud leppimisest kuulda. Praegu ma enam nii tormakas ei ole. Jah, kui mõelda, et sõda ja hiljem kah... rindejoon läks inimeste vahelt läbi, läks mehe ja naise vahelt läbi... Viis isad ja pojad lahku ja lihased vennad... Õeldakse küll, et nendel, kes hiljem sündind ja kasvand, nendel pole omavahel niisugust vaenu. Aga teisest küljest, kui mõelda oma poissigi, see rindejoon on temagi südant puudutand, on sinna jälje jätnud. Kas on sedasi?»

«Küllap on,» nõustus Virgemaa.

«Ei ole see elu meelakkumine,» kinnitas Arjas ja lisas vabandades: «Ära pane siis pahaks. Viitsin aega. Aga korpusemehed nagu me oleme.»

Juhtus nii, et Enn Jalajas leidis klaasimehe Arjase varjulisel pingil mõttlikult konutavat ja küsis, nagu ikka suusoojaks küsitakse:

«Mida sa siin mõtled?»

Arjas otsekui virgus ja ütles muheldes:

«Mõtlen, et ... miks inimesel ei ole rattaid all?»

«Küllap on. Rattaid ju igasuguseid.»

«Inimesel endal, looduse poolt.»

«Milleks need rattad?»

«Muudkui veereks. Hea hõlbus. Nüüd aga ... käi ja astu.»

«Veereda oleks hea küll. Ainult seisma jääda oleks raske.»

«Toetaks käe vastu maad, vastu puud või vastu majaseina.»

«Käsi põruks ära, kui vägev hoog peal,» arvas Enn.

«Põruks ära jah,» oli Arjas nõus ja viis jutu äkki teisale:

«Kas Virgemaa on sulle tuttav?»

«On küll,» ütles Enn ja imestas ise. «Laulame koos, ja muidu ka.»

«Kas tunned teda hästi?»

«Päris hästi.»

«Tubli mees, mis?»

«Kindel see.»

«Üks arusaaja mees, ütlen ma sulle.»

Arjas tõusis ja läks. Tõsiselt, pika sammuga.

Enn Jalajas ei saanud Arjase sõnadest mõhkugi aru. Ta hakkas taipama alles siis, kui Virgemaa talle järgmisel päeval Teet Arjase pihtimusest jutustas.

Õhtul sadas, sabistas peenikest seenevihma. Öö poole küll vihmasadu lakkas, aga Ennule andis ta mõtte teha üks solisev vihmalaul.

Öövahtuse tööjärg liikus latusalt ja meistri laual tekkis paberile lauluke vihmasajust.

Enn oli päris rahul. Talle tundus, et uued sõnad otse sunnivad häid viisikäike otsima. Ja küllap leiab.

Mõtted keerlesid selle ümber, missugused peavad laulud olema. Head. Uudsed. Elamuslikud. Meloodilised.

Mida nad peavad sisaldama?

Mõtteid ja tundeid, pilte ja värvilaike, tuult ja päikest, lindude tralli ja turbiinide hoogu, matkatud teesid ja tegemata retki, ja suudlusi ning embusi, neid, mis juba olnud, ja neid, mis alles tulevad...

Kõigest tuleb laulda. Lihtsalt. Mitte kulunult. Värskelt. Aga mitte veiderdades. Ning külgetraageldatud õpetlikkus — nagu Virgema mõnikord tahab — on kurjast.

Mõtted katkesid.

Jüri Saarep tuli rutates meistri tööruumi.

«Prohmakas, avari!» hüüdis ta kähinal. «Kopp seisab. Tross katki.»

«Kopp... Tross...» kordas Enn automaatselt. See tähendab ju, et täitekopp ei tõsta enam sütt ja generaator ei saa enam toitu.

Enn võttis esimesed sammud lausa joostes. Ei, milleks paanikasse sattuda. Üks-kaks, kümme, paarkümmend minutit ei tähenda siin midagi. Ning Enn aeglustas käiku.

Õo oli pilkane, tähed sirasid. Üksik latern vabrikukoone nurgal heitis eredat valgust meeste nägudele. Näod olid sinkjas-kahvatud, silmarterad ergasid. Hiiglakopp seisis kolme meetri kõrgusel, oli viltu vajunud.

Uuriti kolmekesi koppa ja trossi — Saarep, Kaluškin ja meister Jalajas.

«Juhtratas on välja lennanud,» leidis Kaluškin.

«Kopp siinilt ära jah,» ütles Saarep.

«Tähendab, tross on terve?» küsis Jalajas.

«Vist terve jah,» arvas Kaluškin.

«Nõksutame ettevaatlikult,» tegi Jalajas ettepaneku, «ehk saame paika tagasi.»

«Proovime,» ütles Saarep.

Ei aidanud. Kopp kaldus rohkem viltu.

«Kas Vesiloik on tööl?» küsis Saarep. «Temal on ehk kogemusi.»

«On küll tööl,» ütles Jalajas.

Saarep läks teda otsima.

Vesiloik tuli, vaatas ja takseeris ning laskis tasasevõitu laulujoru:

«Ai piri-pari puntsu,
see elu läheb untsu,
ei särtsu ega raksu,
rohkem vedelat kui paksu.»

Laul oli naljakas, naeru aga lahti ei võtnud. Sammuti kaasa, uuriti.

«Selle kaadervärgiga pole niisukest nalja enne juhtund,» ütles Vesiloik. «Tuleb üles ronida ja vaadata, mis ja kuidas.»

Enn Jalajas tammus ärevalt ringi. Aeg jookseb, aeg lippab...

«Teate, mehed, ega me viie minutiga korda saa,» arvas ta. «Tuleb hakata ämbritega sütt üles vinnama.»

«See on nagu sörmkübaraga tulekustutamine,» uras Vesiloik.

«Parem ikka kui mitte midagi,» leidis Jalajas.

Keegi ei vaielnud talle vastu.

Ning Jalajas hakkas korraldusi jagama:

«Vesiloik, sina roni üles. Saarep, sina too paar ämbrit ja hakake sütt üles tõstma. Kui tarvis, kutsuge seest üks-kaks meest appi. Aga rahulikult, ilma paanikata. Ma lähen seni, helistan direktorile või peainsenerile — tuleb ju informeerida.»

«Mina ronin üles,» ütles Kaluškin.

«Roni jah,» kiitis Vesiloik tagant. «Sa oled ehitustel turnind, sul tugev pea.»

Enn Jalajas läks ja helistas peainsenerile. Direktorile ei ole mõtet, ega tema tehnika koha pealt midagi välja mõtle. Kandelini telefon ei vastanud. Meest polnud vist kodus. Tuli ikkagi helistada direktorile.

Viirsalu vastas kuidagi pahuralt. Talle tuli pikalt-laialt seletada.

«Tehke, nagu ise... nagu paremaks arvate,» ütles Viirsalu. «Küsi vanematelt meestelt nõu. Helistage veerand tunni pärast uuesti.»

Ei olnud sellest jutuajamisest mingit tolku, ainult aega viitis.

Kui Enn Jalajas tagasi tuli, vinnasid Saarep ja juurdekutsutud Arjas ämbritega sütt üles ning Kaluškin oli juba oma ronimised ära teinud.

Oli selge, mis teha tuleb. Kopa ratast ei saa muidu rööpmele tagasi, tuleb külgraamil kopasuurune tükk välja keevitada, kopp selle ava kaudu oma kohale tagasi asetada, ratas paika panna ja lõpuks raamist väljavõetud tükk uuesti kinni keevitada. Oma tund, poolteist pingsat tööd.

Kui Enn Jalajas uuesti direktorile helistas, ütles see:

«Ma olen juba riides, hakkam praegu astuma. Minuti viie pärast olen kohal.»

«Ma arvan, teil pole mõtet tulla,» ütles Jalajas. «Töö käib, paistab, et häireid ei teki. Ma helistan teile poole tunni pärast, kuidas läheb.»

«Nojah, aga...» Direktor oli segaduses. Imelik, taheti ilma temata hakkama saada. Pane riidesse, võta jälle lahti. «Olgu siis pealegi, helistage jälle.»

Enn Jalajas helistas direktorile poole tunni pärast. Ütles paari lausega, et töö läheb normaalselt.

«Normaalselt?» kordas direktor. Oli selgesti kuulda, et haigutas. «Ma siis praegu ei tule.»

«Ei ole tarvis.»

Enn helistas direktorile poole tunni pärast uuesti ja teatas, raporteeris:

«Kõik on korras. Kopp töötab hästi, tõstab sütt nagu enne.»

«Tubli,» sõnas direktor Viirsalu ja kordas rõhuga: «Tubli!»

«Ma annan meestele tänu edasi,» ütles Enn, ütles meelega: tänu, nagu toonitades, et direktor unustas õiged tänusõnad ütlemata.

«Muidugi, muidugi,» ümises direktor telefoni.

Ning Enn mõttes: samuti unustas ta küsida nende meeste nimesid, kes täbara olukorra lahendasid.

*

Mehed, kes olid täbara olukorra lahendanud ja meistri suu läbi direktori tänu vastu võtnud, istusid öise lageda taeva all ja tõmbasid pisut hinge tagasi.

«Ehk peab kevadeni vastu,» ütles Arjas paigatud trossi kohta.

«Pole kevadeni tarviski,» lausus Jalajas. «Ümberehitus algab ju esimeses kvartalis.»

«Õige jah,» meenus meestelegi.

«Eks vastupidamisega ole jah, nagu on,» arutas Vesiloik. «Tuleb meelde üks vanatüdruku lugu. Riiakas vanapiiga saand suure hädaga mehele. Muutund päevapealt taltsaks ja vaguraks. Teised naised aina imestand. Viimaks küsind, kuidas ta niiviisi vastu peab. Vana riiukukk seletand: «Tuleb ennast taltsutada, muidu mehenatuke paneb plehku, kust sa jälle uue saad. Igal öösel närin voodi äärelauda, see võtab viha ära. Ega muidu jäksaks elada.»»

Veidi aja pärast leidis Saarep küsida:

«Direktor ei läindki ähmi täis, ei tormandki kohale?»

«Tahtis tulla,» lausus Jalajas, «aga ma ütlesin, et ei ole tarvis, saame hakkama. Oli nagu pisut tõre; küllap vist sellepärast, et oli enda riidesse ajanud ja pidi jälle lahti võtma.»

«Ta harjund eemalt-kaugelt juhtima,» ütles Vesiloik. «Kultuse-aegne direktor, teadagi.»

«Nojah, et juhiti kaugelt ja viltu,» hakkas Arjas selle jutu jätkuks omasoodu arutama. «Ja pealekäratamist oli ülearu palju. Mitte ainult kaugelt, ligidalt kah. Olen ma ise näinud, kuidas tuli maale mõni isekas taganttõukaja ja andis käsu toorest vilja maha niita või kamandas sinna külvata, kuhu ei kõlvanud, ja siis külvata, kui polnud õige aeg. Katsu sa, esimees või brigadir, vastu hakata, — vaata, et pannakse sulle kahjuri ja riigi ning rahva vaenlase nimi külge. Või mööblivabrikus. Sõjasõber rääkis. Töömeestele anti käsk kätte, võtta toolijalad kuivatist pooltoorelt välja ja anda tööle pihta. Oli tarvis plaani täita, muud midagi. Mehed seletasid meistrile ja direktorile, et nii pole õige. Direktor vastu: tema vastutab ja olgu aga olla. Nojah, tapiti siis toolid kokku, jalad läksid lõhki. Selge praak. Majanduslik kahju. Või jälle vana semu — aus ja korralik töömees — sai ägedalt tööjuhatajalt latakavastu vahtimist. Ja mille eest? Õige jutu eest. Too juhataja sõitis ehituste vahet, tühi veomasin tagumiku all, kaks ja pool tonni. Mees hakkas urama: sõidetakse tühja, tarvis hädasti materjali vedada, selleks autot pole. Saigi obaduse. Kellele sa kaebad, nägijat polnud.»

«Порядок был жесткий,» arvas Kaluškin.

«Armees kah... aga seal on porjaadok rohkem stroogi,» arutas Saarep.

«See on ülepea keeruline küsimus,» leidis Vesiloik. «Liiga pehme korra juures hakkab jälle kõik ligisema-logisema.»

Nõnda see suitsutund tõsist tõtt rääkides lõpetati. Vaadati veel, kuidas kopp raginal oma koormat vedas, ja mindi laiali.

Ja äkki tundis Enn loidust. Pinge ei olnud veel päris vaibunud, aga juba roiutas meeli otsekui uduna laialivalguv uim. Peas hõljus paar sulgkerget mõtet: ära käänasime selle õnnetuse, sedapuhku oleme mäel, oleme mäel, kõik on korras, korras... Mingi koorem, mingi sammalpehme koorem vajutas lauge. Väsimuskoorem.

Õo oli möödas. 19. septembri õo.

Õöl vastu 19. septembrit jooksis generaatori täitekopp juhttröömest välja, mistõttu generaatorit ähvardas sõepuuduse tagajärjel seisumajäämine. Vahetuse töötajate ennatsalgava tööga seati kopp korda ja hoiti ära raske avarii.

Osutatud algatusvõime ja oskusliku töö eest avarii ennetamisel avaldan kiitust:

Vello Vesiloigule — valveelektrikule,
Teet Arjasele } — generaatorikütjale,
Leonid Kaluškinile }
Jüri Saarepile — katlakütjale.
Käesolev kiitus kanda tööraamatuisse.

L. Viirsalu, direktor.

Päris hommikust saadik rippus see käskkiri teadetetahvlil. Nii käskkirja kui ka suust suhu levivate juttude tõttu teadis varsti kogu vabriku rahvas öisest juhtumist. Aga sedagi kõneldi niisama jõudsalt, et millegipärast puudub käskkirjast vahetusmeister Enn Jalaja nimi, ja see on rohkem kui imelik.

Aga Enn Jalajas ei teadnud käskkirjast ega ringiliikuvaist juttudest kõige vähematki. Ta magas õiglase und, sõi ja hakkas lehti uurima.

Pilk haaras suuri ja pisemaid pealkirju:

«Ülemaailmne noorsoo foorum Moskvast...» — «Eesti kunsti nädal Armeenias...» — «Tartu astronoomide juubelikonverents...» — «Rootsi pommid NATO lennuväele...» — «Lahingud Kongos...»

Pilk eksles üle veergude. Silma hakkas üksikuid lauseid:

«Genfis katkestas desarmeerimiskomitee oma töö. Seitsme kuu jooksul ei saavutatud ühtki konkreetset kokkulepet.» — «Lääne-Saksamaal pandi manöövrite ajal toime aatomipommi «õppeplahvatus.»» — «Ameerika Ühendriikide teostati järjekordne allmaa-tuumaplahvatus.»

Pandi toime... Teostati... Päris rahulikud, igapäevased sõnad. Aga lennukid tiirlevad õhus ja pommid ripuvad inimeste peade kohal...

Meelde turgatas «Nimetu elaja» autori irooniline ütlus:

«Kui jumal sind nagu sugupõrsast on kasvatanud, kas taevaisal siis mitte nõrgestav-nilbet mõtet ei tule — sind jõuluks ära tappa.»

Jumala kaela annaks mõndagi ajada. Küllap seegi, et läbirääkimised nurjusid ja pommid ripuvad peade kohal. Millal need pommid kaovad? Jumal ise teab!... Meie kandis aga öeldakse teadmatute asjade kohta: «Seda teab ainult jumal taevas, ja tedagi pole olemas...»

Pommid ripuvad... Võib-olla see õhutab minnalaskmise meeleolu.

Nagu too vampiir Fanny Ogga... Jüri Saarep rääkis hiljuti, koos kooriharjutuselt tulles: «Tead, too Fanny Ogga, kes mind lööga võttis... tal on vist uus kallim. Nägin eile õhtul eemalt. Mees paras mürakas, käsi Fannyl ümber piha, miilotška kilkas.» — «Kas hakkas kade meel?» küsis Enn. «Igatahes kaklema ei kuku,» naeris Jüri Saarep.

Või isesugune linnuke. Paul Virgemaa jutustas, kuidas ta seda oli kohanud. Paar-kolm päeva tagasi. Tuli kontoriruumist. Väravamammi astus juurde ja kõneles: «Üks tüdruk istub siin, ootab, ära ei lähe. Küsin, keda ta ootab. Tuttavaid. Ütlen: tuttavatel on nimed ka. Aga tema ei vasta midagi, istub ja ootab.» Paul läks ise vaatama. Tõsi, istub ja ootab. Aasta seitsme-kaheksateistkümnene väsinud olekuga sinisilm. Pärnust tulnud, tahab tuttavaid näha. Keda ikkagi nimeliselt? Ei vasta.

Siis viimaks: ühte hüütakse Kutiks, rohkem ei tea, teisest ei tea sedagi. Imelik — ei tea! Nojah, ei tea. Ja äkki vaatab Paulile avali silmi otsa ja ütleb: «Kõht on tühi, raha pole, kas ei saaks natuke.» Paulil hakkas tüdrukust kahju, andis seitsekümmend kopikat. Ning küsis: «Õelge, palun, vähemalt oma nimi, kuidas ma võhivõõrale annan.» Tüdruk ütles nime, võib-olla valetas. Kui Paul edasi päris, et mida tüdruk saadud rahaga söögiks ostab, tuli nipsakas vastus: «Kohvi sidruniga!» Võta heaks või pane pahaks. Hiljem selgus, et sinisilm oli eelmisel ööl ühiselamus paari poissmehega lõbusalt aega viitnud. Paul arutas: «Õeldakse jah, et vitsaga inimest ei kasvata... aga see on küll vähe vemmalt saanud... Ja näed sa, meie ühiselamu asjandus logiseb. Räägime ja targutame, aga... Ja niisugune linnuke... Ütleme, et igandid ja Lääne mõjud. Ütleme selleks, et oma süü silma ei paistaks...»

Ennäe, ühes lehes kentsakas ajaloo fakt: «Tema Majesteet» Nikolai I nõudis baleriinidelt püssikandmise oskust ja pani rühma kaardiväe all-ohvitseri tantsijannasid drillima.

Tuli meelde direktor Viirsalu. Kuigi tema kamandamine ei olnud otse rividriill, tekkis ometi mingi seos. Direktor Viirsalu hakkas oma valitsemise algul ägedalt ja äkiliselt juhtima. Ilmus kord tsehhi, käis ringi ja kukkus õiendama: «Kuulge, mis vanniga lahti on? Kas te kontrollite ka? Kraadiklaas näitab juba 1280.» — «Võib olla, et näitab,» ütles Enn. «Võib olla!» osatas Viirsalu. «Te olete ju v a h e t u s e ü l e m, teie peate olukorraga kursis olema.» — «Küllap olen.» — «Miks te siis vanni ei vaata?» — «Ega vann vaatamiseks ole,» nähvas Enn. «Ei ole vaatamiseks?» — «Seda jah,» vastas Enn. «Vann pole imeasi, mida vaadatakse ja imetletakse, ta on meil töö jaoks.» — «Aga peaksite teadma ettekirjutust: temperatuur olgu 1260°,» näitas Viirsalu oma tarkust. «Siis ei tule tööst midagi välja,» seletas Enn. «Klaas jääb nende vaaside tarvis külmaks.» — «Aga ikkagi... ettekirjutused on täitmiseks,» väitis uus direktor. Enn ütles selle peale: «Mõne eluvõõra tehnoloogi ettekirjutusi pole meil tarvis.» Direktor ei vastanud musta ega valget, pöördus kannalt ringi.

Teinekord sattus Viirsalu Ennu otse isalikult noomima. Oli niisugune juhtum. Kütja Arjas tuli Ennu juurde ja kurtis ärevalt: «Süsi on peenike, ummistab. Mis teha?» Enn läks vaatama. Tuleb sõel appi võtta. Mõtles viivu. Vanni juurest puhujaid ära kutsuda ei saa, siis jääks sordinõude plaan täitmata. «Hakkan ise sõeluma,» ütles Enn. «Aga tsehh?» küsis Arjas. «Pole viga, töö käib.» Pidi lihtsalt leppima mõttega, et tsehh jääb vahetuse lõpuni omapead. Enn haaraski kühvli ja hakkas sütt sõelale loopima. Direktor tegi oma ringkäiku, juhtus sinna. Imestas, meistril endal kühvel peos. Enn andis aru. Siis Viirsalu noomiski: «Aga kas te oma autoriteedile ei mõtle?» Enn vastas hooletult: «Oh, ei mõtle, ma vilistan selle peale.» Et tsehh töötab omaette, see ei tulnudki direktorile pähe. Enn naeris: «Kui aga mõelda, ehk see kühveldamine tõstabki autoriteeti.» Direktor möhhitas ainult.

Aeg on edasi läinud. Viirsalu on loiumaks jäänud, loiumaks ja taltsamaks. Nagu avariioolgi. Ärgitas ainult välja tulla, aga rahunes ja puges voodisse tagasi.

Kaluškin arutas kord: vot, tema isa oli kirjaoskamatu, aga tegi Piiteris vahvalt revolutsiooni; ta ise võitis Isamaasõja, hoolimata oma seitsmest klassist; ent poja aeg on niisugune, et tuleb vaja ülikooli pluss eluja töökooli. Ei enam palja teadlikkuse ja kõva hääle ning käskkirjadega elu edasi vii, nagu Viirsalu paistab arvavat. Vot, 95-aastane türklanna

sünnitas kaksikud, poisi ja tüdruku, ja isa on 127 aastat vana. Kännud küll, aga ajavad võrseid. Mis on Viirsalu säärastega võrreldes? Kuivanud, surnud oks. Kõva ja õieli, aga elutu. Selle jutu peale naerdi. Keegi ütles: hakka nüüd elavat inimest matma. Kaluškin vastu: ega ta matmist nõua, ta rääkis näitlikult, et ühiskondlikult kuivanud. Viirsalu on ju loll, duratšok. Teda kutsutakse küll peremeheks, hozjainiks; aga mitte austusest, vaid pilkeks. Muiaiti, visati käega.

Olgu pealegi, Kaluškin soolab muidugi üle. Viirsalu Viirsaluks. Aeg liigub, aeg lahendab.

Enn oli kõrvale pannud ingliskeelse «Daily Worker'i» ja saksa «Revue», kus tehti juttu kergest muusikast. Nüüd oleks pisut aega neid lugeda.

Kuulus Modern Jazz Quartet olevat alustanud oma iga-aastast tureen. Võib-olla on Enn neid kogemata raadios kuulnud, aga ansambli nimetus ega meeste nimed — Milt Jackson, John Lewis, Percy Heath ja Connie Kay — ei ütle talle midagi. Ameeriklased, inglased — hm? Vibrafon, klaver, bass, löökriistad, einoh. Hulk aastaid koos ja kokku mänginud, nojah.

«Musitseerisid püüdlikult. Ning rohkem mitte. Kostitasid publikut magusate naerustega ja lootsid nõnda «mäele jõuda.»»

Tõsi jah, eks ole nähtud laval ja mitte ainult laval võltse naeratusi, mis tilpnevad näo küljes nagu kleebitud näärivanahabemed.

«Paari kontserdiga aastas ei suuda kuulsad jazzeri'id oma teenitult head nime rikkuda. Aga iga kuulaja mõistab, et on läinud kaduma nimeka kvarteti kuldsed omadused: intensiivsus, emotsionaalsus ja mängulust. Ning aplaus oli õieti määratud endisele ansamblile, kes kunagi oma muusikaga džässimaailma kütkestas.»

Sic transit... Ajaloo näitelavalt tõmbuvad kõrvale (rohkem küll tõugatakse alla) võimsad kuningad ja võidukad väepealikud, eks tule siis kunagistel džässülikutel samuti tahapoole astuda ja uutele kohta anda. Ning uued on südima ja ülbemadki. «Biitlid», need moodsad ja marumenukad muusikanarrid, tunnistavad avameelselt: «Kõige põnevam on, et me tegelikult midagi ei oska.» Mida neil osatagi, kui nende esinemist saadab metsik kiljumine, röökimine ja trampimine; ei kuule nad ise oma häälsusi, ei kuule ka märatsev publik ega tahagi kuulda.

Aga teisalt: intensiivsus, emotsionaalsus ja mängulust. Kui oma väikese kahe-mehe-pundi kohta mõelda: ons nemad neid nõudeid küllalt silmas pidanud (mängulusti asemel tuleks rohkem arvesse laululust)? See on päris kindel: ei ole nad Virgemaaga taotlenud kergelt kilinat-kölinat (hoopiski mitte igasugust tiriliri, nagu Vesiloik ütleb), vaid on tahtnud teha ja pakkuda head meeleolukat muusikat. On tahtnud ja mõnikord suutnudki. Nendelt, isetegevuslastelt, ei nõuta muidugi maailmaimet. Teised ei nõua, aga ise? Kui siiski rohkem tahta, endalt enam nõuda? Emotsionaalsus ja intensiivsus, jaa. Ei mõõda neid voltmeetri ega lindiga. Nende ümber annab mõelda, vaielda ja targutada. Ning seesama lust. Eks lusti peab olema, ei ilma saagi laulda. Aga küllap on tarvis suuremat ja säravamast lusti, mis teisi, kuulajaid, nakatab ja... ja innustab, nagu öeldakse. Kust sa seda võtad? Ei see ole varnast võtta ega pudelist rüübata, seda peab enesel olema. Hinges, südames, silmades, igas su rakus ja verelibles.

Siin on intervjuu kuulsa Juliette Grecoga. Murtud hakitud ridadesse nagu luuletus.

Reporter meenutab: Juliette Greco kohta öeldakse — «soleil noir»

(must päike) ja «eine Sphinx und doch so weiblich» (sfinks ja siiski nii naiselik). Ning küsib lauljatarilt endalt: mida see tähendab?

J. G.: Ma püüan teile selgitada.
Mustad rõivad sobivad mulle.
Nad rõhutavad minu tüüpi,
arvan ma,
nad abistavad selles,
mida ma väljendada tahan,
peale muu on nendel hiigeleelis,
et nad näo ja käed
tõhusalt esile tõstavad,
ja need ongi minu rekvisiidid,
nendega ma töötan.
Must päike?
Kas päikesed saavad mustad olla?
Ma ei ole ühtki sellist näinud.
Aga see heliseb poeesia järele.
Sfinks?
Sfinksid on muinasjutuolendid,
nagu ma mäletan,
parimal juhul on nad kivist.
Sfinksid, paraku, ei saa tütreid.
Minul aga on tütar.
Nagu heaks arvate, monsieur.

Usutlus jätkus, tiirutas ringiratast ja lõppes lauljatalari pihtimusega:

Ma olen kunstnik ja ma töötan
raskel alal.
Ma seisan tundide viisi
üksinda laval ja pean ennast
ise aitama.
Selleks on eriti tarvis
žestide ja miimika abi,
õpitud ja kogetud võimalusi,
et publikule alati
uuenäida.
Mis publikusse puutub,
intelligentset ja
avameelset publikut hindan ma
üle kõige,
publikut, kes erutub,
kaasa tuleb ja muutub mõtlikuks,
dialoogi publikuga,
kui soovite.
Voilà.

«Seisan üksinda laval . . . Pean ennast ise aitama . . .» ütleb populaarne lauljatar. Küllap tuleb neilgi, temal ja Virgemaal, ennast ise aidata. Aga nad on kahekesi, nõnda on toekam. Tuleb rohkem töötada, rohkem otsida ja rohkem esineda. «Tee tööd, siis tuleb armastus,» öeldakse ühes kuulsas raamatus. Tee tööd, siis tuleb sügavus ja sära ning lust.

*

Südapäeval läks Enn Jalajas korraks vabrikusse. Kõigepealt vaatas remonditud tõstekoppa. Töötas nagu kord ja kohus. Siis nägi käskkirja. Korras, mõtles ta. Hea, et meestele viisakalt kiitust avaldatakse. Ei tulnud ettegi iseendale mõelda.

Aga kuskilt ilmus Kaluškin, kargas välja nagu elav välk ja hakkas silmade kilgendades ägedalt aru pärima:

«Скажи, братец, почему тебя нет в этом курadi käskkiri?»

Enn ei taibanudki äkki, kehitas õlgu.

«Это правда, ах? Ты так думаешь?»

«Это чепуха.»

«Что ты говоришь, Энн!»

«Мне, знаешь, ничего не нужно.»

«Это не игра.»

See ei ole mäng! Imaasjata see vihane mees räuskab. Miks peabki tema, vahetusmeister, käskkirjas olema. Töömehed, tegeliku töö tegijad, on kenasti meeles peetud, ja asi kombes.

Kaluškin tuli Ennuga meistri tööruumi ja helistas sealt otse direktorile.

«Доброе утро, хозяин!» hüüdis ta telefonitorru ja esitas otsekohe oma küsimuse.

Vastati vist midagi ebamääraast või tõrjuvat ja Kaluškin nõudis edasi:

«Думаю, что имею некоторое право узнать.»

Mees kuulas, kuulas ja hüüdis:

«А я не человек? Мы не люди?»

Ei saanud ta nähtavasti targemat vastust.

«Не понимаю,» pomises ta ja hüüatas: «Это не игра!»

Klõpsatas toru hargile. Punetas näost nagu vähk. Tormas jooksujalu minema.

Mis ta tühja tuult tallab, mõtles Enn Jalajas. Ei minule küll seda kiitust tarvis ole.

Vabriku eeskojas tuli Ennule vastu hallipäine Laasik. Vana pilutas silmi ja hüüatas:

«Näe, Jalajas ise! Mehed räägivad, et öösel olnd kõva rabamist. Mehed jah räägivad, et käskkiri poolik ja... Niisuke lugu on... nagu oleks sitase piitsaga vastu kõrvu saand.»

Enn pahvatas heledasti naerma.

«Õige mul asja, mida nii kangesti arutada,» löi Enn käega ja astus edasi.

Vanamees vaatas talle mõistmatult järele.

Mehed räägivad, kordas Enn mõttes. Tähendab, mitte ainult Kaluškin. Näed sa! Endal pole niisugust asja pähegi tulnud.

Lausa piitsaga! Nojah, Juhan Laasik on elanud ja mõndagi kogenud. Vist tundus too ammune pilkelaul vanale säärase piitsaplaksuna... Päris kahju.

Mehed räägivad ja arutavad... Tühja kah!

Kentsakas jah. See tüdruk, see direktori ukse tagune sekretär küsis äkki Kessilt, pearaamatupidajalt:

«Mis teie arvate — kas Jalajale tehakse ülekohtu?»

«Ülekohut? Ei saa aru,» ütles Kess.

«Mehed tulevad ja nõuavad,» seletas Piia Elk. «Miks Jalajale kiitust ei avaldatud? Et mina kirjutan käskkirju, mina pean teadma. Aga kust mina tean! Direktor koostab. Võib-olla arutab peainseneriga läbi, võib-olla teeb omast peast. Mehed küsivad...»

«Mehed ja mehed! Missugused mehed?»

«Need, kelle nimed on käskkirjas sees. Nad ütlevad, Jalajale olevat ülekohut tehtud.»

«Lubage, et ma siisuguseid küsimusi ei otsusta.» Kess naeratas kuidagi kahepaikselt — tõrjuvalt ja ühtlasi üleolevalt. «Ma ei jaga tehnika-asju, jään pigem nendest väljapoole.»

«Aga rahalised asjad? Need peaksid teid huvitama.»

«Nagu ma aru saan, ei ole raha mängus, tegemist on nii-öelda platoonilise kiitusega.» Jälle naeratas Viktor Kess ebamääraselt.

«Aga Jalajas päästis ometi kriitilise olukorra, hoidis ära suure kahju, suure majandusliku prohmaka,» ütles Piia Elk nõudlikult.

«Hoidis ära... prohmaka,» kordas Kess ja muheles: on aga peenel preilil labased sõnad. «Nojah, hoidis, ütleme, selle prohmaka ära. Aga iga ausa nõukogude inimese kohus ongi niiviisi töötada, et prohmakaid ei ole ega tule. Selge ja loogiline. Mis siin ülearu õiendada.»

«Teisi kiidetakse. Jalajat aga mitte. Selles on kogu küsimus.»

«Kiitmine ja laimmine kuuluvad direktori kompetentsi. Te teate seda väga hästi. Mis direktor teeb, on hästi tehtud. Ma arvan, siisugune peaks teie arvamine ja hoiak olema. Ja teie, direktori sekretäri, tuleks direktori autoriteeti hoida, mitte aga maha rebida.»

«Kui ta ise ei hoia, mis siin minu hoidmisest kasu.»

«Ma näen, te olete... olete põikpea,» ütles Kess karmil toonil ja naeratas leebelt, et seda tooni pehmendada. «Te ütlete: ülekohut tehtud. Alati tehakse ülekohut. Ja ülepea: mis on ülekohus kui siisugune? Te sööte vorsti ja joote piima... noh, näiteks... ja teete ka ülekohut. Vorst, see on tapetud loom, ja piim, see on lehmalt välja petetud. Kui tuleb pakane, panete te kätte lambalt pügatud kindad, päris otseselt pügatud, hehehee. Aga niiviisi mõelda ei ole mõtet. Niisugused arutlused ei ole... ei ole kuigi elutargad. Muidugi, teie, noor inimene, ei ole veel elutarkust kogunud.»

«Mis see elutarkus on?» nõudis Piia Elk.

«Ega seda lihtne olegi...» põikles Viktor Kess kõrvale.

Kuid Piia Elk tungis südilt peale:

«Eks vist ikka see: mõtle nii, toimi nii, et elus oleks kergem, mugavam, tulusam, loo kasulikke suhteid, otsi ja kasuta soodsaid olukordi ja...»

Viktor Kess astus sammu tagasi, pilutas häiritult silmi, trummeldas närviliselt sõrmi direktori ukse taguse sekretäri laua nurgale ja ütles kiirustades:

«See lobisemine läheb pikale.»

Piia Elk tõusis, vaatas mehele otse näkku ja ütles aeglaselt:

«Teate, onu Kess, mul on teist — andke andeks! —, mul on teist hale meel.»

Mees pöördus kannalt ringi ja eemaldus, kadus.

*

Rumal lugu, rumal ja lausa totter. Oli tal, Viktor Kessil, tarvis Rābanikuga siisugust juttu rääkida. Kergemeelsus, mõttetus.

Nojah, kuulda on, et keerutatakse selle käskkirja ümber ja püütakse intrigeerida direktori vastu, et see Jalaja välja jätnud...

Kess algas seda juttu vaikselt, hilju-hilju. Aga Rābanik kohe kärinal küsima:

«Ja siis... mis te... miks te mulle seda räägite?»

«Te nagu ametiühingu esimees, pöördutakse teie poole ja...»

«Ütleme, et pöördutakse. Mis nõu te mulle annate?»

«Mis nõu mina oskan...»

«Öelge aga, öelge. Asjalikult.»

«Asjalikult... Ära laita. Et nad selle intrigeerimise jätaksid.»

«Aga mina pean ju tööliste huve kaitsma.»

«Huve küll...» ja Kess leidis hea mõtte ning muheles võidukalt. «Jalajas on ju... sulaselge intelligentsi esindaja... ja lipitseb niisama tööliste ees.»

Oli tal, Kessil, tarvis niiviisi öelda! Mõtlematult, huupi...

Rābanik otse käratas vastu:

«Ja teie... igatahes... ärge tarvitage teiste kohta ütlemisi, mis kõigepealt teid iseloomustavad. Ja minu ees ärge lipitsege.»

«Tohoh!» hüüatas Kess.

«Vaata, et äigan ühe!» Rābaniku silmad löid kilama. «Ei värisegi, mis?»

«Vaga veri ei värise...» ühmas Kess.

«Vaga veri ei värise...» kordas Rābanik irooniliselt. «Õige mul tallekest! Peaks teie alatuse suure kella külge panema. Peaks Jalajale rääkima, et ta teaks, kes talle silmust keerutab. Peaks Virgemaale jutustama. Ta praegu parteisekretär, kulub talle materjaliks ära, kui tuleb mõne premeerimise korral iseloomustada. Aga olgu, hale hakkab teist, vanamehest.»

Rābanik, lõpetanud oma epistli, pöördus ümber.

«Tattnina!» hüüdis Kess talle järele.

«Väga rõõmustav... teiega tutvuda,» muhatas Rābanik üle öla.

Rumal lugu. Oli seda kõike tarvis!

*

Jälle see pisuke nõupidamine direktori kabinetis. Viktor Kess hilines, teised olid juba kohal.

Kess tegi põgusa kummarduse ja ütles tasa:

«Vabandage!»

Ta istus seina äärde. Talle näis, nagu paneksid teised tähele tema hingeldamist ja märkaksid tema allasurutud ärritust.

Rābanik. Tema kõrval Virgema. Jalajat ei paistnud. Ei tea, kas Rābanik rääkis Virgemaale?

Virgema. Vaatas. Viskas tema poole kiire kõrvalpilgu. Miks ta vaatas? Oli neil tõesti sellest juttu? Või hingeldas ta ülearu kõvasti?

Kandelin rääkis, teised kuulasid. Jälle mingi tehniline üksikasi.

Aga Virgema... Virgema. piidles teda, Kessi. Kess jälgis, uuris tema nägu. Ta oli morn, sünge, peaaegu et vihane. Mida see mees mõtles, mida ta kavatses?

Ning Viktor Kess tundis, et kuum laine tõusis talle näkku. Ta püüdis ennast vaos hoida. Ta pigistas sõrmed kramplikult peopessa.

Kess sulges oma näo. Ta oskas seda hästi: olla tõsine ja keskendunud, otsekui arutaks endamisi midagi tähtsat. Ta ei arutanud midagi, ta kor-

das mõttes: rahu, rahu... Ning märkas, et vasaku käe väike sõrm — see jõuetu väike-ats — värises.

Virgemaal kõneles. Tühisest asjast. Tööriietusest. Kess kuulas kuidagi hajameelselt. Siis tulid mingid arvud. Kess teritas kõrvu.

Siis ütles Virgemaal:

«Võib-olla on seltsimeestel meeles, et seltsimees pearaamatupidaja kritiseeris — millal see oligi? —, et inimesi, töölisi hellitatakse üle-aru, et neile antakse vabu päevi. Antakse, kui aga küsivad. Igasuguseid sünnipäevade eel- ja järelpäevi, pesupäevi, laste põetamise päevi. Aga nagu te näete, need arvud ei ole... ei ole kohutavad. Inimestele peab vastu tulema, kui vähegi võimalik. Mitte aga igal sammul võimu näitama... brigadiri, meistri, tsehhijuhataja, pearaamatupidaja ja direktori võimu.»

«Pearaamatupidaja võimu — mis see tähendab?» hüüdis Kess.

«See tähendab,» ütles Virgemaal teravalt, «et te dokumente ümber teete... finantsdokumente. Muudate, kärbite. Ja ikka inimeste, tööliste kahjuks.»

«Mul on eeskirjad.»

«Teie konkreetne eeskiri on... inimesi pahandada, vihastada ja... tüssata. Ja inimesi tülli ajada.»

«Palun konkreetset!»

«Võib ka konkreetset...» kohendas Virgemaal kausta oma põlvedel. Aga direktor segas vahele:

«Ilma teravusteta, seltsimehed. Jätame selle konkreetse teiseks korraks, et... et oleks võimalik korralikult läbi mõelda. Nõus, mis?»

Direktor vaatas ringi. Keegi ei vaielnud vastu.

Ainult Kess pomises omaette, aga kõigile kuuldavalt:

«See on alusetu süüdistus... ja mõttetü... (ta oleks peaaegu öelnud: rumal). Siin ei ole tegelikult midagi arutada. Kõik on eeskirjadega reguleeritud.»

Nõupidamine lõppes. Minki laiali.

Imelik, Virgemaal tuli temale, Kessile, eeskojas järele, otsis teda. Selles ei olnudki vist midagi imelikku.

Virgemaal lausus mingi sissejuhatusega:

«Nelja silma all võin ma teile öelda, mis ma teist arvan. Te olete... peenike sulid!»

Kess jäi jahmunult seisma. Nii selget iseloomustust ta ei teadnud oodata.

Virgemaal lisas kerge muigega:

«Võtke heaks või pange pahaks!»

Viktor Kess vaatas Paul Virgemaale näkku. See oli tõsine, rahulik nägu. Ning ainsa hetkega mõistis Kess: Virgemaal oli kindel oma sõnade õigsuses.

See ei olnud õelus ega ka viha, mis sundis Virgemaad Kessile oma arvamust näkku ütleva, oma ränka arvamust näkku paiskama, vaid see oli ausa, õiglase südametunnistuse nõue. Seda mõistis Kess, vaadates altkulmu Virgemaale otsa.

Aga mida Virgemaal mõtles, millele ta rajas oma süüdistuse? Mõtles ta seda, millele vihjas nõupidamisel? Et Kess muudab arvestusi, kärbib tööliste kahjuks. Või oli süüdistuse taga Jalajas ja kogu see käskkirjakupatis?

Kess pidi raskelt vastama, seda nõudis tema solvatud enesetunne, ei, kõigutatud iseteadvus nõudis seda.

Tema, aus ja usin ning õiglane ametnik, vastutav ametnik, kes alati kaitseb ja arvestab riigi ja rahva huve, kes ei lase ainsatki rubla tuulde lennata ega ühtki kopikat — et tühja'nd kopikast! — minema veereda, tema on selle . . . selle laulujorutaja-pillipiristaja (olguigi ta ajutiselt parteisekretäri postil) silmis, ah . . . ! Temas, korralike vanemate ausas pojas, on äkki nähtud omamoodi võltsijat, otseses ja kaudses mõttes, ja intriiganti, pugejat, sahkerdajat!

No kurat! Viktor Kess, väärikas inimene, ei vandunud muidu isegi mõttes, ent praegu küll, praegu ta vandus.

Kõik temas kees ja mässas. Aga ta tõmbas näolihased pingule, surus kannad maha ja sõlmis käed kindlalt selja taha . . . ning samas ta tundis, kuidas see väike-ats värises, võbises.

Paul Virgemaa viivitas pisut ja ütles siis pilklikult:

«Ma ei tahtnud seal direktori juures kõnelda . . . kuidas te maailma lõpust und näete.»

«Kõnelge, kui isu on. Kõrtsis ja kirikus, igal pool.»

«Nalja saaks. Aga ei hakka teie leivanumbrit üle võtma.»

«Aitäh helduse eest! Kas siis Nõukogude riigis on keelatud und näha ja tuttavatele oma unenägusid jutustada?»

«Ei ole keelatud. Aga mõni unenägu lõhnab kahtlaselt.»

«Teile tuleks v-vastu v-vahtimist anda!» surus Kess läbi huulte. See tuli kähinal, virila visinaga. Ja Kessi vihastas see, et tema mehine ütlemine nõnda armetult välja kukkus. Ta põrnitses Virgemaad, nohises.

«Ega see asja muudaks,» ütles Virgemaa peaaegu et naerdes, viivitas pisut ja pöördus aeglaselt minekule.

Kess vaatas talle järele: läks loiu rahuga, nagu oleks äsja muhedat piibujuttu puhunud.

*

«Söö ometi, Viktor! Sa oled kuidagi . . . endast ära. Juhtus sul täna midagi?»

«Ah, ei juhtunud midagi . . .»

Võtaks neid naisi oma uurimise ja pärimisega!

Isa, vana Jakob Kess, Pelgulinna tuntud majaomanik ja vürtspoodnik, oli pojale alati öelnud: «Kui sa naise võtad, võta ikka niisuke, kes hästi vaaritada oskab. Sest meie mammi oskab ja kui sinu kallike ei oska, siis on varsti tüdimus käes ja perekonna õnn lõhk! nagu Korra-Märdi püksipersetagune.» (Vana Jakob Kess oli ehtne haljale oksale rüsinud mulk, rässakas ja lahtise suuga, ning Korra-Märt oli kodumail perekorda käinud vallasant.)

Küllap siis ainuke poeg Viktor pidas meeles isa elutarka manitsust, sest Viktori kaasa Anette oskas hästi keeta ja oskas muudki tulusat, ning oskas kannatlik olla, ja elu näitas, et kannatlik meel oli niisama tähtis kui kokakunst.

«Sa, Viktor, oled täna väga närviline.»

Mis ta piriseb . . . nagu sääsk kõrva ääres!

«Puhka, Viktor, puhka! Ega ma sind sega.»

Hea öelda: puhka! Kui nende . . . nende sänikaelte ütlemlised kumisevad ja visisevad kõrvus.

Et inimene peab igasuguste masuurikatega kokku puutuma ja nende larhve taluma. Ning nende mõnamist kuulama. See plikahakatis: «Mul

on teist kahju, onu Kess!» Teised nagu hagijad kannul: tema lipitseb, tüssab, võltsib, ajab inimesi tülli... Sülitatakse näkku: peenike sulii! Ja üks kergats lubab äiata. Tema ise ka kordab nagu ahv ja ähvardab v-vastu v-vahtimist anda. Kemple ja jagele ja söimle nende vurledega nagu viimane voorimees. Olgu nad, sunnikud, neetud!

Ei ole see seltskond tema jaoks. Ta oli kunagi unistanud tõusta suure panga direktori abiks, nii-öelda paremaks käeks. Uhkem oleks olnud küll pärisdirektoriks saada, aga nendeks olid alati erakonnamehed ja von'i-tiitliga sakslased. Kuigi mulgid hoidsid kokku ja kujundasid endist mitteametliku aadliseisuse, ei saanud nad ometi sakslaste vastu, ning poliitika varal karjääri teha — see oli Viktor Kessi meelest segane ja ohtlik asi. Kuid pangadirektori abi või asetäitja — seegi oli tähtis ja soliidne mees. Sellestsinasest ta siis unistas, sinnapoole ta püüdis, ent jäi ometi keskpäraseks raamatupidajaks. Ja küllap oligi niiviisi parem. Kui tagantjärele rehkendada ja kalkuleerida. Eks seegi oli hea, et vana Jakob Kess oma vürtspoe sulges ja väikese aknaklaasimise ning peegli-höbetamise töökoja asutas. Küll oli rangete ankeetide ajal mõnus kirja panna, et vanamees pidas klaassepa-ametit. Nüüd on siis ausa klaassepa poeg klaasivabriku pearaamatupidaja. Kenasti korras, mis! Ning klaasivabriku pearaamatupidaja poeg tudeerib polütehnilises instituudis, ja kas seegi on võimatu, et tõuseb ükskord klaasivabriku direktoriks?

Need mõtted rahustavad pisut. Eriti mõte pojast, kellest võib kunagi... üsna varsti saada vabriku direktor, miks ka mitte?

Oma mugavas toas diivanil lesida ja oma poja tulevikku arutada — see rahustab, see uinutab.

19

Sa oled inimene, mitte kivi,
puutükk või plektoru.

See kohtumine tuli päris ootamatult. Kui Enn videviku hakul mööda tänavaid uitas, sattus talle vastu vana Tõnis Puu. Mees oli kuidagi väsinud olekuga, seda võis märgata tema kaamest näost ja loiust sammust.

«Ohoo, keda ma näen!» hüüatas vanamees ja hüüatuski oli tuimavõitu.

Ega ta Ennu vastust oodanudki, jätkas otsemaid:

«Küll on hea, et ma sind nägin. Mõtlen juba mitu päeva... seesamune, et... peaks mõne klaasivabriku-semu üles otsima. Südamel kipitab mõnigi asi ja... On sul raasike aega?»

«Millal, mismoodi?» ei saanud Enn aru.

«Noh, praegu kohe.»

«On küll. Ma lihtsalt jalutan ja hingan värsket õhku.»

«Näed sa, mul veab,» rõõmustas vanamees. «Sina oled õige mees, keda mul tarvis... kellelt ma võiksin nõu küsida.»

«Küsi aga, küsi,» ütles Enn. «Kui ma ainult vastata oskan.»

Tõnis Puu jäi vait. Küllap kogus mõtteid. Siis ütles:

«Peaks ennast kuhugi toetama.»

Mindi vaikides. Leiti tänavanurgal pink. Istuti.

Siis hakkas Tõnis Puu oma mõtteid ritta laduma:

«Vaata, Enn-poiss, ma pean mõnikord endamisi aru... Seesamune, et... mõnikord öösel, kui uni ära läheb, ja teinekord hommikul, kui üksinda mööda teed vantsid, ja päeval, kui endamisi midagi nokitsed,

vaata, siis hakkab peas niisuke vilusoohvia keerutama: sa oled vana mees ja paned varssi kõrvad pea alla, mis sa siis õige ära oled teind selles... selles maailmas, selles issanda loomaaias? Mõni on kangesti saama peal väljas ja rehkendab ainult seda, mis ta on endale ja oma lastele ja vahmiilile kätte võit. Kõik majad ja autod, head ametid ja tulukad peigmehed. Mõni teine jälle ajab mõnusat elamist taga. Õeldakse: ega ma ole siia ilma paastuma ega pälvetama tulnd. Ja siis niisuke imelik ütlemine: elu nautima. See on uuem sõna, minu noorpõlves säherdust ei tuntud. Õeldakse veel: elult tuleb võtta, mis võtta annab. Ma olen ka omajägu võtt, nagu minusugune kleenuke on osand ja jäk-sand. On muidugi osavamaid ja kangemaid võtjaid. Jaa, võtaks küll, aga ei saa kätte, ja lausa varga ja röövli kombel võtta — seda süda ei luba. See on nüüd see tegemise, võtmise ja saamise asi. Mõni on vähe teind ja võtt ja saand, teine jälle rohkem, kuidas võimalused on olnd. Ega siin inimese tahtmine, ei ihuramm ega ka mõistus üksi aita. Näe, olid sa pops või sauniku poeg, ei pääsünd sa suurte saamiste ligilähedalegi. Teinekord jälle, palju see mõni tossike mõisnikupoegki kätte sai. Teisest küljest jälle, kui rängalt haigused ja suured-pikad sõjamõllud noori mehi maha käenasid, kes ei saand veel mitte midagi pihta hakata ja kes oma rammu ja võimiste poolest oleks teab mis ära teind.»

Tõnis Puu vaigkis pisut, vaatas mõtlikult enese ette ja kõneles edasi:

«Nii ma jah arutan ja takseerin, kui vahel und ei ole ja kere valude käes vaevleb. Ja seda ma tahtsin sulle öelda, vana Jalaja poeg Enn, jüst seda: ei loe, kas sa oled elus palju või vähe teind, kas oled palju saand või and — muidugi, tegijad ja andjad on head ja õndsad, riisujad ja ahnitsejad on nadikaelad —, vaata, see kõik on tühine siin suures elumere katlas, mis keeb ja podiseb nagu koletu pudrupada, üks igavene sagimine ja nügimine ja lükkamine-tõukamine käib hommikust õhtani, kus sa siin alati arugi saad, kas sa annad või võtad, kas sa äigad ise või võmmitakse sulle; vaata, Enn, siin ilmamere katlas ei ole mitte tähtis, mis sa teed, vaid kuidas sa teed, sest sinu tegemistest peab hea mälestus jääma, vaata, see on tähtis. Õeldakse küll, et väga hea tegemine oleks, kui iga inimene istutaks ühegi puu, aga paljude neid puude istutajaid ongi. Vaata, selles mõttes mälestust jääb väga vähestest. Hea ju oleks, kui igauhest midagi niisukest käega katsuda ja silmaga vaadata jääks. Ma mõtlen midagi muud. Missugune inimene oli. Selles mõttes mälestust. Sina, noor mees, ei mõtle sellele. Ei, ära solvu, Enn-poiss!»

«Ega ma solvugi,» ütles Enn vahele.

Tõnis Puu jätkas:

«Võib-olla sina mõtled. Ega ma kindlalt sinu kohta ütlegi. Aga enamasti noor inimene ei mõtle seda. Ei mõelnud mina noorelt, ei mõelnud veel hiljaaegugi, ei mõtle teine-kolmas vanameeski. Aga vaata, Enn, valud panid mõtlema. Kui sul närib ja puurib külje sees nagu mingisugune masin või oherdi, mis kogu aeg ennast kääneb ja muudkui löikab, nüsib... vaata, siis hakkad mõtlema ja aru pidama. Ja siis tuli see selgete silmade mõte. Vaata, ole kes sa oled, kas pops või parun, kas direktor või putkavaht, ja tee mis sa teed, kas kaeva kraavi või keera vänta, sõima orja või peksta naist ja lapsi, kakle või joo viina, valitse raudteeputkat või klaasivabrikut — kõike pead sa tegema oma parema teadmise ja tundmise järgi, ausalt ja õiglaselt, et sa võid kõigile silma vaadata ega pea pilku ära pöörata, et sa võid silma vaadata orjale, keda sa sõimad: sina oled ori ja mina saks, ja ma olen sind sõimand ja piitsutand mõisniku õiguse ja parema äratundmise järgi; ja lapsele, keda noo-

mid ja tarbe korral nuhtled; ja oma elupõlisele töölisele, kelle sa direktori õigusega minema kihutad. Jaa-jaa. Meie nimetame ennast klaasirahvaks. Kas sa kuuled, ma ütlen: meie. Sest ka mina olen täieõiguslik klaasirahva liige, ma olen selle õiguse kolmekümne ühe pika aastaga kätte higistand, kuna klaasitöö on väga higine töö, nagu sa tead. Ma olen enese arust ja meelest ikkagi klaasirahva liige, kuigi klaasivabriku direktor ütles: meie — nimelt «meie» ütles ta — ei saa teid kahjuks enam kasutada, ütles ja pööras pilgu ära, laskis silmad alla nagu pisike häbenev laps... Klaasirahvas — kui ilusti see kõlab! Päevast päeva keedame ja puhume ja vormime klaasi, päevast päeva ja aastast aastasse. Vaata, nad on sul kogu aeg silma ees, vaata neid, vaata ühtainsat pitsklaasi või pudelit või vaasi, kudas ta helgib ja sillerdab valguse käes: puhtalt, selgelt... Klaas on nagu silmad ja silmad on nagu klaas, ja klaas on nagu enesesse imenud ja... ja jäädvustanud inimeste pilgud... Saad sa aru: meie oleme klaasirahvas ja meie silmad peavad olema ausad, puhtad, selged. Saad sa aru? Ma ei ole luuletaja ega laulutegija, ma ei ole vilusoohv, aga niisukest selgete silmade mõtet ma mõtlen vahel, kui und ei ole ja valu puurib. Vaata, see on tähtis ja oluline mõte, see on see õige sakrament ja moraalkoodeks.»

Tõnis Puu vaatas korraks Ennule otsa, nagu tahaks veenduda, kas teine teda ikka tähele paneb, ja jätkas:

«Mina olen hakand küll sedasi aru saama: ei ole alati tähtis, kas sa teed vähe või palju, kas sa annad või võtad, aga tee seda, mis sa teed, ausalt. Muidugi, andmine on parem kui võtmine, sest ega kõik ei saagi aina võtta. See on teine punkt. Ma ütlen seda: kõike tuleb ausalt teha, igat asja. Sest... jah, miks? Kas sellepärast, et sinust jääks hea mälestus? Ma ei tea. Võib-olla on see vana inimese omakasupüüdlik arupidamine, see hea mälestuse mõte. Kõik võib olla. Aga küllap sellepärast, et sa oled inimene. Oled inimene, mitte kivi ega puutükk või... või plekkтору. Ja inimesel peavad olema selged silmad, muidu ta ei ole inimese nime väärt, muidu ta on alatum ja madalam ja väetim kui õige inimene. Õige inimene, küsid sa või küsib mõni teine, kus on see mõõdupuu? Aga kui sa mõotu ei tea ega tunne, ja arvad, et midagi jääb õige inimese mõodust puudu, siis püüa see mõõt kätte saada ja püüa sellest mõodust pikem olla; sa oled ju inimene, kellel on võim tahta ja püüda ja mõndagi kätte saada. Kivi ei saa ennast suuremaks ja paremaks teha, puutükk ka ei saa, temast ja temaga tehakse; plekktorust pahiseb vesi läbi, ja keegi ei tea, kas ta seda tahab või ei taha. Aga inimesega on teine lugu, tema saab ja võib mõndagi; ta võib ka seda, et tal ausad ja selged silmad oleksid.»

Tõnis Puu jäi äkki ja ootamatult vait. Ta otsekui ärkas ja vaatas silmi vidutades Ennule otsa.

«Nojah,» ütles vanamees ohates. «Mis sa, Enn-poiss, selle kohta ütled? Vana on totraks läind, mis?»

«Kuidas totraks? Targaks,» vastas Enn.

Tõnis Puu sirutas ennast, nagu oleks mingi koorma maha pannud ja hingaks nüüd kergemalt. Siis ütles ta päris reipal toonil:

«Tead, Enn-poiss, ma tahan klaasivabrikusse tagasi tulla. Kodusem ja...»

«No tule!» ütles Enn.

«Aga kes mind võtab?»

«Küll võetakse. Tahad, ma räägin?»

«Räägid? Kellega?»

«Kas või direktoriga.»

«Tõsijutt?»

«Tõsijutt.»

«Räägi siis. Aga ära sa talle pikka lori ajama hakka. Niisukest vilu-sophviat, nagu me praegu. Tema on asjalik mees, mis temaga pikalt. Ta muidugi ütleb: «Aga ta, see Puu, on joodik.» Sa ütle siis: «Oli, enam ei ole. Jättis maha. Maks. Elu on armas.» Ega temagi, see Viirsalu, enam noor ole, ta peaks aru saama.»

«Nõnda ma räägingi,» lubas Enn. «Ja ütlen: võtan oma vahetusse, ja küll ma hea seisan, et...»

«Ma arvasin ka, et sinu vahetusse,» lausus vanamees ja küsis: «Aga et seisad hea? ...»

«Ära pane pahaks, see on niisama ütlemine,» vastas Enn. «See on ainult direktori jaoks. Ma ju tean, et sa enam... et sinuga enam midagi ei juhtu.»

Tõnis Puu vaatas Ennule pärani silmi otsa, võttis Ennu käe, surus seda ja ütles:

«Aitäh selle eest... selle sõna eest. Tubli poiss!»

Siis leidis Tõnis Puu tõredalt öelda:

«Aga kui härra Kess kukub tänitama ja küsib: mis õigusega ma tagasi kipun, siis ütle: vana töömehe õigusega, ja tema, urgitseja, pidagu moka maas.»

Tõnis Puu sirutas ennast uuesti ja ütles rõõmsalt:

«See on hea küll, et me kokku saime ja... et need jutud on nüüd räägitud. Ära siis pahaks pane!»

«Pahaks? Mida siin pahaks panna? See oli õpetlik jutt, ausõna,» ütles Enn. «Ja küll ma juba direktorile...»

Ei olnudki enam midagi asjalikku ega mitteasjalikku kõnelda. Aegki venis hilja peale, sest tänavail ja majades põlesid tuled ning taevas lasus üle kõige nagu tume katel. Kaks meest, vana ja noor, jätsid sedakorda jälle hüvasti.

See oli õpetlik jutt, ausõna... Nõnda Enn ütles ja nõnda ta arvas. Ning ta läks ja mõtles inimeste silmadest, üksikute ja paljude inimeste silmadest. Mõtles ühest laulustki. Lauldakse küll: «Oh silmad, need silmad!...», aga see on kerge laul ilusa neuu särasilmist, ja alati silmad ei sära, nendes on tihtipeale nõutust ja tuska, viha ja trotsi, meeleheidet, tigidust, valu ja palju muudki.

Ning Tõnis Puu vesihallid silmad, nendes oli head meelt ja lootust ja tänu... mitte tänu lubamise eest, vaid siira osavõtmise, ausa ärakuulamise ja kaasamõtlamise eest.

Peainsener Kandelin tuli direktori kabinetti, käes mingi ajakiri.

«Kas te teate... kas olete lugenud «Kon-Tikist?»» küsis ta.

«Olen lugenud,» vastas Viirsalu. «Kunagi ammu.»

Kandelin lehitses ajakirja, otsis midagi.

«Siin on juttu Heyerdahli kaaslasest Hauglandist ja tema sõjaseiklustest,» hakkas ta jutustama. «Sangar missugune! Mina pole sõjas olnud — olin siis alles poisike —, võib-olla mul ei sobi niisugustest asjadest rääkida. Ma ei taha moraali lugeda ega kedagi õpetada, aga... Näete...

siin. See ei ole ainult raskete olukordade jaoks... see kõlbab ka meile.»

Kandelin näitas Viirsalule ühte kohta ajakirjast. Ta ootas, et direktor võtab ja hakkab lugema. Ent direktor millegipärast viivitas.

Siis tõstis Kandelin ajakirja laualt ja luges ise:

«... Räägitakse rangetest Drakoni seadustest, aga Heyerdahli seadused on hirmsamad,» naeratas Haugland, «ta ei kirjutanud kõigest. Nii-siis tähtsaimaks seaduseks oli keeld tõrelda kellegagi eile toimepandud pahateo pärast, ja isegi seda meenutada.»»

Kandelin sulges ajakirja ja ütles:

«Mis edasi tuleb, ei ole enam oluline.»

Viirsalu vaatas Kandelinile altkulmu otsa. Selles pilgus oli midagi rasket, oli trotsi, solvumist ja varjatud etteheidet.

«Eks ole, väga inimlik?» küsis Kandelin naeratades.

«Te siis noomite mind...» lausus Viirsalu vaikselt ja tumedalt ning pööras pilgu ära. «Noomite ühe norralase suu läbi.»

«Ma ei noomi. Saage aru, selle käskkirjaga niiviisi jonnida pole sünnis.»

«Mis jonni siin on! Ma ei saa oma sõna... Ma ei saa ometi nagu tuulelipp siia-sinna pöörelda.»

«Mina! Mina! Minu sõna! Minu prestiiž!» ägestus Kandelin.

«See on juba liig!» hüüatas Viirsalu.

Rusuv vaikus. Mõlemal mehel oli piinlik.

«Vabandage!» ühmas Kandelin.

«Mis siin vabandada,» pomises Viirsalu ja ütles kõvemini: «Aga mõelge ise: alles andsin pähe, ja äkki — hakka talle pai-pai tegema.»

Kandelin kehtas õlgu. Naeratas pisut nagu tülpinult: on see direktor ikka tõrges küll. Ta pöördus, et lahkuda.

Aga samal hetkel koputati uksele ja sisse astusid kolm meest.

Kolm tõsist töömeest. Vesiloik, Kaluškin, Saarep.

«Istuge, mehed!» ütles direktor toolidele viidates.

Ei istutud. Seisti. Seletati läbisegi:

«Seltsimees direktor, me tulime, et... Võtke see käskkiri maha.»

«Tühistage!»

«Meile pole seda kiitust tarvis.»

Direktor hakkas mehi manitsema, endal suunurk närviliselt tukslemas:

«Mis te's niimoodi... nagu poisikesed... nagu solvunud preilid.»

«Nõnda ikka ei saa... ilma Jalajata!» hüüdis Vesiloik ja lõi oma sõnadele parema käega takti.

«Ei saa,» kordas Kaluškin närviliselt silmi pilgutades. «Как-то странно.»

«Tema tegemine ei olnud pisem ega tühisem,» õiendas Saarep.

«Ta on täitsamees, ja rumal on nõnnasi seal tahvlil olla,» lisis Vesiloik.

«Mehed, saage aru,» ütles direktor tungivalt, «ei olnud õige Jalajale kiitust avaldada; te teate küll...»

«Ah, tühi jutt!» ühmas Saarep.

Direktor jätkas leplikult ja lepitavalt:

«Mul ei ole midagi Jalaja vastu, aga... aga see ei ole kasvatuslik. Noor mees ja... noh, las mõtleb järele.»

«Ja meid te niisukese valskusega kasvatate?» küsis Vesiloik pisut irooniliselt.

«Mis siin valskust,» öiendas direktor. «Tuleb aeg, tõstame ka Jalajat ja hindame tema tööd.»

Mehed vaatasid nõutult üksteisele otsa. Paistis, et nende vägi direktorit ei kõiguta.

Kõige enne reageeris Kaluškin.

«Хватит, товарищи!» hüüdis ta. «Läksime...»

«Kutsume ametiühingu koosoleku kokku,» ütles Vesiloik nagu muuseas.

«Ja siis?» küsis direktor Viirsalu.

«Arutame selle asjanduse läbi, ega nii või jätta,» seletas Vesiloik. «Las koosolek ütleb, mis ja kuidas.»

«Koosolek!» Viirsalu tõstis häält. «Tahate mind, direktorit, käsutada?»

Mehed vastasid läbisegi:

«Ei taha.» — «Juhime ainult tähelepanu.» — «Посоветуем.» — «Ütleme, et ei pea seda käskkirja õigeks.»

Viirsalu viivitas. Ta ei osanud enam midagi öelda ega asja kuidagi parandada.

«Mis siis enam,» ütles Vesiloik. «Jutud on räägitud.»

«Head päeva siis,» lausus Saarep pahura muigega.

Mehed lahkusid rutakalt.

Kandelin kehitas nõutult õlgu ja järgnes meestele.

Direktor Lembit Viirsalu nõjatas end raskelt töölauale. Ta hingas sügavalt. Käed higistasid. Süda vasardas.

*

«Seltsimees direktor, ma tahtsin midagi küsida,» alustas Piia Elk, jäädes direktori ette seisma. «Kui mul juhtub vahel midagi viltu minema, kui teen mõne vea või... prohmaka... ma ju püüan küll, et midagi ei juhtuks, aga kes teab... kas te peate siis kaua meeles ja...? Te olete vist hirmus pika vihaga?»

«Pika vihaga?» imestas Viirsalu. «Miks te seda arvate?»

«Ma arvan seda sellepärast, et...» Tütarlaps otsis nagu sõnu ja prahvatas siis kiiruga: «Te ju peate meeles neid Enn Jalaja laule, olete vihane ja... ja maksate kätte... maksate kätte selle käskkirjaga.»

Piia Elk taganes sammu. Neiu silmad lõkendasid ja läikisid niiskelt; paistis, et kohe-kohe purskab ta nutma.

«Vihane... Maksan kätte...» kordas Viirsalu masinlikult tütarlapse sõnu. «Kust te seda võtate?»

«Palun vabandust, ma vist... Ma ei tahtnud...»

Piia Elk taganes veelgi, näol süüdlase ilme, ja seisis oma laua taga nagu koolilaps, kes tabatud üleannetuselt.

Direktor Lembit Viirsalu läks oma kabinetti. Ta ruttas, sest ta tundis, et tema käed värisevad, ja ta ei tahtnud seda tütarlapsele näidata. Ning tal oli hea meel, et võis kuhugi minna ja võis seal üksi olla.

*

Kui direktor oli kabinetti läinud, mõtles Piia Elk: pärast seda, pärast praegust ei ole tal enam olemist selle töölaua taga; mitte et direktor hakkaks lausa kiusama, seda kindlasti mitte; aga endal on raske; tuleb midagi välja mõelda, täna, otsekohe.

Ning üsna samal hetkel arutas Lembit Viirsalu oma kabinetis oma töölaua ääres: mitte ükski, nimelt mitte ükski neist ei näe temas enam

oma direktorit, ei näe ega tunnista; Kandelin ja töömehed ja see tüdruk siinsamas ukse taga; on ennegi lahkumisele mõeldud, õigel ajal ümberistumisele, on tasapisi Tallinnas sõjaseltsimeeste juures maad kuulatud ja pinda sondeeritud; nüüd tuleb see samm ette võtta, konkreetselt teoks teha.

*

«Palun, otsige üles selle käskkirja ära. Kas leiate kohe?»

«Leian.»

Miks ta's ei leia, see on siinsamas. Piia avas laualaeka. Ärakiri oli siin. Kõige peal. Ning direktor nägi, et see oli teiste paberite peal.

Piia punastas õige kergelt ja ütles otsekui vabandades:

«Ma ei jõudnud veel kausta panna.»

Direktor kirjutas käskkirjale ühe rea juurde. Pärast sõnu «avaldam kiitust» kirjutas ta: «Enn Jalajale — vahetusmeistrile».

Andis siis paberi sekretärile ja ütles lihtsalt ning ametlikult:

«Lööge, palun, ümber.»

Nagu oleks see kõige tavalisem paber, kõige tavalisem kiri.

Kuigi Piia kirjutas seda käskkirja hoolikalt ja pikkamööda, luges ta veel mitu korda üle. Ja mustandit ei rebinud ta katki ega visanud ära. Mustandi pani ta sahtlisse, pani sahtlisse teiste paberite alla, nagu oleks see salaasi ja peaks varjul olema. Ta ei säilitanud seda mitte selleks, et võib-olla on hiljem tarvis kontrollida ja võrrelda; seda ei olnud tarvis. Mitte selleks ei säilitanud ta mustandit, nagu oleks see mingi tähis või mälestus, mis meenutab tema, Piia võitu ja õigluse võitu. Mitte selleks, oh ei!

Piia läks direktori kabinetti, et käskkirjale allkirja võtta. Ta läks ükskõikse ilmega, ent ise tundis, et sõrmeotsad nagu tulitaksid. Näe, mis see masin teeb, mõtles ta. Samas mõtles: tühja ma erutun, ega direktor enam ümber mõtle ega muuda.

Kui direktor oli alla kirjutanud, küsis Piia õhinaga:

«Kas panen kohe üles?»

Ning tal hakkas piinlik. Aga direktor ei märganud tüdruku kärsitust. Ta oli kuidagi hajameelne.

«Ei,» ütles direktor. «Ma ise panen, ma pean nagunii alla minema.»

Direktor Lembit Viirsalul ei olnud muud asja alla minna. Ta läks ise käskkirja üles panema. Ta läks aeglasel sammul sellepärast, et ta ennast pingutas ja rahulikuks ning tasakaalukaks sundis. Ta oli iseendaga aru pidanud, ta oli varunud endale pikka meelt ja oli nüüd valmis kõigile kindlalt silma vaatama, kõigile neile, kes imestavad ja kas või parastavad ja isegi sõnatult kaastunnet avaldavad. Ta astus raskelt, ja igaüks võis näha, et mehel oli keret ja küllalt veel kangust.

*

Enn Jalajas tuli direktor Viirsalule trepil vastu. Ei tea, kas ta on näinud kõige uuemat käskkirja. Võib-olla on, ei tee aga väljagi. Võib-olla ei olegi veel.

«Mul on teile palve,» peatas Enn Jalajas direktorit.

«Palve?» imestas direktor.

«Jah. Võtkem Tõnis Puu vabrikusse tagasi.»

«Võtkem?»

«Olen valmis teda oma vahetusse võtma.»
«Tõnis Puu? Temaga oli meil risti ja viletsust, viimaks saime temast lahti.»

«Ta ei joo enam. Töömees on ta kõva.»

«Nad kõik on kõvad töömehed.»

«Noh, inimene lubab ja tahab. Kas ei peaks siiski... talle vastu tulema?»

«Te arvate, et oleks mõtet?»

«On mõtet,» rõhutas Enn Jalajas. «Õeldakse: inimest kujundavad aeg ja tingimused. Meie ajal pole ju viga, aga tingimusi tuleb luua ja parandada.»

Direktor vaatas Enn Jalajale otsa.

«Nojah, te võtaksite oma vahetusse, hoiaksite silma peal, sellest ma saan aru. Ega te kogu aeg tema kõrval saa olla. Ja neid vanu joodikuid parandab ainult haud.»

Direktori sõnad olid veenvad. Aga kuskilt eemalt ja siiski mitte kaugelt õhutasid Piia Elgi uduniisked silmad. Ning Enn Jalajas rääkis tungivalt:

«Mees on küllalt läbi elanud ja maks ütles üles. Ta ise räägib: «Joomisega on mutt, sest surra ma veel ei taha.» Paistab, et räägib tõsist juttu.»

«Ja ta hakkaks jälle kütjaks?» küsis direktor. «Kas tervis lubab?»

«Ma küsisin sedasama. Ütles, et selle koha pealt tervis ei keela.»

Viirsalu viivitas pisut ja otsustas — veel oli ta siinsamas, selles vabrikus, otsustaja:

«Olgu siis peale. Aga ise teete ja ise vastutate.»

Enn mõtles endamisi muiates: peab siis seda alati meelde tuletama, et inimene oma tegude eest vastutab?

21

Aasta möödas, mehed kõik elus ja terved...

Enn Jalajas istus ja targutas:

— Kui palju on inimesel päevi ja kui palju mõtteid mõtleb inimene päeva jooksul. Mõtteid leivast ja leivakõrvasest ja tööst ja kallist inimesest, mõtteid ilusast lillest, soojast ilmast ja mitmesugustest asjadest ning asjaoludest, mis rõõmustavad, tüütavad ja teevad muret. Tähtsaid ja tühiseid mõtteid. Painavaid mõtteid, mis hakkavad öösel kummitama ja hingamist lämmatama. Vastikuid, lige-ilgeid ja ussina maadligi mõtteid. Ning mõtteid, mis tõstavad inimese lendu nagu tiivulise linnu.

Enn Jalajal oli kalduvus vähekene targutada.

Oli pühapäev. September. Päike paistis. Hootine mahe tuul tuhlas üksikuid mahalangenud kaselehti.

Enn istus jaamaaisel pingil. Mõtiskles, sirvis ajalehte.

Mörvar — Sexualmörder — oli kirjutanud oma päevikusse:

«Sinn des Lebens? Hat Leben einen Sinn? Vielleicht: Genuss, Schwindel, Spannung, Abenteuer, Krrrach!»

Ja tolles päevikus oli kirjutatud:

«Vergangene Nacht wurde ich zum doppelten Lustmörder an zwei Mädchen...»

Kaks tütarlast, sõbratarid. Üheteistkümneaastased. Mörvar oli varem

kümme korda karistatud varguste ja — on niisugune sõna: Sittlichkeitsverbrechen — kõlblusroimade eest.

Nauding, uimastus, põnevus, seiklus, mürrrts! Elu möte! Tegelikult mõttetus, tühjus. Mitte ainuüksi kapitalistlikus maailmas, mitte ainult. On meilgi umbekaswanud tuulepäid, kes aina trallivad ja tuiavad päevast päeva.

Rong tuli pahinal, peatus. Inimesed sagisid.

«Rong peatub viis minutit.»

Väljus kogukas mees. Paljapäi. Jäi seisma, vaatas uudistades ringi.

Lembit Viirsalu. Endine klaasivabriku direktor. Oli paljapäi, seisis perroomil. Tähendab, läbisõidul. Vaatas ringi. Nägi Ennu pingil. Tundis ära, viipas.

Viipas ja hakkas Ennu poole astuma. Enn tõusis ja läks vastu.

«No tere ka!» hüüatas Viirsalu.

Paistis, et mees oli näost kosunud. Õige pisut kosunud. Pruun, suvist päikest näinud.

«Tunnete ära?» küsis Viirsalu muheldes.

«Miks ei tunne. Ainult noorem ja priskem.»

«Ikka vanem,» parandas Viirsalu. «Minu eas annab üksainus aasta ka tunda. Enam rinda ei pista ja võidu ei jookse.» Ja küsis: «Kuidas klaasivabrik ka mürab?»

«Mürab kah,» ei osanud Enn äkki midagi öelda. Mis siin pikalt seletada, paljuke see läbisõitjat huvitab.

«Noh, Kandelin, uus direktor, viis oma plaani ja projekti ellu, seda ma tean. Uus generaator töötab korralikult?»

«Jah, päris korralikult.»

«Ikka parem ja puhtam, eks ole?»

«Mis seda rääkida.»

Näed sa, mõtles Enn, vana direktor annab mõista, et polegi ta vabriku elu-olu vastu ükskõikne.

«Aeg läheb, juba aasta möödab,» arutas Viirsalu ja küsis: «Mehed kõik elus ja terved? Virgemaa ja Räbanik ja teised?»

«Elus. Terved.»

«Kess ka alles?»

«Alles.»

«Nii, nii... Ja need tuttavad töömehed — Tõruke, Vesiloik, Arjas, Saarep, Kaluškin ja kes nad kõik... Tõnis Puu ja...»

«Kõik on alles. Tõnis Puu ka.»

«Ja ei joo?»

«Ei joo. Kuuekümne juubelit pühitses mahлага. Teised jõid kangemat, tema aga rüüpas mahla ja laulis.»

«Kõva vana. Nii, nii...»

Nii, nii... Enn märkas, et Viirsalu kuulab sunnitult ja hajameelselt. Mis talle enam lähebki korda Tõruke või Saarep või Tõnis Puu.

«Kuidas teil siis läheb?» küsis Enn omakorda. «Kas see riigikontrolliamet on keerulisem kui... vabrikut juhtida?»

«Mis seal keerdu...» ütles Viirsalu kuidagi vastumeelselt. «Keerdu pole mingisugust. Konkreetsed asjad. Ei ole tühja tuuletallamist. Saab liikuda kah. Vanad kondid peavadki liikuma, muidu jäävad kangeks.»

Konkreetsed asjad, ei ole tuuletallamist... Varem on siis lausa tuult tallatud. Või kuidas?

Enn ei osanud äkki midagi öelda ega küsida.

Siis küsis Viirsalu ise:

«Noh, on ikka meeles see mullusügisene käskkirjajant?»

«Ikka on,» muigas Enn ja sellest tuli hapukas muie. Või nüüd järsku jant, mõtles ta. Jant! Rumal nali! Tollal oli asi küll naljast kaugel.

Enn pidi ütlema: on teilgi meeles. Ei öelnud midagi, ainult muigas. Kuidas jagati hirmu ja armu, aina hirmu ja armu, nagu araablane laseb oma naisele ja hobusele osaks saada.

«Aga kas te teate ka,» küsis Viirsalu, «kes mind seda lõplikku käskkirja tegema sundis? Ega vist aimagi? Piia Elk, sekretär. Hakkaja tüdruk. Ütles mulle nii krõbedaid sõnu, et... Ja andis kohe avalduse, et läheb hoopis lattu tööle. On ta ikka seal?»

«Vist on,» vastas Enn. «Ei ole ammu näinud.»

Piia Elk! See oli Ennule tõesti uudis, niisugune imelik ja ehmatav, et pani silmanurga kentsakalt võbelema ja tõi nutumaigu kurku.

Oi-jah, inimese elus on halbu päevi ja häid, ja isegi sääraseid häid, millest sa ei oska aimata, et nad võiksid head olla. Ning maailmas leidub imeväärseid inimesi, kellest sa ei mõista arvata, et nad sulle head soovivad. Head soovivad ja head teevad. Nagu see tütarlaps, kellest võis oletada, et küllap ta ei salli sind, kuigi näitab viisakuse ja uhkuse pärast lahketeleebet nagu. Korraga aga tuleb välja, et tempa see hoidis ja kaitses sind.

«Rong vist hakkab minema,» ütles Viirsalu ringi vaadates. «Ega midagi, jääme terveks.»

«Jääme terveks!» kordas Enn masinlikult.

Endine direktor surus tema kätt. Ta surus vastu.

«Tervitage kõiki... kõiki tuttavaid. Ja Piia Elki, teda tingimata. Noh, nägemist!»

«Nägemist!»

Mees astus kärmel sammul. Nagu tunneks kergendust, et ebamugav jutuaajamine läbi. Mees viipas veel vagunitrepilt. Naeris koguni.

Rong väljus pahinal.

Enn Jalajas käänas rongile selja.

Mehed kõik elus ja terved... Jääme terveks!... Lahked sõnad ja leebed pilgud. Aga kõnelda ei olnud enam mitte kui midagi. Hea, et rongid vähe peatuvad ja sääraseid kõnelused lühikeseks kärbivad.

Mahe tuul puhus. Päike paistis. Enn Jalajas pühkis laupa, otsekuu võtaks päike, hoolimata septembrikuust, higi lahti.

Enn Jalaja mõtted tiirlesid ja sagisid ja tiritammitasid.

... Inimene mõtleb: kallis inimene... Ning sageli on see ainult sümbol, ainult vorm, tühi anum, millesse pole midagi valatud. Aga siis, korraga, ootamatult: see anum ei ole enam tühi...

Enn Jalajas hakkas kiiremini astuma. Ta ei pannud tähelegi, et hakkas kiiremini astuma. Teda kiirustas hea ja helge mõte, mis alles aimlemisi tekkis, mis alles kibeles varvastes ja sõrmeotstes, mis alles õhetas põsesarnades ja kirvendas silmis. Veel ei osanud ta mõtet sõnastada. Aga see oli kindlasti säärane mõte, mis tõstab inimese lendu nagu tiivulise linnu.

Enn Jalajas hakkas kiiremini astuma. Ta ei pannud tähelegi, et hakkas kiiremini astuma. Teda kiirustas hea ja helge mõte, mis alles aimlemisi tekkis, mis alles kibeles varvastes ja sõrmeotstes, mis alles õhetas põsesarnades ja kirvendas silmis. Veel ei osanud ta mõtet sõnastada. Aga see oli kindlasti säärane mõte, mis tõstab inimese lendu nagu tiivulise linnu.

Kaitstes lindu ja looma

Kus oled sa, metsataat, laaneisa,
lapsest saati sind otsib mu silm —
kõnnid ehk habetund kuuskede varjus,
pikutad põõsa all samblas ja marjus,
käid läbi padu ja soomaa,
kaitstes lindu ja looma?

Kus oled sa, metsataat, laaneisa,
lapsest saati sind otsib mu kõrv —
kuulen su kõnet ehk läbi tuule,
kuidas sa tüminal pajatad puule:
valvake, kuused, ja valvake, kased,
karvaste, suliste pesaaset!

Enesevaatlus

Kas olen jõudumööda täita osand
kõik rasked tragikoomilised osad,
mis elu mulle peale pannud?
Eks ole tragikoomikaks küll ainet andnud
mu lapsikuna tunduv uljus
ja naeru nutmaajav narrikuljus.

Ilmsi-uned

Meil ilmsi-uned on kui lastel,
kel varbad villis, näpus pinnud,
kuid silmad ergad nagu linnul,
naakmannid, tähtsusetud sellid,
kes puil ja mail ja aiapostel
ja kiikedel ja karussellil
on oma arust tähesõitjad
ja teab mis loorberite võitjad.

Suvelaul

Nüüd punab ristik — mesilaste pidulaud,
ja lihtne kartul kannab õite mõrsjaloori,
keelpillidena kõlab linnulaul
ja valgeid pilvelakku asub killavoori.

Suur kari orunõlval söömaaega peab
ja maani udarad on paisul piima.
Tolm taga, masin heinakoormaid veab,
loolõhna tuulepuhang ruttab kaasa viima.

Päev läbi igal õuel veereb päiksepall.
Ja ikka rohuaedades on lapsi,
kes ringi traaveldavad lookas puude all
ja maialt hammustavad varast õunajapsi.

Päike, päevavalitseja

Päike, päevavalitseja,
puudutab mu ihu,
see lööb hõõguma,
vahetab kesta, muudab värvi,
soontes süttib eluveri,
tulipunasena paiskub südamesse.
Kas olin iseenese kahvatu vari?
Nüüd on tuul välejalgne mul peos,
õhk sinisilmne mul süles,
kõrvus metsade mühinad,
rinnas lainte voogamine.
Olen uue jume saanud,
vägevama eluvaimu,
punanahkade taoline,
päikesest märgitud.

Sadamad ja saared Debora Vaarandi luulu-elus ja elu-luules

äbi südasuvisse sumeda öö rühkis üks laev Soome lahe säb-
rulisel turjal oma sihtsadama poole. Kirjutati aasta tuhat
üheksasada kaksikümmend kaks. Laev, väike rannasõidu-
aurik, nimega «Greenen», sooritas oma tavalist teekonda
Taaliku—Heltermaa—Tallinna liinil. Vastu hommikut
jõuti Naissaare alla. Päike tõusis. Udu helendus, hakkas
voogama, kärises. Lendlevate pahmakute vahelt välgatles teravatipu-
lisi torne ja siis juba terve linn, ilmudes öisvärskena, kullasäralisena
mere ja taeva kokkupuute piirile. Tilluke mustalokiline tüdruk laeva-
lael, klammerdudes reelingusse, laskis seda kõike kahe halli pärani
silma kaudu endasse voolata.

Nõnda, koidurüütatult, teretas Tallinn oma tulevast laulikut, ega
saanud ükski hilisem mulje, ei sõjasuits ega argihämarus, kustutada
selle esmakohtumise eredaid värve:

... pilgu viin üles,
lapse-~~ea~~ pildina armast ja ammust
linna näen sinise laotuse süles.
Kerkib kui kaljustik hooneterägu,
kord-korralt üleneb akende rida.
Tallinna tuhandesilmine nagu
vaatab mu otsa ja lubab... Kuid mida?

Mis see küll on siis? See pitsitav magus?
Mälestus? Igatsus? Saabuva aimus?
Välgatas korraks ja jällegi kadus,
helises kõrgele, enne kui vaibus.

Helises nõnda, kui väiksena laevalt,
nähes neid mere seest kumavaid torne,
reelingu servani küündides vaevalt,
ihkasin rännakuid, tuuli ja torne.

Luuletus — kolmkümmend viis aastat hiljem kirja pandud — lõpeb
täendusrikka reaga: «Õnn nagu veelgi mind ootaks ses linnas!»

Kuidagi sümboolne on see varane teekond: Saaremaa — Tallinn.
Kuhu ka edaspidised, rohkem või vähem ihatud rännakud, tuuled ja
tormid teda ajutiselt kannaksid, ikka pöördub luuletaja pilk nende kahe
kalli paiga poole, ikka liiguvad ta mõtted-meeled samal orbiidil. Saarte

ja Tallinna piltides konkretiseerub Debora Vaarandi isamaaluule. Asjata pole Vaarandit võrreldud Koidulaga: need on kaks puud ühe ja sama allika ääres. Ühed ja samad sooned joodavad nende juuri. Millega kumbki kena? Toomingal tema õied ja ööbiku laul, pihlakal tema punased marjad. Mis Koidulale Emajõgi ja Taaramägi, seda rannalapsele kodused kadakanõmmed ja ärev, igipurjedes sadamalinn.

Kogu Vaarandi looming on nii ausalt autobiograafiline, et tulevase elulookirjutajal küll mingeid raskusi tekkima ei peaks ta maiseid matkaradu isegi pealekasvanud rohukamara alt üles leida. Iga värss on nagu viit. Seda rohkem ahvatlevad meid värsked jäljed.

Alustagem üsna algusest, jättes kõrvale esivanemad ja sugupuu. Ei hakka me ka pooleldi avatud-suletud eesriiete vahelt sisse piiluma ega lahti mõtestama mõnd vaikset ohet.

Kasvasin kesk kadakaid,
kadakaid ja kive...

«Saaremaal silmapiiri sulava kadakakarjamaa ääres oli vanaisa Eeru pere. Rummelgas õues, liivaauk värava taga.» (Vt. proosapala «Vend».) Seal möödusid väikese Deebi esimesed, iga kunstniku ja küllap vist iga inimkarakterit kujunemisel kõige olulisemad aastad. Mingem Põidemaile ja otsigem sealt tema luule hälli. Seal vanaisa õuerummelga ladvas õõtsus laululinnu pesa, seal eostusid kõige kaunimad laulud, et aastakümneid hiljem trükisõnas meieni jõuda.

On midagi nimetu-kallist,
mida seletada ei saa,
ses kõlas karehallis.
Hea on lausuda: Saaremaa!

Seda tuult ja ta lõhnu ma tunnen —
metsakohaga jootis ta mind
või tungis mu lapseunne
kui ööde ja tormide hing.

Nende väljade tumedad toonid
ikka õhtu eel kiirgama löid,
olid lindude huiked kui soovid,
rännukihku nad endaga tõid.

Ja äkitselt mõistmatu, palav,
hull igatsus raputab last.
Ta jookseb, mis võtavad jalad,
välja õuest ja väravast.

Varsti pärast esimest merereisi, millest eespool juttu, sulgus vanaisa värav juba lõplikult tütretütrel selja taga: koliti Tallinna. Deebi-Debora sai esimesel oktoobril kuue-aastaseks. Tal olid veel muinasjutusilmad, suhe ümbrusega veel vahenditu. Mis luges Dunkri tänava toapugerik, kus ainult söödi ja magati. Pärilisel elati jämedate musta-

tüveliste puude all, mis ümbritsesid Niguliste orelimuusikast kõmisevaid müüre, vanalinna salapäraustes võlvkäikudes, Harju- ja Lindamäe paviljonides ja paekivitreppidel — või kus need mängualad kõik asusid. Ja kõige kohal lõhnad, lõhnad, lõhnad: Toompea ajaloolise hallituse ja all-linna koloniaalkaupluste kaugete meretaguste puuviljade, kohvi ja vürtside lõhnad. Nagu varases eas adopteeritud laps kasuvanemad omaks võtab, võttis väike saarlane omaks uduvines linna, mis näis talle unenäo-ilus ja mida ta hiljem, moodsate aegade poolt täiendatuna, oma armsamale «ikka ja ikka veel» kinkida soovib.

Ükshaaval ma tõstaksin su ette
ta nurgakesi häid,
ta härmas torne,
ta kiviseid treppe,
kus unistades sa käid.

Ta telemasti, täis moodsaid aegu.
Ta kenad kohvipoeid.
Maalõhnase turu, kus vahel ka praegu
käib lastele rõõmuks
hobusepoeg.

Tallinna jäädi neljaks aastaks. Siis pöörduti jälle päriskoju, Saaremaale tagasi, aga mitte enam vanaisa juurde. «Vanemad olid ostnud väikese asunikutalu, õieti ainult eesõiguse sellele. Koha peal polnud hooneid ega inventari, meie varandus üksnes pangavõlad... See uus kodu ei näinud kunagi meie mängusid.» («Vend».) Seal õppis ta tundma «loodust kui torkivat kõrrepõldu... kui vikati all kiunuvat soomätta heina... kui puuduse piitsa, mis surub põlvili kartulivagude mutta».

Aga mitte ainult puudus ja lapseohtu vibalikule üle jõu käiv töö. Painav igatsus, saja-aastane rahvuslik mure tumestas siis tuhandete temataoliste kevadpäikese. Kooli! Kas ei või jaa? Ning kui saadigi — «läbi nii suure häda, et seda ei usu isegi enam» (vt. «Vend»), siis tuli asja igal aastal ja vahel poolegi peal uuesti kaaluda ja otsustada. Mõeldes tagasi neile piinadele, ütleb luuletaja:

Aga kuidas ta õppima ihkas
sellelt sõrgadest sõtkunud rajalt.
Mis ime, et täna veel vihkan
kõike kibedat möödunud ajas.

Siin me Debora Vaarandit ei usu, tema looming tervikuna räägib teist juttu. Mitte kõike! See, mida ta vihkas, oli tollaegne ühiskondlik formatsoon. Mis on siis põhiline? See, et rahvas kui niisugune üldse eksisteeriks, ajast-aega rahvusena püsiks ja oma kallimad varad — keele ja territooriumi — säilitaks. Nõnda! Aga luuletajal on endal sõnad. Jahutagem end maha järgnevate salvide jooksul.

Mu kodumaa, kui emaihu,
nii lähedana tunnen sind,
su metsi nagu juukseid pihus,
su tuult kui hingeõhku rind.

Mu meeltes on su talvetaevad,
täis pehmeid lumeräitsakuid.
Ja suve valged pilvelaevad
kesk avarusi ääretuid.

Su kõlisevad sarapikud,
kus muru katab leheloo,
kuid raagus oksil veelgi ripub
su sügisand, su lihtne roog.

Ja kasteheinas vaiksed hauad.
Ja kiviraunad põllumäel.
Leib ehapaistel puhtal laual,
ja vanemate väsind käed.

Tuhande üheksasaja kolmekümne kuues aasta toob noore naise ellu suure muudatuse — jäädava lahkumise Saaremaalt, et siia edaspidi juba kas külalisena, suvitajana või matkajana vahetevahel tagasi pöörata. Us sadam — Tartu — pole luuletajat otseselt inspireerinud, suhe linnaga ei ülene selliseks püsivaks poetiseeritud tundeks nagu Saaremaa ja Tallinnaga, kuid Tartus veedetud aastate tähtsus Debora Vaarandi kui ühiskonnaliikme arengus on vaieldamatu. Seal puutus ta kokku pahempoolsete ringkondadega ja sõbrunes tuhande üheksasaja kolmekümne kaheksandal aastal vanglast vabanenud kommunistidega. «Vihased ja targad, vaidlesime ägedalt kõrgete puude all Emajõe veerul... Mulle näis, et mõistan Marxist juba mõndagi.»

Ebamääraste sotsiaalsete ideaalidega üliõpilasest kasvas nende aastate jooksul teadlik marksist, kes tuhande üheksasaja neljakümnenda aasta riigipöördest juba aktiivselt osa võttis. Juunipäevade laineharjal kandub ta oma lapsepõlve unistuste linna — Tallinna. Unistused pole teda petnud, siin on ta õnnelik. Esimest korda elus tunneb ta, et jalad ulatavad põhja. Veel pole ta luuletaja, ei. Paarist põgusast katsest, mida tagasihoidlikkus või enesekriitika ei luba isegi oma nime all avaldada, ei saa kõrvaltvaataja veel mingeid edasiulatavaid järeldusi teha. Aja-kirjaniku-amet neelas kogu energia ja pakkus vastutasuks täit rahuldust. Sotsiaalseks tellimuseks puudus tal majakovskilik temperament («Tean, et vägevaks tormina huilgeks pole mul kopsude mahtu»).

Oli vaja luunilõikavat valu, et luulesooni lahti sulatada. Oli vaja sise-mist vaikust, omaette-olemist, vabanemist jooksvatest argiaskeldustest, et suur, igipõline ja alati uus teema — kodumaa — oma võitluse heroilisuses ja kaotuse kibeduses ainsana, puhastatuna kõigest kõrvalisest, luulekujundeis helisema hakkaks.

Nüüd viha päevad on. Kõik taevad tules
su üle, Eesti. Laotus katki kärisend.
Sa heitlus üleni, mu maa. Hing väriseb.
Ma läbi surmaoru sinu juurde tulen.

Sind hoida tahaksin. Et kas või kastepiisk
ei väärataleks kõrreilt. Kuul ei kisuks
paekildugi su kallist kamarast. Nii pisut
sind on ju, minu maa. Nii raske sinu liisk.

Ikka ja jälle meenutab ta armastatud kodulinna:

Kui Tornide-väljaku tuvid nii mõtted su müüride
küljes.

Kolmeks aastaks pakub talle tormipagu vennalik Venemaa. Rännakud Kasahstani steppides ja Uraalides, töö kunstiansamblite juures Jaroslavlis kuni pikema peatuseni Moskvas:

Ei üksnes koduks. Moskva, olid kooliks,
su tunnid olid karedad ja head.

Ei enam ainult kangelaslik usk ja hingevärinal püstihoitud lootus: juba on vaenlane Moskva alt tagasi löödud, juba on kõmisenud Stalingradi pööripäeva-äike. Üksteise järel vabanevad okupeeritud linnad. Võidusaluutide vikerkaar valgustab tagasiteed läände.

Veel tuhka kannavad tuuled,
veel ohkvel nad, vihased vingust.
Aga juba mu kurbunud huuled
joovad kodulahtede hingust.

Veel viimane viivitus — Leningrad, täis ootuse ärevat õnne, ning lõpuks, lõppude lõpuks ometi on sihile jõutud. Debora Vaarandi, nüüd juba täit tunnustust vääriv poeet, seisab Tallinna lävel. Hõiskav tervitus huulil alaneb hardaks armusosinaks.

Tallinn, jutusta, kes sinu tuvisid toitis,
kes sinu käsipuid silitas Pikkjalast lipates üles,
akna lahele avas, kus hommik heledalt koitis,
sinus veel uneski kõndis sirelipuhmaga süles?

Oldi kodus. Aga millises? Sõda küll lõppes, ei lõppenud aga võitlus, silmaga nähtav vaenuliin küll likvideeriti, nähtamatu aga püsis ja te gutses — öö ja võsa varjul otseselt, umbusu, vähikluse, eelarvamuste ja igandite ajal kaudselt. Jah, mägede vaevad olid küll seljataga, ees aga seisid tasandiku vaevad, nagu ütleb Bertolt Brecht. Neis tingimustes kohustus iga kirjanik-kommunist rakenduma propaganda ja agitatsiooni teenistusse, et käimasolevast võitlusest n.-ö. kunstirelvaga osa võtta. (Kes lahingu ajal läheb lilli korjama, on desertöör.) Kui tõhus see relv oli, olenes iga üksiku ande laadist ja ulatusest. Smuuli kotkalennuline luule kannab endas suurte avaruste hingust. Ta ei näe või ei pea tarvilikuks näha kühme ja konarusi enda all — ei, isegi kuristikke mitte — ja aeg on teda õigustanud.

Ka Vaarandi on võimeline sama kõrgust võtma.

Meid aeg ei ole iial hellitanud,
suur, tormiline aeg! Kuid ta on meiega.
On meiega. Ta kannab oma tiivul
me kodumaad. Ma õnne tunnen sest,
et oma elu üürikesel viivul
ma osa saan ta võidust, võitlusest.
Seks puhke lauluks, süda õnneluum!
Ma olen uhke sulle, minu aeg ja ruum!

Ja kuigi ta põlgab nõtru hingi ja rannale paisatud vahtu, ei saa ta kunagi päriselt unustada oma põleva laotuse aegset nägemust.

Miks nii haige ja väikese näoga
mulle, kodukoht vaeseke, vaatad?

Esimesi sõjajärgseid aastaid, hoolimata varemeist ja vermeist, iseloomustab siiski julge pealehakkamise optimism.

Ju kivid on langenud jalust
me päevadel! Avara merega,
tugeva tuulega, suvipäikese valust
lõõskava purjega, tormise merega
ühtib me rind!

kirjutab Debora Vaarandi, kasutades poesia põliskujundeid. Teistpidi jälle, arvestades uue kultuuritahtelise, kuid olude sunnil kultuurivõhikliku lugejaga, peeti vajalikuks viljelda — nagu kujutavas kunstis fotorealismi, nii luules kõnekeelset otseütlemist.

Energiat vajab me määratu maa,
ei üksnes aadete üllust.
Me riik on veel vaenlastest piiratud saar,
üheks relvaks on varade küllus.

Tõsi mis tõsi. Utilitaristlikud tendentsid sõjajärgses luules olid küllaltki põhjendatud. Tuletati meelde Nekrassovit: luuletaja võib olla, kodanik peab olema, kusjuures «kodanik olemise» all tihti mõisteti ainult ja vahenditult poliitilistele päevakajadele kaasakajamist. Poeedilt kui kunsti-preestrilt (vabandatagu parema puudumisel vanamoelise sõna pruukimist) nõudis see — ütlemele (ja mõtlemele) — aja käsk teadlikku enesepiiramist nii teemade kui väljendusvahendite valikul. Kus aga sihitteadlikult suunatud tahe või õilsa otstarbe tunnetus südamekogemustega kattub, sünnib elav, omas laadis terviklik kunst. Tuletagem meelde Debora Vaarandi luuletusi «Dolores Ibarruri», «Stalingradi aegu», «Noored kogu maailmas» jt.

Mida segasemaks ja umbsemaks muutus õhkkond, seda idüllilisemaks, elutõe-kaugemaks kirjandus. Uus elu, mille eest nii kallilt oli makstud, pidi olema vastuoludeta, pestud-triigitud nagu pühapäevasärk, peaaegu et steriilne, missugune elu ialgi olla ei saa. Vältides varje, liikus muusa ainult lagedatel, päikesepoolsetel nõlvadel, kust käegakatsutavas kauguses näisid avanevat soovulmade sinasse mähkunud Arkaadia aasad. Need olid omaette «aomaastikud», pikk helge päev seisis veel ees. Teele! Teele! Pidi sisendama reipust ja teorõõmu nii endale kui teistele. Kes söandanukski esineda põlatud viriseja, õnnetust vaakuva varese osas? Kõlasid marsid ja polkad ja muud pilli- ja pasunalood. Kõlas suurematu Saaremaa valss.

Oi, Saaremaa niitude kastessed süled,
öövaikuselauludest helisev nurm,
hõbepilvedes helendav taevassu üle,
ja kirkliku suudluse esmane hurm!

(Muide, küllaltki defitsiitne suudlus: tuli visata kaks tuhat meetrit kraavi, juurida puhtaks viiskümmend hektarit maad, panna alus Saare koresöödabaasile ja kirjutada sada kakskümmend neli rida olustikulist eepikat, et seda ülemeelikust välja vabandada.)

Lühikeses ajalõigus ilmub Debora Vaarandilt kaks kogu («Kohav rand» — 1948, «Selgel hommikul» — 1950), kerkides kahe halja kinguna üldise halluse pinnalt. Luuletaja kuum-kirglik soov näha armastatud maad töötatud õnnekülluses on selleks elustavaks, lilliõitsetavaks jõuks, mis meid neis raamatutes veel tagantjärele liigutab. See on lõokese laul seemendatud põldude kohal: Tärgake! Tõuske juba! Hommik on selge ja soe! Aga öösel tulid hallad.

Kui ma ütlesin «isikukultus», seletaks see midagi rohkem? Isikukultus ise vajab seletamist. Debora Vaarandi, kes oli valeks teinud vanasõna «kui kahurid mürisevad, siis muusad vaikivad» (tema sõjapäevil valminud kogu «Põleva laotuse all» on viimaste aastate tippsaavutuste noorem õde), muutub sõnaahtraks. Luuleraamatute vahe venib. Arglikult, vihjamisi räägib ta mingist «kujuta, nimetust» süüst, kahtlustab ennast kaugenemises kodumullast.

Nüüd kaugus on kasvanud suureks.
Kas ma oskangi enam su keelt?

Meie, kes me pole veel raatsinud käest panna «Rannalageda leiba», teame, kui ennatlikud need tundliku südame enesepiitsutused olid.

Peaks kui kõnelema tasahääli.
Hingamisi ainult sõnuma:
Eesti mullad!

Ja kõigest on puudu:
küll märjast, küll kuivast,
lubjast ja boorist.
Hoolest-armastusest rääkimata.

Kuulame, sõnaseadjad,
lontis kõrvu
eesti muldade murejuttu.

Liiga ohtralt ja vajaliku vastutustundeta olime tarvitanud suuri sõnu. Ihkasime maisemat, elumahasemat toitu. Laskuda alla abstraktsioonide hõredast õhust, ronida maha tribüünilt, vabaneda hurraa-optimismi krambist! Sellele sõnatule soovile vastas Debora Vaarandi pöördumisega «lihtsate asjade» poole.

Astusin lihtsate asjade juurde,
toetusin lihtsale heale ...
Siis, kui umbsete mõtete paine
tinana vajus mu peale.

Määrates uuesti enese piire,
põrandat, seinu ja lage.

Teades, et keeruka, raske ja kalli
elu eest ära ei page.

Ei, see polnud elu eest pagemine, vaid loobumine elu skemaatilisest lihtsustamisest. «Tõde» muutub elutõeks, «Vabadus» konkreetseks ja «Õnn» tõeliseks õnneks ainult enese teostamise, mitte enese salgamise teel. Heita ennast tervikuna vaekausile, kõigega, mis sul on! Olla, nagu sa oled omas kordumatus individuaalsuses. Kuidas avarduvad nüüd kunsti piirid: elu voolab poeesiasse, poeesia ellu. Kui ajast ja arust on elu- ja vaimuläheduse formalistlik vastandamine. Kodukopli lilled ja Belojannise naeratus, «Mairidade» rõõmus kergus ja «Vaalade elu» sünged viirastused, armsama tundlikud käed ja pühendus targale õpetajale, kes mõistis «ühte maailmapilti, jumalusse ja igavikku» asetada

... mammutiluud, putukasilma ja liiliaõie,
unenäod, mis voolasid mu ihusügavikust nagu laava,
kalade ränded ja luuletuse sünnivaeva,
šimpansi rauganõ ja taevaletuse täheraamatu.

Ja südame,
tiksumas minus kui pahaendeline toonesepi vahel.
Ja vahel kohisemas kui merede meri.

Ja kõik see oli kombatav
ja kompamist ootav,
kare, põletav, valutegevalt suur.

Ning asjad, millest mööda ei saa ja mida peab iga päev uuesti unustama.
Turdus turdus musicus, küsin ma, on see vaimu- või elulähedus?

Debora Vaarandi on enese leidnud. Ta ei kahtle enam oma kutsumuses. Lõpuks on ta endas ära tundnud poeedi — ja ainult poeedi, väga haruldase ja väga vajaliku siin päikese all (sest poeet hõlmab ka kodaniku). Ta ei koorma oma südametunnistust enam kõrvaliste kohustustega. Jättes Tallinna generaalskeemide projekteerimise (vihje poemile «Ülemiste vanake ja noor linnaehitaja») rahumeeli vastavate instantside hooleks, avab ta meile armastatud linna hinge. Rõhutamata üksikute inimgruppide ametialast või elukondlikku spetsiifikat, tõstab ta esile üldinimlikku, kõigile omast, kõiki ühendavat. Rääkides endast, räägib ta kõigist. Tema valu on kogu inimkonna valu («Oswiecim»), tema lootus kogu inimkonna lootus: «Suudan ma kinnitada pilgu pilgusse: Oleme inimesed! Me oleme inimesed!» Ta on endas välja arendanud kuuenda meelega — peene poeesiataju, võime tabada tabamatut, väljendada väljendamatu. Nüüd on tema lauludes seda «saladuse sära», millest räägib Johannes Becher, või Betti Alveri sõnadega: «... lööb lahti lõpmatuse panoraam».

Maailma ei saa rusikasse pigistada. Elu on suurem ja rikkam kui kunst, kunst suurem ja rikkam kui kõik targutamised tema ümber. Olles elu subjektiivne tõlgitsus, annab kunst omakorda võimaluse teda ennast subjektiivselt tõlgendada. Õieti on see paratamatu, eriti nii laiahaardelise ja mitmekülgse kunstniku puhul kui Debora Vaarandi. Võid olla aus, s. t. mitte sihilikult moonutatav, kuid mitte objektiivne. Tahes-taht-

mata ilmutad rõhuasetustes oma isiklikku maitset. Küll aga peaksime rahule jääma sellega, mis luuletaja ise endast ütleb. Kes ta on? Inimene.....

Kes otsib ja eksib ja hõikab
teist sarnast inimlast,
kes nukra pilli löikab
ärapõlatud toomingast,
et laulda tallatud heinast,
mis võrsub taas ja taas,
ja rannalageda leivast,
maast, hingeomasest maast...
Ja lippude haavaverest,
mis pühitseb põuast teed
all pilvede kõmisevate.

Kevade ja suve vahel

Siis, kui on päike tõusuks valmis,
 tuld lausa pillub idakaar.
 Musttuhat armulaulu salmi
 ta poole hõiskab mets ja maa.
 Tuul virgub, kohab sireleis.
 Nii saabub hommik kastesäras.
 All külas kuskil kriuksub värav —
 võib-olla koit sealt välja astus
 ja tuleb teel nüüd mulle vastu
 kui puhkev mustakulmne neid.

On armas vastse päeva puhtus,
 ta elujanu, rütm ja hoog,
 kord arg, kord tulvil siirast uhkust —
 ma ise nõnda olin noor.
 Keskpäev on soe ja tark ja helde,
 täis edu, tal on kindel samm,
 kuid siiski varahommik selge
 on haaravam ja kutsuvam.

Näe, juba kipub minussegi
 keskpäeva ettevaatlik joon.
 Kui ajan midagi nüüd segi,
 siis korra kohe majja loon.
 Ent vahetut ja siirast indu
 ma kätte enam eal ei saa.
 Võin mõelda tast, võin soovida,
 et jälle tuleks koit mu rindu.

Sa, nägus tüdruk, mööda läksid,
 pilk põgusalt vaid riivas mind.
 On kõigel oma toetuspind
 ja häda, kui sealt ära eksid.
 Mul pole kahju. Tean, et agu
 ja keskpäev kokku ju ei saa.
 Seal kuskil on see keegi «ta»,
 kes sulle sobib parasjagu.

Kuid ega keegi ju ei keela
mul imetleda koidutuld,
kus sooenedes lõhnav muld
kui januline kastet neelab.
Ja linnulaul, ja järvesära,
õrn, vaevunähtav virve veel. —
Kui minu noorus läkski ära,
jõi teiste noorus mulle veel.

Mõtleja sünd

Enne oli mets.
Siis tuli inimene.
Ta oli natukene karvane,
natukene kodustamata
ja üpris töökas.

Käsk sai tema kuningaks,
võim — tema kuningannaks.
Ta oli hiljuti metsast tulnud.

Ühel päeval istus ta maha,
et maailmade üle järele mõelda,
ja sealt leidiski teda tänane päev.

* * *

Kas ma olen kunagi mänginud?
Ei tea. Võib-olla.
Ma ei mäleta oma lapsepõlvest head.
Sinna on jäänud see,
mis seal on olnud:

nälg,
tihe okastraat,
mundrite ülbe irve,
laibahunnikud poris,
ellujäämine eiteakuidas.

Ja ma saan sellest kõigest
väga rahulikult rääkida.

Kui tohib küsida — seda ikka tohib,
kui küsida,

milleks inimesel teada, et hädalisi
on rohkem kui üks, et hädalisi
on miljon või miljard?

Söönuks sellest keegi ei saa. Ja keegi
ei murra oma tüki küljest surijale
— see teda ei päästaks!

Näljane ei saa seda lugeda.

Näljane saab mõista.

söönu ei mõista. seda, mida

Kirjutage parem, et elu on tore,
et elu on ainult tükati kole.

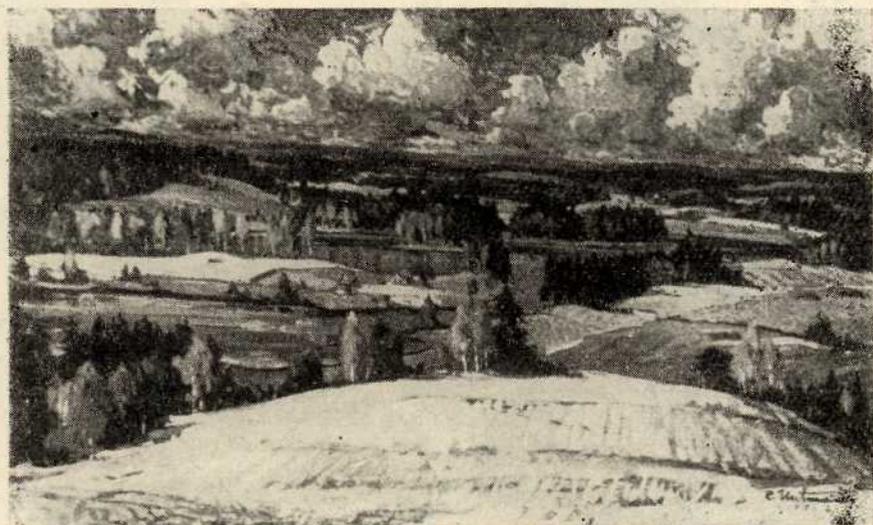
Kirjutage mõnusast ajaviitest,
kirjutage kassidest,
ärge kirjutage hiirtest!

Seda loevad söönud ja surijad,
kuni nad elavad,
et unustada,

et kõik pole nii nagu vaja,
et mujal ootab neid küllusemaja.
Kiitus siis teid saadab eluaja.

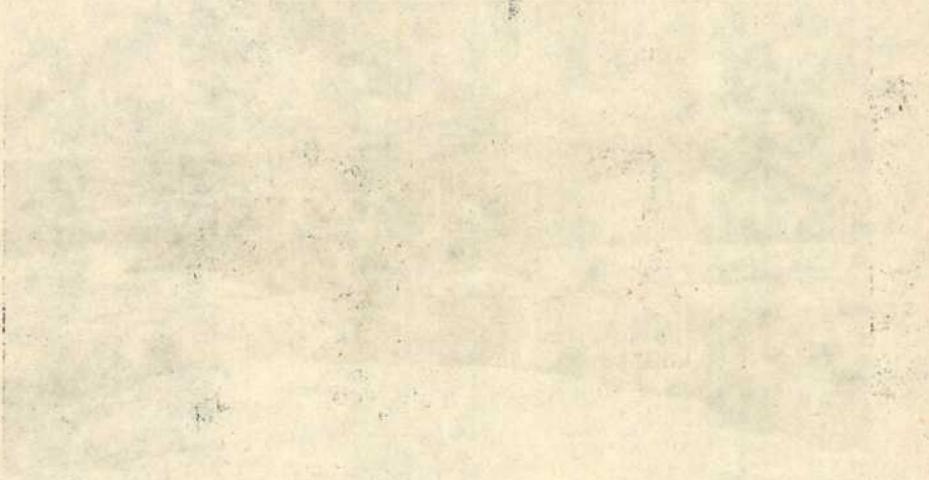
Ei!

Midagi peab siis muutuma,
kui raev hakkab südameid puutama.
Midagi peab siis muutuma! . . .

R. Uutmaa

Saaluse maastik (Õli) 1965.

Copyright 1900 by [illegible]

Printed in [illegible]

Hääl Katamoni jalamil

Oo, emakeel,
 oled me vanne,
 me rahutus, ahnus,
 me anne,
 me hingused lõõmaks sa ühendad,
 meid teadjana kõiksusse pühendad,
 me valusaid haavu sa ravid,
 me müürides kivistad savi.

Mul tuhandeid sõpru
 jäi maha,
 jäid siirus ja reetlikkus maha,
 jäid mõttetud rutud ja rüsinad,
 kõik surelik maha jäi minust.
 Jääd sina mu juurde,
 sa püsivaim,
 mu viimane mõte on sinust.

Kui uskusin kunagi päikest,
 kui lõõskas mu kohal kuum päike,
 siis olid sa päikesest kuumem
 ja olemisõndsusest suurem,
 mu kibedaim rõõm, mure magusaim,
 sa sõnakas oled
 ja vagusaim.

Sa oled mu kellu,
 mu peitel,
 kord loitsuna taevasse veiklev,
 kord välguna lõhestav kaljusid.
 Kui Ülemlaul joovastad paljusid,
 vaod hällide, haudade üle,
 oo, emakeel,
 emakeel ülev.

Võib-olla kõik kindlused langevad
 ja kaovad grusiinlased kangemad,
 kord mõttetuks muutub ehk olnu
 ja Paleus variseb tolmu.
 Teetähisteks mustavad rusud,
 käib järglane hämaras valguses,
 ta vabana Sõnasse usub,

on selles kõik lõpud,
kõik algused.

Oo, emakeel,
oled me vanne,
me rahutus, ahnus,
me anne,
me valusaid haavu sa ravid,
me müürides kivistad savi,
me hingused lõõmaks sa ühendad,
meid teadjana kõikisusse pühendad.

Hääl valges kloostrikongis

«Tamaari ma ülistan, valades pisaraid veriseid.»

Tamaar,
sa oled oie hääletu,
sa oled päike,
päike loojunud,
sa oled jumal,
sa oled kuma.

Võib-olla polnud
tõeline su juukseid pärgav nimbus,
võib-olla olid ainult veres
tuikav ärevalt.
Ma lakkasin siis olemast,
kui häabus sinu hingus,
siis minu anne armastada kustus
jäädavalt.

Kui uskusin kord halastusse,
kui ma olin elus,
kui rõõmu adusin
ja pisarate mõrudust,
siis oli ainult armastus,
vaid armastus mu elu,
mu südame,
mu hinge nimi oli armastus.

Kui oli minu olemisel mingi
püha mõte,
kui oli inimväärne
eesmärk minus kätketud,
siis armastus,
vaid armastus siis oli kõige mõte,
ja kõige inimlikum eesmärk
oli armastus.

Kas keegi kunagi on teadnud,
kuhu lendab tõde,

* *
*

Ma elan Vesinikupommi all
nagu kõik teisedki,
uus damoklese mõök ripub kõigi peade kohal,
Sürakuusa türann troonib maailma kohal oma pommimäe otsas,
kõik istuvad hingetus ootuses sama laua ääres.

Ma süön ja joon Vesinikupommi all
kinninööritud kõriga,
maa vilju ja merekalu immutab surmakaste,
taevased linnud kukuvad tulle või jõesse
ja vesi mürgistub oma süütuses.

Ma armastan ja vihkan Vesinikupommi all,
armastan kõike elavat, mis mõistetud surma,
armastan seda maailma, millelt võetud homme päev ja mõte,
vihkan surmakaubitsejaid, kes võtavad veel viimast kasumit sisse,
ahnusepisikut, mis tungib elust luudeni läbi,
ja minu armastus on sama jõuetu kui mu vihkamine.

Ma magan ja näen und Vesinikupommi all,
kui seda nimetada magamiseks ja unenägudeks,
neid vähkremisi, mis meenutavad looma keeramist vardas tule kohal,
neid konksutõmbeid, mis kisuvad lõhki mu suud,
neid kukkumisi hõõguvaise kaevanduskäikudesse.

Ma luuletan Vesinikupommi all,
aeg kahaneb küünlana,
mind lämmatab ajapuudus, distantsihapniku puudus,
iga päev, iga tund võib olla viimne,
võib-olla ei jõua ma kirjutada lõpuni sedagi luuletust,
enne kui sõnad söestuvad.

Ma palvetan Vesinikupommi all
eikellegi poole kõrgustes ja sügavustes,
pomm on meie jumalaks jumala asemel, kohtuotsuseks meie endi üle,
põrgu, mille me endile kokku rüganud oma püüdes õnnele,
õrjusest leidub vabanemine, haigusest tervenemine,
pommi vastu ei aita ükski palve, eimiski.

Ma suren Vesinikupommi all,
ma suren päev-päevalt,
leinan elu, üksipäini oma hirmuga nagu kõik teised,
üksikuna nende seas, kes põgenevad oma hirmu eest ja peidavad
surma tavade taha,
ma suren Vesinikupommi all, suren nagu kõik teisedki.

Tõlkinud V. BEEKMAN

Võistlusnovellidest meie proosa- kirjanduse kontekstis

i tahaks seekordsest novellivõistlusest kirjutada tavakohast «pedagoogilist» artiklit, ei analüüsida tüüpilisi vigu ega jagada näpunäiteid nende vältimiseks. Lõppude lõpuks on «Loomingu» toimetuses hoiul iga novelli kohta vähemalt kolme žüriiliikme retsensioonid, ning siit saab autor soovi korral hoopis konkreetsemalt kui piiratud mahuga artiklist teada oma töö head ja vead. Tänavune küllalt huvitav ja rikas materjal — vanade žüriikalade meelest oli sel aastal üle hulga aja tore võistlus — surub ise peale teise aspekti, nimelt: kuidas seostuvad võistlusnovellid meie kirjanduse üldpildiga? Millised juba olemasolevad probleemid on ohutanud edasi mõtlema või ka paljalt järele tegema? Ja võib-olla on isegi päris uusi tekkinud?

*

V. Ilus kirjutas 1963. aasta novellivõistluse puhul, et igal võistlusel on ilmnenu üks või paar eelisteemat. Tookord oli selleks noorte inimeste linnast maale minemine või maale paigalejäämine («Looming» 1963, nr. 9, lk. 1417), tänavu — ehitajate töö ja tööeetika. Arvuliselt ei olegi see nii suur grupp (kuus tööd viielt autorilt), aga ta kerkib muu materjali seast reljeefselt esile, seda enam et siia kuulub ka tänavuse võistluse nael, Heino Tominga kaks tööd — II auhinna novell «Tamaara unistab» ja äramärgitud «Vare».

Jälle sai parima auhinna teos, mis seisab võrdlemisi kaugel klassikalisest novellist. Ja vist on lootusetult möödunud need ajad, kus žürii sai kunstilise teostuse hindamisel kriteeriumiks võtta selle range žanri tunnused. See tähendaks kirjanduse arengu, sealhulgas ka žanriseseste muutuste fakti ignoreerimist. A. Valton, M. Traat ja teised kirjutavad juba tükike aega lühiproosat, milles pole karakterite dramaatilisi kokkupõrkeid ega teravat puanti, milles novelli žanritunnused on retušeerunud, aga mis ei ole sellegipärast vähem huvitavad ega meisterlikud kui mõni laitmatult väljapeetud kanooniline novell.

Viimastel aastatel on mitmed noorema põlvkonna vene prosaistid kirjutanud pikemaid novelle, mis keskenduvad inimeste argielule ja -muredele, milles on õige palju ruumi antud olustikule kõigi tema hädadega. «Loomingu» Raamatukogu on neid teatavasti ka eesti keeles avaldanud (näiteks V. Voinovitši «Tahan olla aus», A. Bitovi «Kutsealune», V. Sjomini «Seitsmekesi majas»). Teatavad jooned nagu ühendaksid neid teoseid naturalismiga, aga samal ajal tõstab midagi väga olemuslikku nad sellest meetodist kõrgemale. Ammugi ei sõanda teoreetikud nende puhul pruukida neorealismi terminit. Ühesõnaga — nähtus on olemas, aga nimi tema jaoks veel leidmata, kuid see viimane polegi kõige tähtsam.

Võib-olla ei ole sel suunal tõesti suurt tulevikku ega pikka iga, nagu juba praegu ennustatakse. Aga kui mitu noort andekat kultuuriga kirjanikku osutab oma teostes nii palju tähelepanu olustikule, mida ju üldise arusaamise järgi peetakse suhteliselt lihtsaks kujutamiseobjektiks, ja kui nad sellega loetavaks, isegi menu

osaliseks on saanud, siis peab neid ajendanud olema mingi hell eluline probleem ja sellest lähtunud sotsiaalne tellimus. Teadagi, olustikuga ei ole meil kaugeltki asjad korras, siin on palju sellist, mis inimese närve kulutab ja aega sööb. Sellepärast ei ole ka sugugi halb, kui kirjanikud kosmiliste unistuste ja tegude ajastul ei unusta neid üliväga maalähedasi asju.

Novellivõistlusele laekunud ehitusainelised tööd töid selle olustikulise-kriitilise suuna ka eesti kirjandusse. Argipäev oli meie proosas küll ka enne olemas, aga eeskätt inimkujutuses, seega enam psühholoogilises kui olustikulises plaanis. Mitu žüriiliiget oletas siin V. Voinovitši teose «Tahan olla aus» mõju. Põhjust selleks on: ühte langevad peale aine ka kriitiline pilk sel alal valitsevale nõmedale töökorraldusele, madalale töökultuurile, igasugu kombineerimisele, ehitajate vildakale tööetikale ja nürinenud vastutustundele. Lisaks — see on küll väline tunnus — kirjutavad nii Voinovitš kui ka meie autorid mina-vormis. Ja ometi püsib ning küpseb veendumus, et «Tahan olla aus» oli sekundaarne ajend. Ta võis julgustada välja tulema nii teravate probleemidega, mis autoritel ilmselt juba kaua südamel pakitsesid. Peamine tõukejõud on ikkagi tegelikkus — ehitusplatsid ja see, mis seal toimub. Pole tarvis olla ehitaja või mustamäelane, et nendest hädadest ettekujutust omada.

Veel üks seik räägib epigoonluses kahtlustamise vastu: kõik autorid on ehitusala tundjad, seda reedavad nende tööd. Ja kuigi nad kõik ei ole võrdsete kirjanduslike võimete ega eeldustega, on meeldiv, et just seestpoolt valutatakse südant selle üle, mis oma töös viltu on, ja et kirjutatakse sellest ausa mure ning terve vastutustundega: ei kuskil ole märgata ilikumist ega parastavat kahjurõõmu.

Kui nüüd selle grupi võistlustööd konkreetselt ette võtta, siis kaks nendest — «Üks päev minu elust» (märgusõna «Urb») ja «On selline elukutse» («Algaja») — on kirjutatud liiga «natuurilähedaselt», millele teadagi ahvatleb kujutatava ala hea tundmine. Esimene pakub üle vulgarismidega, teine tehniksismidega. Kumagi kohta ei saa siiski öelda, et ta on väljunud ilukirjandusest, nagu see juhtus kahjuks võistlustööga «Типовой проект» («Будущее»). Viimane kaldub muutuma ehitusalaseks traktaadiks. Inimese kujutamine jääb ses grupis nõrgapoolseks, peale H. Tominga tööde pakub selles punktis midagi arvessetulevat veel ainult võistlustöö «Niisugustega peame ehitama» («Ehitaja»). Ainuke tõesti eluline, hästi esitatud ja ühtlasi teravat probleemi kandev karakter on aga H. Tominga Tamaara, kellele autor võlgneb üsna palju oma II auhinna eest.

Tamaarast ja tema unistustest kirjutab E. Mallene 22. juuli «Sirbis ja Vasaras» piisavalt pikalt ning põhjalikult, ka teos ise on jõudnud «Loomingus» ära ilmuda. Veel kord tahaks alla kriipsutada vaid üht: Tamaara kujuga tõstetud probleemi. Nimetagem seda rääbakate probleemiks. Autor on vaadanud silma faktile, et saatmatuid naiivseid unistajaid, nagu seda on Tamaara, sünnib ning kasvatatakse juurde paraku ka sotsialistlikus ühiskonnas. Nad ei oska ise oma elu korraldada, aga kuidagi tuleb see ära elada, ja nii peab ühiskond, täpsemalt lähem töökollektiiv, appi tulema. See ei ole deheroiseerimiskatse, kui kirjanik niisuguse rääbaka oma teose keskkujuks teeb. Pigem võiks selles näha eriti erksat humanismiaval dust.

«Vareme» tüübid, kuigi üsna tabavalt nähtud, ei küüni Tamaarani, ja nii jääb sellele töö peamiseks tugevuseks «mõisa köie» mentaliteedi põhjalik ning õiglaselt vihane lahkamine.

Nagu juba vihjatud, kostab siit-sealt prohvetlikke hääli, mis kuulutavad analüütilise, s. t. olustikulise proosa peatset lõppu ja filosoofilise, sünteesiva etapi algust. L. Rimmelgas rääkis suvel Paralepas «Nooruse» laagris oma isiklikust janust antiiktragöödiate monumentaalsuse järele, ja see jutt paistis kuulajates resoneerivat. Kinokunstis, vähemalt itaalia omas, on midagi sellist kõvasti käimas; neorealism on ebapopulaarseks saanud, taotletakse suuri filosoofilisi ideid spetsii-

filiste kinokunsti vahenditega vaatajani viia (Antonioni). Leidub näiteid lähemaltki, sealjuures kirjandusest: leedulaste Mieželaitise, Marcinkevičiuse ja Merase püüd nähtuste filosoofilisele mõtestamisele ning üldistavate kujude loomisele on üleliidulises mastaabis tunnustavat tähelepanu äratanud.

Võib-olla viitab sinnapoole Jüri Tuuliku auhinnanovell «Vana loss» — tugeva sünteesitaotlusega, suurtele sümbolitele rajatud, puhtalt stiliseeritud novell inimese sunrusest. Vormikujunduselt võiks seda iseloomustada kui surmamineja mõttestenogrammi. Vangid püstitavad sakslase käsu all lossiõuele völlast. Inimene, kelle jaoks seda püstitatakse, vaatab pealt ja mõtleb oma viimseid mõtteid, ja nendes avaneb tema üllus ning tugevus. Ta mõtleb iseendast, inimestest, kividest. Et ta on kurtum, on üks inimeste maailma tema jaoks üsna kitsas. Kuid sellest on ta tundma õppinud kivide maailma. Kodusaare kivid otsekui elustuvad tema mõtetes lossist ning lossiõuest, kust praegu kive üles kistakse, et saaks kaevata augud postide jaoks. Samal ajal tema poojates, inimese nime kandvates olendites, on kõik inimlik kivistunud. Kõiges selles võib olla lavastuslikku (kuid millises teoses seda ei oleks; küsimus on ainult enam või vähem varjatud lavastatuses), aga see ei vähenda novelli vapustavat sugestiivsust.

Tinglikumas, üldistustaotlusega laadis on kirjutatud veel Raimond Kaugveri «72 minutit». Kuid nagu sama autori varasemadki vormieksperimendid, nii mõjuvad ka seekordsed üksnes välise «huvitavuse» tagaajamisena. Probleemiasetus ei paku nimetamisväärselt uut: lugu sellest, kuidas naine hülgab oma tagasihoidliku, ametiredelil toppama jäänud mehe nahhaalselt enesekindla autoomaniku kasuks, ei paku enam pinget. Üldse peab ütlema, et veel paar aastat tagasi nii hoogsalt viljeldud väikekoodanluse teema tundub praegu ammendatud olevat. Selleks, et teda — elus kahtlemata edasieksisteerivat — uuesti üles võtta, peab avastama uusi aspekte. Ka teised võistlejad, kes oma loo mõtte väikekoodanlaste rajasid, kordasid tuntu teese. Võib-olla tekib eelöeldu põhjal küsimus, milles eest «72 minutit» üldse ära märgiti. Selleks lausa kohustas autori kirjapanemis- ja tüübinaagemisoskus.

«Tavalise» realismi alt kipub välja veel Kalju Saaberi äramärgitud töö «Kui mu ema oli julm». See on stiliseeritud lüürilises, pisut unenäolikt häguses, teravate kontuurideta laadis. Aine on, nagu «Vanal lossilgi», võetud okupatsiooniajast. Autor imiteerib õige ilmselt Tammsaare stiilivõtteid. Ta ei valitse veel kuigivõrd kompositsioonireegleid, mistõttu esitatu valgub laiali, on välja venitatud ja ballastiga koormatud. Õnneks leidus žüriis terava pilguga asjatundjaid, kes kõige selle segava tagant ära tabasid autori andekuse ja omapära, mis võib-olla selgeminigi esile tuleb temalt «Nooruses» ilmunud lühiproosas.

Peale ehitajate «koolkonna» torkas silma veel teinegi ühelaadiliste võistlustööde grupp — negatiivse mina jutustused, enamasti satiirilises plaanis. Niisiis, kui lubatakse, «Monumendi» koolkond. Siia kuulub rida sõnastuselt üsna siledaid asju, mis aga vähese informatsioonihulga tõttu ei küündinud esiletõstmiseni. Nähtavasti võtsid autorid Vetemaalt mustrit eksikaalutlusel, et vorm oli see, mis «Monumendi» edu põhjustas, ega õppinud temalt tüübinaagemise ja probleemiasetuse teravust, mis tegelikult romaanile loorbereid tõi. Kõnesolevate võistlustööde mina-tegelastest on kaks, spekulandi armuke («Hakipoja pulmapäev», märgusõna «Taara») ja väike närune parasiit («Lahke inimene» — «Bariton»), följetonikirjandusest liiga tuttavad. Pisut enam äratav huvi inimvihkajast arsti autoportree («Kupik kaheprotsendilist promedooli» — «Doktor»). Neile, kes Kuusbergi lugenud on, ei ütle midagi uut ka ebakangelane, kes omal ajal oma naha päästmiseks ajas surma ühe noormehe ja nüüd sisetundepeinade käes kannatab («Puhtad käed» — «Feerula»). Nagu ühe vitsaga löödud, on kõigil neil lugudel nigel, traageldatud-konstruitud süžee; sageli opereeritakse surmaga või siis surmasuust läbi häda pääsemisega, mis peab nähtavasti efekti tegema, aga tegelikult mõjub fan-

taasiavaeselt ning saamatult. Muide, neid autoreid, kes intriigi teravdamiseks või novelli puänteerimiseks surma appi võtsid, oli sellel võistlusel üsna rohkesti. Ei taha hakata pikalt kommenteerima, kuivõrd abitult see kollitamine igal konkreetsel juhul välja kukkus. Ja sealjuures pole tegemist ainult algajatega (nagu teame, pole sellest patust puhas ka väljaspool novellivõistlusi sündinud kirjandus). Autoreil, kes on oma töodes surmaga mänginud ja kavatsevad seda ka tulevikus teha, soovitaksin läbi lugeda «Literaturnaja Gazetas» ilmunud L. Anninski artikli «Kangelase surm» (nr. 90, 2. aug. 1966). Siit selgub, et viimase aja vene proosas püütakse surma teemaga lausa massiliselt profiiti lüüa, mille vastu artikli autor õigustatult teravate argumentidega ja irooniaga välja astub. Nende jaoks, kes ei viitsi artiklit üles otsida, tsiteeriksin vähemalt selle lõppu:

«...kui surm on üksnes efektne võte, kui ta pole muud kui kirjanduslik motiiv, kui ta on kõigest uus süžeeekäänak järjekordses diskussioonis, siis kisendagem meie autoreile mõrvatud kangelaste nimel:

«Heitke armu, vennad!»

Tänavuste võistlustööde enamiku, sealhulgas ka kahe eelkäsitletud «koolkonna» ühisjoonena paistab silma eetiliste probleemide esiplaanil olek. Vististi peabki see nii olema meie praegusel ühiskonnasisesel arenguastmel. Eks kirjutaja ju ka luuletajad viimasel ajal õige palju inimese paremaks-saamise teemal; sama märkame kaasaega kujutavas proosas. Novellivõistlusel olid küll esindatud ka n.-ö. puhtpoliitilise ideekeskmeega tööd, kuid väikesearvuliselt. Parim nendest, auhinnaline Alo Linntamme «Viimane õhtu ja esimene hommik», käsitleb minevikuprobleemi, ja selle tegevuspaik on üsnagi ebatavaline — kümme aastat metsas olnud bandiitide punker. Kaasaja-ainelistes poliitilise suunitlusega novellides patustatakse deklaratiivsuse ja konstrueerimisega, et oma ideeskeemi välja tuua (näiteks «Nõiutud õõ», märgusõna «Kersti»). Iseloomulikum sellele võistlusele oli, et tähelepandevamaid sõjaainelisi novelle, Aino Müüri «Trompetimarss», seab vastamisi aususe ja haisva ahnuse ning alatuse.

Eetiliste probleemide domineerimine ei tähenda, nagu puuduks vastavatel töödel sotsiaalne teritatus: enamikus väljapaistnud töödes on eetiline probleemiseade ühtlasi tugeva ühiskondliku kõlaga, sest kõne all on eeskätt töö-, kutse-, omandieetika, nagu juba eespool vaadeldud materjal näitab. Nendele lisandub veel teisi, näiteks Julius Tillo auhinnanovell «Margapuu». Peategelane, poisiohtu kalur Ain, unistab täismeheks saamisest, ja autoril õnnestub veenda, et töö- ja omandieetika asjus selge piiri tõmbamine tema ja vanaõe kalurite vahel küllaltki novellilikult arendatud konfliktis teebki Aini tükk maad mehemaks. Novellis on palju ülearust, vabalt oleks võinud ära jääda ka margapuu uputamine (sellega kaalus Ain paadist ostjaile kalu), mis peab käima puändi ette. Seda sorti odavad sümboolsed detailid on ersatskaup, jätkem nende kasutamismonopol «Tallinnfilmile» (NB! «Mäeküla piimamees»). Mõtlemata paneb kriitika ja peaks veel rohkem panema autori niisugune seik, et «Margapuu» on stiililt liiga lähedane E. Maasikule. Üksnes hästi tähelepanelik lugeja taipab kahtlustama hakata seda, et maasiklikke stiilivõtteid leiab siit rohkem kui tavaliselt Maasiku enese teostes.

Võistlustöö «Etendus toimus» (märgusõna «Tilk vett») autorit häirib, et positiivse osa täitjal tuleb lavaleminekuks sageli eetilises mõttes kardinaalselt ümber kehastuda. Suurt ja laia variserlikkuse probleemi vaadeldakse niisiis sõna otse-otse mõttes lava ja kulisidetaguse võrdlemise korras, mis poleks halb mõte, kui aine oleks läbi töötatud. Praegu on töö aga alles eskiisi tasemel.

Mitmeid võistlejaid oli inspireerinud igivana inimestevaheliste suhete eetika. Ja mitmed käsitlesid seda kitsalt, kulunult, aegunud moraalnormide kohaselt.

Kuskil kitsa ja avarama ääre peal balansseerib «Kiri» («Vares»). Probleemi, mis siin üsna huvitavalt nähtud ja psühholoogilise vilumusega läbi kirjutatud, on kiusatus nimetada vanapiiga-probleemiks. Maret, oma kutsetööd armastava ja

tubli maakooliõpetaja ning ka muidu igati aruka naise elu on stabiliseerunud. Oma reputatsiooni on ta suutnud puhta hoida isegi külanaiste silmis. Kuid siis äkki hakkab ta hirmu tundma vanapiigaliku puitumise, tunnete amortiseerumise, oma tulevase elu ühekülsuse ees. See nii inimlik ja põhjendatud hingeseisund, mis sisaldab palju häid intriigiarendamise võimalusi, ei vii aga mingite põnevate kollisioonideni, vaid laheneb hirmus lihtlabaselt sellega, et Maret austaja Uno teatab oma valmisolekut teda naiseks võtta.

Nn. «Vallatu Magasini» suunast, mis ikka vaikselt edasi elab, pole isu ega ka sügavat mõtet rääkida. Paar sõna on ära teeninud vahest ainult õnnetu armastaja teema, mis on trüginud ka mõnedesse lootusrikkamatesse töödesse.

Kas pole nii, et õnnetu armastuse üle soiguvad ja selle nimel ning õigustusel lolluste tegijad on üks ebameeldiv inimlik? Leidus ka sellel võistlusel töid, kus õnnetu armastus kangelase surma ajas või muidu hirmsasti kannatama pani. Seda võiks isegi sallida (kas või põhjendusel, et «elus on nii»), kui autorid oma õnnetusehunnikutele märtrikrooni pähe ei topiks ja neid vedelaid kujusid niimoodi traagilisteks kangelasteks ei upitaks. Seda laadi võltskaastunne rikub näiteks võistlustööd «Maris» («Mart»), mis autori kirjanduslikust väljenduskultuurist jätab muidu küllalt hea mulje. Kuid milleks pahandada algajatega, kui kogemustega kirjanik V. Ilus, kes senistes teostes on inimesi hinnanud väga kainelt ning õiglaselt, pakkus oma novelliga «Tühimik» («Looming» 1966, nr. 7) analoogilise näite. Teha kaasaegne hoor novelli peategelaseks ja püüda selgitada tema käitumismotiive — mis saaks olla selle vastu. Kuid ümbritseda tema pea vaese kannataja, ilmsüüta ohvri oreooliga, teha kõige eest vastutavaks südametunnetuseta naistekütt — see on juba anakronism. Kameeliadaamide ajad peaksid möödäas olema, ja inimese kõigi tegude amnesteerimine üksnes sel ettekäändel, et ta õnnetult armastab, mõjub mõnevõrra veidralt.

Oleks ebaviisakas lõpetada artikkel tubli tasemega novellivõistlusest eelnenud lõiguga. Seepärast on «puändiks» hoitud üks auhinnaaaja, E. Niirmani humoristlik karakterinovell «Moonika ja meie». Märkigem, et E. Niirmani humor kuulub heasse klassi: maitsekalt ja ponnistustevabalt varjundab see kerge kirmetisena mina-jutustaja, väikese Peetri tähelepanekuid Moonikast ja tema suhetest võõraslastega, Peetri sõpradega. Niisiis on siingi juttu inimestevaheliste suhete eetikast, ainult et näiliselt pea peale pööratult. Sassis perekonnaeluga Mare osutub inimlikuks inimeseks ehk «toredaks libuks», nagu Peeter teda oma mõttes, Moonika iseloomustust natuke täiendades, nimetab. Moonika aga... Jah, talle ei saa tõesti mitte kui midagi ette heita. Moonika on noor, ilus, hea maitsega, tagasihoidlik, väga vooreslik, hea perenaine. Kahe lapse võõrasemana teostab ta kasvatustööd kõrge nõudlikkuse tasemel (ta on endine lasteaednik). Ühesõnaga, kõiges laitmatu ning eeskujulik, ja ka autor ei ütle tema kohta ühtegi halba sõna. Aga ometi on Moonika jäägitult antipaadne. Tema üliakuraatsuses on midagi ebainimlikku, hingetut, robotlikku. Seega pahupidi pööratud dialektiline karakter, mis muide ütleb sõna sekka vaidlustesse positiivse kangelase üle. Autor nagu ütleks Moonikat eksioneerides: palun, siin on teile ideaalne kangelanna! Kuidas meeldib?

*

Kogenud sotsioloogi võiksid seekordse novellivõistluse materjalid kirjandusliku loomistöö laiuti-suundade kohta vist huvitavatele järeldustele juhtida. Kuid ei pea olema sotsioloog ega isegi mitte kirjandusteadlane, et ära näha: võistlustööd on tihedasti seotud eesti kirjanduse üldiste arengutendentsidega. Alati ei ole need seosed kõige viljakamad ega väärrikamad, kiskudes epigoonluse ning mehaanilise imiteerimise poole. Selle-eest sammub aga osa võistlustöid «suurest kirjandusest» ees, avastades uusi elulisi probleeme ja rakendades edukalt uusi kunstilisi vahendeid. See juba on midagi.

Mõistatused Šota Rustaveli ümber

Suure gruusia poeedi 800. sünnipäevaks

Šota Rustaveli... Üks maailma suurimaid luuletajaid, geniaalse poeemi «Kangelane tiigrinahas» autor. Tema kuulsus on juba ammu ületanud Gruusia ja Kaukaasia piirid. Šota Rustaveli poem on tõlgitud kõigisse maailma tähtsamatesse keeltesse; inglise, vene (üksnes viimaste aastakümnete jooksul on ilmunud viis täielikku venekeelset tõlget), prantsuse, saksa, hiina, itaalia, jaapani jt. keeltesse. Kõigi maade teadlased tunnustavad üksmeelselt tema loomingu ülemaailmset tähtsust, peavad teda maailmakirjanduse klassikuks. Poeedi juubelit tähistatakse meie planeedi kõigis paigus.

Ja kas selle üldtuntuse ning kuulsuse taustal ei kõla kummalise dissonantsina fakt, et kuni tänapäevani kujutavad poeedi peaaegu kogu elu ja looming enesest mõistatust, mida varjab teadmatuse udu? Me ei tea, kunas Šota Rustaveli sündis. See, et tema juubelit tähistatakse septembris 1966, on tinglikkus. Me ei tea, kunas poet suri, kus ta sündis ja õppis, kes ta oli. Me ei tea isegi ligikaudselt tema poeemi kirjutamise aega. Teada on ainult, et kõige tõenäolisemalt kirjutati see mitte enne 1184. ja mitte pärast 1207. aastat, kuna poemis kõneldakse kuninganna Tamaarist, kes astus Gruusia troonile aastal 1184 ja 1207. aastal tegi oma kaasvalitsejaks poeg Georgi IV Laša (viimane fakt peaks teoses kajastuma, kui see oleks kirjutatud pärast osutatud aega). Praegu kaldub enamik teadlasi arvama, et poem loodi pigem selle perioodi lõpul. Kuid see ei seganud 1937. aastal teose 750 a. juubeli pidulikku tähistamist, nagu oleks täpselt teada, et see kirjutati 1187. aastal!

Kuni tänapäevani puudub meil poeemi usaldusväärne tekst. Ka praegu käivad tekstoloogide vahel ägedad vaidlused selle üle, mis poeemi meieni jõudnud tekstis on tõepoolest tulnud Šota Rustaveli sulest ja mis on nende hilisemate epphide luuletajate vaba väljamõeldise vili, kes teost ümberkirjutamisel täiendasid. Muide, «Kangelane tiigrinahas» ei kujuta endast ses mõttes erandit — Idamaade keskaja silmapaistvate teoste enamiku saatus on olnud samasugune.

Lõpuks puudub kuni tänapäevani õpetlaste hulgas üksmeel poeemi ideelise sisu hindamisel. Pole selge, missuguses vahekorras (või seoses) on Šota Rustaveli looming keskaja eepilise luulega selle lääne- või idamaises aspektis.

Sellest ka alatised dispuudid ning poleemika Šota Rustaveli ümber, teadlaste poolt esitatavad ja ümberlükatavad hüpoteesid, visad uute materjalide ja faktide otsingud... Šota Rustaveli küsimus on muutunud kaasaegse filoloogiateaduse kõige komplitseeritumaks probleemiks, mille lahendamisel töötavad kümned, kui mitte sajad teadlased.

Kas uurijatel õnnestub lahendada Šota Rustaveli saladust? Sellele küsimusele pole kerge vastata. Pessimistid arvavad, et Šota Rustaveli ja tema poeemi saladus jääbki mõistatamata: kõik kirjalikud materjalid ning asitõendid, mis oleksid võinud neisse probleemidesse valgust tuua, on igaveseks kaotsi läinud, XIII saj. algul toimunud mongolite vallutusretke ja sellele järgnenud segaduste ajal

hävunud. Optimistid vastupidi kinnitavad, et teadlaste jõupingutused ja inim-mõistus varem või hiljem lahendavad selle saladuse.

*

Niisiis, esimene mõistatus — Šota Rustaveli elulugu.

Vanad kroonikad ei maini mitte kordagi ei geniaalset luuletajat ega tema poemi. Tekib mulje, nagu poleks teda eksisteerinudki keskaja kroonikakirjutajate jaoks, kes olid täielikult haaratud valitsejate ja nende väejuhtide tegude, sõdade ning riikliku mastaabiga sündmuste kirjeldamisest. Pole säilinud mitte ühtegi XII—XIII saj. ürikut, milles leiduks mingisuguseidki teatmeid Šota Rustavelist.

Need üpris napid andmed, mida esineb hoopis hilisemate, Šota Rustaveli eluajast 4—6 sajandi pikkuse vahemaaga lahutatud autorite töödes, on väheusaldatavad, tihtilugu aga ka lihtsalt fantastilised, ebaõiged. Nende allikad pole selgesti teada.

Kõige selle tõttu on tänapäeva uurija sunnitud poeedi eluloo rekonstrueerimisel tuginema ainult neile vähestele autobiograafilistele andmetele, mida ta võib avastada poemis. Need andmed on ikkagi enam-vähem usaldatavad.

Kuid ka sel teekonnal varitsevad teadlast mitmesugused ohud ja raskused. Esi- teks ei saa uurija poemis autobiograafilist vihjet või näpunäidet leides sugugi mitte alati kindel olla, et tal on tegemist Rustaveli originaaltekstiga, mitte aga hilisema juurdekirjutusega. Teiseks on seda laadi autobiograafiliste fragmentide tõlgendamine, nende «kasulike andmete» tsiteerimine väga komplitseeritud ja jä- tab võimalusi kõige vastuolulisemateks järeldusteks.

Milliseid vaieldamatuid fakte võib uurija poemi tekstist siis saada? Neid on äärmiselt vähe. Selgub, et poemi loomise aeg langeb ühte kuninganna Tamaari valitsemisajaga, s. t. perioodiga XII saj. lõpust kuni XIII saj. alguseni. Poeet pöör- dub oma teoses korduvalt Tamaari kui elava inimese poole, ülistab teda, imetleb tema ilu, koguni kummardab armastuses tema ees. Kas siin kõneldakse luuletaja maisest armastusest troonil istuva kauni naise vastu või alama armastusest oma monarhi-käskijanna vastu, pole jällegi selge. Teadlaste enamik arvab, et jutt võib olla ainult teisest oletusest. Kuid on ka esimese seisukoha pooldajaid: nad arvavad koguni, et just luuletaja maine armastus kauni kuninganna vastu oli põhjuseks tema rohketele hädadele, millele ta poemis nagu möödaminnes vihjab. Vaielda- matu on ainult üks asjaolu: Šota Rustaveli elas ja lõi kuninganna Tamaari valit- semisajal.

Teine nähtavasti vaieldamatu fakt, mille me võime poemi tekstist välja lu- geda, on see, et tema autorit hüüti Rustaveliks (täpsemalt — Rustveliks; alles XVIII saj. asendati see arhailine vorm nüüdisaegsega). Kah avastus?! Kuid selle taga peitub midagi rohkemat, kui esimesel pilgul võib näida. Rustaveli ei ole pere- konnanimi. Perekonnanimesid tol perioodil veel ei olnudki. Rustaveli on inimese hüüdnimi tema põlvnemis- või sünnikoha, võib-olla ka maavalduse, teenismõisa nimetuse järgi. Järelikult oli poemi autor kas pärit Rustavist või Rustavi val- daja, see aga on juba tähtis fakt.

Kuid paraku rõõmutseme liiga vara. Gruusias on rohkem kui üks Rustavi-nime- line paikkond. On Rustavi Lõuna-Gruusias, Mesheti regioonis, vanas kultuurikes- kuses. Ja on Rustavi Ida-Gruusias, iidsel Ereti alal (praegu Tbilisi lähedal asuv suure metallurgiakombinaadiga Rustavi linn; muide, mõnede ajaloolaste arvates Ida-Rustavi ei kuulunud Ereti provintsi alla). Sellele vastavalt on kõik Rustaveli uurijad jagunenud kahte leeri: ühed arvavad, et Rustaveli oli pärit Meshetist, teised — et Ida-Rustavist.

Kolmanda vaieldamatu fakti annab poem kui tervik — nimelt tõestab ta, et teose autor oli kõrgesti haritud inimene. Poemi tekstist selgub, et Šota Rustaveli tundis suurepäraselt mitte ainult gruusia kultuuripärandit, vaid ka antiiki ja oma kaasaja idamaade ning bütsantsi kirjandust ja filosoofiat. Ta tundis pärsia kir-

jandust, islamimaailma kultuuri, kreeka filosoofide õpetusi. Ta tsiteerib Platonit. Mõned uurijad leiavad poemist teise silmapaistva vana-kreeka filosoofi — Empe-doklese ideede järgi. Šota Rustaveli demonstreerib, et ta tundis põhjalikult uus-platoonikute õpetust, mis oli varajase keskaja üks kõige mõjurikkamaid õpetusi ja kujutas endast nagu kõigi antiigi filosoofiasüsteemide sünteesi. Selliseid näiteid võiks veel rohkesti tuua.

Kuid otsekohe tekib teine küsimus — kus võis Šota Rustaveli nii põhjaliku hariduse saada? Ja jälle esitatakse terve rida üksteisele vasturääkivaid hüpoteese.

Ühed uurijad arvavad, et poeet sai hariduse Bütsantsis, kus ta õppis tundma ka vanade kreeklaste ideid. Tõepoolest, Bütsantsi (Kreeka) ja Gruusia vahel olid ammust aega tihedad kultuurisidemed. Asudes nagu Ida ja Lääne piiril ning olles aldis nii ühe kui teise poole ideoloogilisele ja kultuurilisele mõjule, kaldus Gruusia siiski rohkem Lääne — Bütsantsi, vana-kreeka kultuuri pärija poole. Eelkõige liitis neid ühine religioon — ristiusk —, keskaja tingimustes otsustava tähtsusega tegur. Ammust ajast õppisid gruusia noormehed Bütsantsis, seal olid kloostrite juures gruusia kultuurikeskused.

Teised teadlased aga pooldavad teistsugust seisukohta. Nemad arvavad, et Šota Rustaveli võis hariduse saada ka kodumaal. XII sajandil ja XIII sajandi algul, nn. «kuldsel ajastul», oli Gruusia majanduslikult ja kultuuriliselt arenenud võimas riik. Feodalism jõudis oma kõrgeimale arenemisastmele. Linnad kasvasid. Kiiresti arenesid kauplemine ja käsitööstus. Feodaalne Gruusia elas oma lühikest öitsenguperioodi. Gelati kloostris juures oli isegi akadeemia, kus õpetust andsid pikemat aega Bütsantsis elanud silmapaistva gruusia filosoofi I. Petritsi pooldajad. Šota Rustavelil polnud vaja hariduse saamiseks kodumaalt ära sõita, seda enam et XII saj. teisel poolel algas Bütsantsis langusperiood.

Kellel selles küsimuses on õigus, kellel mitte, on raske öelda, seda enam et uurijatel pole jällegi mingeid konkreetseid fakte, millega oma konstruktsioonides opereerida.

Sellega piirduvadki need vaieldamatud andmed, mis uurija võib poemi tekstist ammandada. Nagu näeme, on need väga napid. Muidugi ei saa teadlased ainult sellega leppida. Nad püüavad poemist esile tuua ning teaduse teenistusse anda iga vihje, mida võiks autobiograafiliseks pidada, ja iga fraasi, mis annab midagi luuletaja eluloo ning maailmavaate rekonstrueerimiseks. Kuid kõik konstruktsioonid, mis säärasele aluspõhjale püstitatakse, on väga vaieldavad ja neid ei jaga mitte kõik teadlased.

Elulooliste andmete äärmine nappus sunnib uurijaid Šota Rustaveli biograafia rekonstrueerimiseks otsima teisi allikaid, olgugi koguni vähe usaldatavaid.

Nii kummaline kui näibki, võib siin palju anda gruusia rahvaluule, kuna selles on talletatud suur hulk pärimusi ja legende kuulsast poeetist. Need sisaldavad arvukaid ja väga mitmekesiseid andmeid Šota Rustaveli kohta.

Üks pärimus jutustab koguni poeedi eluloo sünnist surmani. Ta sündinud Mes-hetis, Rustavi-nimelise paikkonna valitseja perekonnas. Seitsmeaastasena jäi Rustaveli orvuks. Poisikese võttis kasvatamiseks enese juurde Tbeti kloostrisse tema lell. Hiljem õppis Šota Zarzmas (muiste kuulus klooster Lõuna-Gruusias) ja lõpetas oma haridustee Ikalto akadeemias (üks Gruusia kahest vanast akadeemiast, asus praeguses Telavi rajoonis). Tema õpetaja Arseni Ikaltoeli (tuntud gruusia teoloog ja filosoof) esitles 16-aastaselt Rustavelit äsja Gruusia troonile astunud kuninganna Tamaarile kui oma parimat õpilast ja palus noormehele valitsejanna soosingut. Tamaar saatis Šota Ateenasse, kuhu see jäi kuueks aastaks, ja pärast oli Rustaveli veel Jeruusalemmas. Šota oli polüglott: ta valdas kreeka, arabia, pärsia jt. keeli. Erilist huvi tundis ta aga Homerose lugemise ja filosoofiaõpingute vastu. Gruusias levis kuuldus, et kodumaale pöördub tagasi kõige kõrgema hariduse saanud grusiinlane, ja kui Šota Rustaveli päralt jõudis, võeti teda vastu

suure pidulikkusega. Kuninganna nimetas ta oma vesiiriks, s. t. esimeseks ministriks (teistes variantides — oma sekretäriks). Šota armus Tamaarisse, aga kuninganna ei võinud oma alama naiseks saada. Rustavelil oli veel üks õnnetu armastus. Hiljem laskis ta end mungaks pühitseda ja suri võõrsil, kloostriis.

Rahvajutt on visa Šotat kuninganna Tamaariga siduma. On palju legende, mis jutustavad poeedi armastusest kauni kuninganna vastu, — lootusetust ja õnnetust armastusest, kuna nende abielu oli võimatu. Ühtede versioonide järgi leidis poeet ka vastuarmastust, teiste järgi mitte. On koguni legende, kus hoopis kuninganna on armunud Šotasse, viimane aga ei tunne vastukiindumust, kuna armastab lihtrahva hulgast pärinevat tütarlast. Kõiki neid vasturääkivaid variante ühendab üks motiiv: armastus ei toonud poeedile õnne, vaid üksnes südamevalu.

Väga huvitavad on ka Gotsiridzest ja Kahhaberist jutustavad rahvapärимused, milles Šota Rustaveli esineb aristokratismi vaenlasena ja kaitseb demokraatlikku ideed, mille järgi kõik inimesed on võrdsed, hoolimata nende sotsiaalsest päritolust. Vastuseks kuninganna Tamaari küsimusele, kuidas vaadatakse Ateenas (kust poeet äsja oli naasnud) inimese päritolule ja tema eneseväärikusele, tähendas Šota: «Tuhande mündi vääriliseks peetakse päritolu suursugusust, kümne tuhande vääriliseks aga üllaid isiklikke omadusi. Kui inimene ise on vilets, mis kasu on siis tema kõrgest päritolust?!»

Kõik need pärimused on väga huvitavad. Nad kõnelevad poeedi ülisuurest populaarsusest, mida võib kadestada iga kirjanik, kuulugu ta mistahes rahvusse või ajajärku. Šota Rustaveli poemi «Kangelane tiigrinahas» üldrahvalikust populaarsusest kõneleb veel teine ülimalt huvitav fakt: gruusia folklooris leidub arvukaid «Tarieliaanade» (peategelase Tarieli nime järgi) nimetuse all tuntud poemi-variante. Uurijate vahel käisid pikemat aega vaidlused. Ühed arvasid, et Rustaveli laenas oma poemi süžee rahvaluulest, teised pooldasid teistsugust seisukohta: Šota Rustaveli teose süžee tungis rahva hulka, levis seal laialdaselt ja sai rahvaluuleks, mida suuliselt edasi antakse ja mis muutub omaenese eriliste seaduste järgi. Praegu näikse teadlased jõudnud ühisele arvamusel: enne kirjutati «Kangelane tiigrinahas» ja alles hiljem tungis see rahvaluulesse. See tõendab ka omalt poolt, et poem on sügavalt rahvalik.

Kuid pöördugem tagasi Šota Rustavelist kõnelevate rahvapärимuste juurde. Kordame, et need on väga huvitavad, kuid kahjuks on neis võimatu tõtt eraldada väljamõeldisest. Kahtlemata põhinevad paljud pärimused tõsielulistel faktidel. Kuid need on sel määral muutunud legendideks ja niivõrd läbi põimunud väljamõeldistega, tihti peale muinasjutu-ainetega, et neid saab luuletaja biograafia ja tema poemi loo rekonstrueerimiseks kasutada ainult väga ettevaatlikult.

Uurijad, kes mõnevõrragi usaldusväärsete andmete puudumise tõttu on otse hädas, peavad tahes-tahtmata pöörduma ka säärase ebakindla allika poole nagu hilisemate autorite vähesed tunnistused. Eriti leiame neis vihjeid selle kohta, et oma elu lõpul läks Šota Rustaveli Jeruusalemmas asuvasse gruusia Püha Risti kloostriisse, kus ta ka suri. Needsamad allikad kinnitavad rahvapärимuste andmeid ses osas, et poeet seisid lähedal kuninganna Tamaari õukonnale: oli kas tema isiklik sekretär ja raamatukoguhoidja või laekur või minister, kui kasutada tänapäevaseid termineid.

Viimastel aastatel on tehtud mõned avastused, mis tunduvalt avardavad meie ettekujutust suurest poeedist ja samal ajal ootamatult kinnitavad vanade allikate mitteusaldusväärseina paistnud teatmeid. Juba ammu oli andmeid, et Jeruusalemmas asuva Püha Risti kloostri kiriku seinal on fresko — Šota Rustaveli portree. Ja alles 1960. aastal sõitsid kolm gruusia akadeemikut — tuntud luuletaja Irakli Abašidze, kirjandusteadlane Akaki Šanidze ja ajaloolane ning orientalist Georgi Tsereteli — Jeruusalemma, et neid andmeid kontrollida. Tõepoolest läks neil korda krohvi- ja värvikihi alt avastada Šota Rustaveli portree. Veidi varem õnnestus

gruusia teadlastel saada Püha Risti kloostri «Eestpalvete raamatu» fotokopia. Sellesse on märgitud keegi metšurtšlet-uhhutsesi (s. t. vesiir, minister) Šota. Seoses kloostri seinal Šota Rustaveli freskooportree avastamisega arvab teadlaste enamik praegu, et see eestpalvemärke käib suure poeedi kohta.

Kui see on õige, saab siit teha mitu väga tähtsat järeldust, ja peamise — et Šota Rustaveli tööpoolest oli kuninganna Tamaari õukonnas ministriks ning järelikult kuulus kõrgemasse feodaaladlisse (muide, seda tõestab ka tema riietus, ja samuti regaalid, millega ta Jeruusalemma freskol on kujutatud).

Uued avastused kinnitavad Šota Rustaveli sidemeid Jeruusalemmas asuva gruusia Püha Risti kloostri. Kuid nende sidemete iseloom ei ole veel täninigi lõplikult selge. Mõned uurijad leiavad uutest avastustest veel ühe tõenduse selle kohta, et Rustaveli oma elu lõpul Palestiinas asuvas kloostris viibis ja seal ka suri. Diskuteeritakse, miks poeet kloostrisse läks. Ühed näevad põhjust õnnetus armastuses, teised — poeedi vabadustarmastavais vaadetes, mis viisid ta kodumaal konflikti võimudega ning ametliku kirikuga ja töid kaasa pagenduse, kolmandad — pärast mongolite vallutusretke kujunenud ebasoodsas olukorras, mis sundis luuletajat kodumaalt lahkuma.

Kuid on suur rühm teadlasi, kes arvavad, et uued avastused hoopiski mitte ei tõesta fakti, et Rustaveli Jeruusalemmas viibis ja seal suri. Eestpalvemärke ja fresko võivad olla ka lihtsalt vihje sellele faktile, et vesiir Šota soosis Püha Risti kloostrit ning annetas talle rikkalikke kingitusi, mille eest mungad otsustasidki tema mälestust austada. Ta võis Jeruusalemmas ka mitte viibida ja igal juhul ei olnud ta munk — pole juhus, et ta Püha Risti kloostri freskol on kujutatud ilmalikus riietuses, mitte aga mungariüüs.

Ja ongi esitatud ligikaudu kõik need peamised andmed, millest teadlased lähitavad Šota Rustaveli eluloo rekonstrueerimisel. Nende üldiselt väheste andmete põhjal loovad uurijad poeedi biograafia raamistiku, olles kogu aeg sunnitud kasutama eeldusi, hüpoteese, oletusi — isegi selleks, et neid fakte omavahel kuidagimoodi siduda.

Rustaveli biograafia rekonstrueerimisel on viimastel aastatel kõige julgema ning huvitavama katse teinud silmapaistev gruusia teadlane Pavle Ingorokva, kes juba rohkem kui pool sajandit töötab suure poeedi elu ja loominguga seotud probleemide kallal. Ta püstitas erakordselt julge hüpoteesi, mis aga otsekohe viib harmoonilisse süsteemi suure hulga igasuguseis allikais laialipillatuina leiduvaid fakte. P. Ingorokva oletas, hiljem aga suutis esitada terve tõenduste süsteemi hüpoteesi toetamiseks, et vanades kroonikates mainitav Šota Bagrationi nimeline Ereti ala eristav (s. t. feodaalvalitseja, midagi taolist nagu krahv või vürst Lääne-Euroopas) ongi Šota Rustaveli. Seda kinnitab ka pärimus, mille järgi XII saj. lõpul ja XIII saj. algul olid Gruusia kuningate õukonnas «metšurtšlet-uhhutsesi» (ministri) ametikohal just Ereti ja Rustavi valitsejad. Aga nagu mäletame, oli Jeruusalemmas asuva Püha Risti kloostri «Eestpalvete raamatus» mainitav Šota just märgitud «metšurtšlet-uhhutsesina».

P. Ingorokva järgi sündis Šota Rustaveli 1160-ndate aastate keskpaiku lugupeetud feodaali Bagrationi, Ereti ala valitseja (eristavi) perekonnas. Bagrationid kuulusid kuninga sugukonda. Šota sai suurepärase hariduse ja 1190-ndate aastate algusest asus ta kuninganna Tamaari õukonnas, olles juba poeedina tuntud. Kahjuks ei ole tema varasemad teosed meieni jõudnud. Ajavahemikul 1196—1207 oli Šota Rustavi — isa päriliku maaomandi ühe osa — valitsejaks. Siit ta saigi hüüdnimeks Rustaveli. Just neil aastail kirjutaski Šota oma poemi «Kangelane tiigrinahas», mis pühendatud kuninganna Tamaarile. Pärast isa surma sai Šotast Ereti eristav ja ta asus pärimise teel talle üleläänud esimese ministri (metšurtšlet-uhhutsesi) ametikohale Gruusia kuningate õukonnas. Rasketel mongolite vallutusretke ja Gruusia rahvusliku katastroofi aastatel sai Šotast üks riigi juhte: ta pidas mon-

golitega läbirääkimisi, võttis 1245. a. osa kuulsast vandenõust mongolite vastu, oli üldse sel traagilisel perioodil riigi kogu poliitilise ja ühiskondliku elu keskpunktis. Šota Rustaveli suri kõrges vanaduses 1250. aasta ringis.

Niisugune on suure poeedi elu raamistik P. Ingorokva kujutluse järgi. Kuid P. Ingorokva julgel hüpoteesil on gruusia teadlaste hulgas ka palju vastaseid, see pole kaugeltki üldist tunnustust leidnud.

Nii jõudsime jälle tagasi selle juurde, millest alustasime: Šota Rustaveli elulugu on seniajani jäänud mõistatuseks.

Teine mõistatus — Šota Rustaveli poemi «Kangelane tiigrinahas» algupärane tekst. Nagu eespool ütlesime, võidi poem kirjutada ainult XII saj. lõpul või XIII saj. algul. Kuid poemi vanimad meie jõudnud ära kirjad pärinevad XV—XVI sajandist, s. t. neid lahutab teose loomise ajast kolm-nelisada aastat. Selle pika aja jooksul jõudis poem läbi põimuda terve rea interpolatsioonidega — täienduste, edasiarenduste, moonutustega (mis vahel tehtud «paranduste» ettekäände all) jne. Tekkis terveid värssjutustusi, milles pajatatakse teose kangelaste edaspidisest saatusest ja surmast. Keskajal autorluse ja teose teksti suhtes valitsenud omapäraste vaadete juures oli üldiselt kombeks, et iga ümberkirjutaja või poet pidas end õigustatuks vanasse teosesse vahele kirjutama uusi ridu, lugedes ennast nagu kaasautoriks. Isegi XVII—XVIII saj. kirjanikud lisasid poemi tekstile omi värse.

Selle tagajärjel annab peaaegu iga meieni jõudnud vana poemikoopia otsekui teose uue variandi; paljud ümberkirjutused lähevad üksteisest tunduvalt lahku ja peaaegu kõik sisaldavad mitmesuguseid edasiarendusi. Hea, kui need juurdekirjutused ja täiendused on tehtud väheste kogemustega kirjamehe käega, kes pealegi ei suutnud originaali stiili tabada. Säärasel juhul ei ole interpolatsioonide avastamine raske. Kuid kahjuks on paljud täiendused ja «parandused» tehtud vilunud (isegi andekate) luuletajate poolt, kes olid hästi omandanud Šota Rustaveli kirjutamismaneeeri. Selliseid interpolatsioone, eriti kui need kuuluvad XIII—XIV sajandisse, on väga raske avastada.

Juba poemi esimene väljaandja — kõrgesti haritud inimene, kuningas Vahtang VI — seisis teost 1712. aastal trükkis avaldades sellesama väga komplitseeritud probleemi ees — kindlaks teha poemi kanooniline tekst. Käepärast vanad koo- piad, püüdis Vahtang VI teost puhastada hilisemate interpolatsioonide ladestustest ja avastada autori originaalteksti.

See töö on jätkunud meie päevadeni, kestab ka praegu ja vaevalt jõuab lõpule lähemas tulevikuski. Ka praegu käivad uurijate vahel vaidlused selle üle, kus poem lõpeb, mis on Šota Rustaveli originaaltekst, kus esineb hilisemate interpolatsioonide järele, millised vanad käsikirjad on originaalile kõige lähemal.

Selle probleemi komplitseeritust suurendab veelgi asjaolu, et me ei tea, kas Rustaveli lõi ainult ühe poemivariandi või tegi ta oma teose teksti hiljem ise mingisuguseid täiendusi ja parandusi. Näiteks prof. Š. Nutsbidze on veendunud, et teosest on olemas kaks teineteisest isegi ideeliselt lahkuminevat autoriredaktsiooni: üks — algmine, põhiline; teine — juba Püha Risti kloostri loodud, edasiarendusega, mingi religioosse kirmega, lähedasem kristliku maailmakäsituse traditsioonidele. Vastupidi arvab aga gruusia silmapaistvaim tekstoloog akadeemik A. Šanidze, et teine redaktsioon on reaktsiooniperioodi klerikaalide jõupingutuste vili, kes püüdsid poemi religioosset vaimu muuta ja selle vabadustarmastavat sisu moonutada. Jälle mõistatused...

Olenevalt sellest, missugust seisukohta pooldavad trükkitoimetajad poemi algupärase teksti suhtes, erinevad kõik teose gruusiakeelsed väljaanded üksteisest (ja sellele vastavalt ka kõik nende järgi tehtud tõlked). Nii näiteks avaldatakse

Gruusias Šota Rustaveli juubeli puhul poemist kolm eri väljaannet. Üks — kahekõiteline akadeemiline väljaanne, kõigi edasiarendustega, ette valmistatud Gruusia NSV Teaduste Akadeemia Kirjanduse Instituudi poolt, akadeemikute A. Šanidze ja A. Baramidze toimetusel. Teine — Pavle Ingorokva toimetusel avaldatav väljaanne, mis kajastab tema seisukohta poemi originaalteksti suhtes (ta on veendunud, et kõige lähemal originaalile seisab esimene, Vahtangi väljaanne aastast 1712, mis P. Ingorokva oletuse järgi on tehtud hiljem kaotsiläänud XIV saj. koopia põhjal). Kolmas aga on massväljaanne. Selle tekst on, kui nii võib öelda, kompromisliku iseloomuga: siin arvestatakse niihästi Kirjanduse Instituudi tekstoloogide kui ka P. Ingorokva seisukohta.

Gruusia NSV Teaduste Akadeemia presiidiumi juures töötab praegu Rustaveli poemi tekstikriitilise väljaande ettevalmistamiseks eriline komisjon. Kuid see planeerib oma publikatsiooni alles 1970. aastale. Väljaanne koosneb 7 köitest ja selles arvestatakse kõigi maailmas praegu eksisteerivate ning uurijatele teadaolevate poemikoopiate materjale.

Huvitav, et isikukultus kajastus isegi Rustaveli poemi tekstoloogias. Asi seisab selles, et poemi 1934. a. väljaande trükkitoimetaja K. Tšitšinadze publitseeris selle koos kõigi täienduste ning edasiarendustega, arvates, et siin pole mingeid interpolatsioone. J. Stalin, kes poemi väga armastas, harjus teda lugema ainult selles variandis ja oli üpris nõrduinud kuulda saades, et teadlased kavatsevad teose tekstist midagi «välja visata». Oma autoriteediga toetas ta K. Tšitšinadze kaugeltki mitte teaduslikku varianti, ja Stalini visal nõudmisel liideti isegi poemi 1937. a. juubeliväljaannetele ilmselt hiljem lisatud edasiarendusi. Kõik see pidurdas tekstoloogilist tööd poemi kallal.

*

Kolmas mõistatus — Šota Rustaveli poemi ideeline sisu ja selle koht maailmakirjanduse ajaloos.

Käesoleva artikli raamid ei võimalda kuigi üksikasjalikult peatuda sellel keerulisel küsimuste kompleksil, mille suhtes teaduses seniajani selgust pole. Puudutame ainult üht probleemi, tõsi küll, arvatavasti kõige olulisemat suure poeedi loomingu — probleemi «Rustaveli ja Idamaade renessanss».

Juba üsna ammu juhtisid uurijad tähelepanu Rustaveli poemis «Kangelane tiigrinahas» ilmnevale tüüpiliselt renessanslikele joontele, mis XII ja XIII sajandi suhtes tunduvad üllatuslikud. Poem on tulvil «elurõõmsat vabameelsust», mida Fr. Engels pidas Euroopa renessansi kõige iseloomulikumaks jooneks, tulvil helget, asketismist ja kristlikust moraalist kaugel seisvat maailmatunnetust. Poem toob eredalt nähtavale inimisiksuse järkjärgulise vabanemise ristiusu dogmade ahelaist. Keskajale nii iseloomulikud religioossed motiivid puuduvad siin peaaegu täiesti. Luuletaja tähelepanu ja austuse peamiseks objektiks on mitte jumal, vaid maine inimene, tema mõistus ja tunded. Väga iseloomulik on Rustavelile ka päikesekultus, mis nähtavasti seotud loodusjõudude imetlemisega.

Kuid võib-olla on poemile eriti iseloomulik tüüpiliselt renessanslik inimkuju lahtimõtestamise printsiip, mis seotud inimese uue mõtlemissüsteemiga, üldse tema uute vaadetega loodusele. See uus suhtumine inimesse tähistas religioosse maailmakäsituse lõppu.

Vana, keskaegse kristliku mõtteviisi järgi oli inimene põhiliselt arutu olend, iseseisvusetu ja mittevaba, kuid ikkagi kalduv patustama. Inimene oli nagu nukuteatri nukk, kõrgematele võimudele allutatud, nende käsul tegutsev, passiivne. Inimisiksusel omaette pole mingit väärtust, tähenduse omandab ta alles kõrgemale autoriteedile — jumalale — alludes. Seepärast üksik inimene kui niisugune, tema mõtted ja tunded keskaegset kirikumeelset kirjanikku ei huvitagi. Teda huvitab üldine — jumal ja jumaluse jõud. Inimlikud tunded — eriti armastus — ja mõis-

tus koguni hirmutavad usklikku kirjanikku, tema meelest on need patused, meelitavad inimest patuteele.

Hoopis teistsugust suhtumist inimesse ja teistsuguseid inimese kujutamise printsiipe võib märgata poemis «Kangelane tiigrinahas». Rustaveli juures näeme omapärast inimliku avastamist inimeses, tema mõistuse ja tunnete ülistamist. Poeti huvitab just inimese individuaalsus, tema isiksus — oma liha ja verrega, tahte ja intellektiga, maiste tunnetega, rõõmude ja kannatustega. Inimest vaadeldakse kui vaba, iseseisvalt tegutsevat ja — peaasi — arukat olendit, kes kaldub headuse, mitte kurjuse ning pattude poole. Oma poemi kangelastes tõstab Rustaveli esmajoones esile nende aktiivsust, püüet tegutseda tõe ja õigluse nimel. Just sellepärast, et poeti huvitab elav inimene, pühendabki ta poemis nii ulatuslikult tähelepanu armastuse ja sõpruse teemale. Armastus, sõprus, sõbervendlus — need ongi teose põhilised ideelised motiivid, sest need on normaalsed inimomadused, mis peavad olema omased kõigile inimestele. Muide, poem näitab ka uut suhtumist armastusse. Usu seisukohalt on mehe ja naise armastus patt, kuradi kiusatus. Rustaveli aga kuulutab sellise armastuse inimloomuse kõrgeimaks avalduseks, kusjuures ta nõuab armastuses võrdsust ning vastastikust kiindumust ja on tulvil sügavat austust naise vastu.

Kogu seda vaadete kompleksi võib iseloomustada kui renessanslikku humanismi.

Agast tulid need jooned gruusia XII saj. lõpu, XIII saj. alguse kirjandusse? Nagu teada, sündis renessanss ju XIV sajandil Itaalias. Üleskerkinud probleemi lahendada püüdes juhtisid teadlased tähelepanu sellele, et poemis ilmnevad renessanslikud jooned ei ole üksik, juhuslik nähtus. Analoogilisi ja isegi veel eredamalt väljendatud renessanslikke jooni võib märgata tadžiki-pärsia kirjanduses (täpsemalt — farsikeelses kirjanduses, mis oli levinud Iraanis, Kesk-Aasias ja Loodes-Indias) IX—XII sajandil, Hiinas aga koguni veel varem, alates VIII sajandist.

Viimastel aastatel on peamiselt nõukogude teadlaste töö tulemusena esile kerkinud uus renessansikontseptsioon, mis hakkab tunnustust leidma ka Läänes. Selle on kõige täielikumalt esitanud nõukogude silmapaistvaim orientalist akadeemik N. Konrad, erakordselt laia diapasooniga ja suure eruditsiooniga teadlane. Ta tõestab, et renessanss on ülemaailmne, mitte ainult Lääne-Euroopas esinenud nähtus. Renaissance on suurim progressiivne pööre inimkonna ajaloos, mis on iseloomulik maailma paljudele tsiviliseeritud rahvastele, kusjuures ta iga rahva juures tekib iseseisvalt. Kõige varem, VIII sajandil, hakkab renessanss avalduma Hiinas, isegi rikkalikumate kultuuritraditsioonidega maal kui Itaalia oma antiigiga. Alates IX sajandist ilmnevad renessansi jooned Iraani, Kesk-Aasia ja Loodes-India farsikeelses kirjanduses. Veidi hiljem näeme analoogilisi jooni Taga-Kaukaasia rahvaste kirjanduses, eriti grusiinlastel. Ja alles XIV sajandil tekib renessanss Euroopas — Itaalias, kust see hiljem levib teistesse Lääne-Euroopa maadesse. Kui väheste kogemustega lugeja ilma eelarvamuseteta loeb selliste poetide luuletusi, nagu Petrarca, Ronsard, Rudaki, Saadi, Hafiz, Li Bo, Du Fu, tunneb ta kohe nende sisemist ühtsust ja lähedust, ehkki nad elasid eri sajandil ja maailma eri servades.

Akadeemik N. Konrad märgib, et ülemaailmne renessanss on liikumine, mis nagu mingi grandioosne voog veeres mööda Afro-Euraasiat (kaugest muinasajast peale moodustas Põhja-Aafrika koos Euroopa ja Aasia Vahemere-maadega ühe ajaloolise terviku). See liikumine algas VIII sajandil Euraasia idaservas — Vaikse ookeani kallastel, ja lõppes XVII sajandil lääneservas — Atlandi ookeani kallastel, Inglismaal ning Portugalis. See, et renessanss eri maadel tekkis eri aegadel, annab tunnistust ajaloo liikumisest. See, et renessanss sündis Idas, mitte aga Läänes, pole juhus. Üldse jõudis Ida keskajal Läänest selgesti ette niihästi ühiskond-

likus aspektis kui ka majanduslikult ja kultuuriliselt. Idamaade suurte vanade rahvaste juures oli pinnas renessansi jaoks märgatavalt varem ette valmistatud kui Euroopas. Seal küpses feodalism varem ja tulid ilmsiks tema vastuolud, seal löid linnad varem õitsele ja tugevnes kolmanda seisuse osatähtsus ühiskondlikus elus. Idas tekkisid varem ketserlikud religioossed õpetused, mis hakkasid ametliku kiriku — olemasoleva režiimi põhilise ideoloogilise kantsi aluseid õõnestama. Varem hakkasid seal kujunema ka uued filosoofilised õpetused, mis asetasiid fookusse inimese ja humanismiprintsiibi, varem avaldus huvi oma vana ajaloo vastu. Euroopa hakkas Aasiast ette jõudma alles XVI sajandist alates — tõsi küll, mida ajaliselt edasi, seda kiiremini ja kindlamini.

Kõik see selgitab ka Šota Rustaveli poemis renessanslike joonte ilmumist. Et Šota Rustaveli oli Idamaade renessansi esindaja, seda kontseptsiooni tunnustavad praegu paljud gruusia uurijad. Tõsi küll, mõned ettevaatlikumad eelistavad kõnelda Rustaveli eelrenessansist. Sellel ettevaatlikkusel on mõningaid põhjusi: tuleb arvestada, et see nn. Idamaade renessanss kui hoopis varajasem ei saavutanud Euroopa renessansi taset (eriti käib see Gruusia renessansi kohta, mille arengu mongolite vallutusretk XIII saj. algul meelevaldselt katkestas).

Kuid sellel kontseptsioonil on ka palju vastaseid, eriti Lääne-Euroopas ja Ameerikas. Isegi silmapaistvad nõukogude teadlased V. Šišmarjov (surnud) ja akadeemik V. Žirmunski pooldavad Rustaveli loomingu suhtes teist seisukohta — peavad ebaõigeks teda renessansiga ühendusse viia. Nende arvates läheneb «Kangelane tiigrinahas» oma «daami ja rüütlite» kultusega rohkem Provence'i trubaduuride luulele, mis võrsus areneva feodalismi, keskaja rüütlikultuurist. Jälle vaidlused. Jälle ebaselgused ja mõistatused...

Sellistest mõistatustest koosnebki Šota Rustaveli poesia ja isiksuse maailm.

Tsaaritsensuur võitluses eesti teatri repertuaari „puhtuse“ eest*

(Avaldamata arhiiviallikate põhjal)

oopsis huvitavam on üksikasjalikumalt vaadelda, kuidas käisid tsensuurist läbi tõlkenäidendid, eriti maailmakirjanduse klassikute teosed. Peab ütleva, et nende suhtes oli tsensuur niisama range kui eesti algupäraste näidendite suhteski. Ainult harvadel juhtudel tundis tsensor klassiku nime ees pieteti.

Ses mõttes on iseloomulik Fr. Schilleri kuulsa draama «Röövlid» tsenseerimise lugu. Esmakordselt esitati see lavatsensuurile nähtavasti 1885. a. Tsensor J. Truusmann andis 1. XII 1885 näidendi kohta üsna põikleva iseloomustuse. Et see hinnang pakub suurt huvi, esitame ta täielikult.

«Saates siinjuures tagasi eestikeelse näidendi pealkirjaga «Röövlid», koos esitusega läkitatud 26. novembril nr. 4097 all, on mul au esitada oma kaalutlused tema suhtes. Mõningate ebaoluliste vahelejätmistega kujutab see endast Schilleri tragöödia «Die Räuber» tõlget, mis röövliit idealiseerib. Kui säärane idealiseerimine mitte ainult ei põhjusta eelnimetatud tragöödia sobimatuks tunnistamist intelligentseile vaatajaile esitamiseks, vaid omab viimaste jaoks ka kasvatavat, õilistavat tähendust, siis harimatule massile ettekandmise suhtes saab seda arvamust tema kohta vaevalt õigeks pidada. Mulle paistab, et ta jätab massile veidi teistsuguse mulje kui haritud publikule; sellal kui viimane on võimeline tajuma temas kujutatud ülevaid ideesid, jääb esimene vastuvõtlikumaks traagilistele, veristele stseenidele ja vaevalt et leiab siit midagi õpetlikku. Et avaldada põhjendatud arvamust tema mittesobivusest või sobivusest väheharitud vaatajatele esitamiseks, selleks peab olema asjatundja inimhinge, psühholoogia ja psühhiaatria alal, aga selles mõttes pean ma ennast ebakompetentseks kohtunikuks. Ma jätan siinkohal lahtiseks ka selle küsimuse, kas see näidend sobib rohkem lavale kui trügis avaldamiseks, või vastupidi, kuigi ma kaldun arvama, et lavastamisel võib ta kiiremini puudutada inimsüdame õilsat poolt kui kuival lugemisel. Kuidas sellega ka oleks, kuid mina peaksin võimalikuks lubada seda näidendit lavastada, võttes arvesse tema looja andekust ja tema sisu sügavat õpetlikkust, jäädes samal ajal veendumuse juurde, et näidendi komplitseerituse tõttu võib teda ette kanda ainult linnades, rohkem arenenud publiku ees» (XXV, 329, 91—91 pöördel).

Selline oli tsensori hinnang Fr. Schilleri «Röövlite» eestikeelsele tõlkele, sellest hoolimata et viimasest olid ametlikult kinnitatud saksakeelse teksti põhjal juba välja jäetud kõik «ettekandmiseks sobimatud kohad». Hinnang hämmastab oma ebajärjekindlusega, mis muide on täiesti seletatav. Suur osa sellest on põhiliselt pühendatud tõendamisele, et Schilleri draamat ei saa lavastada lihtrahvale määratud teatris. Kuid otseselt näidendi keelamise ettepanekut teha näis tsensorile siiski piinlik: pidas ta ju ennast intelligentseks inimeseks, ta teadis, et Schiller on maailmakirjanduse klassik, seepärast — ilmse vasturääkivusega iseloomustuse algusele — tegi ta klassiku suhtes «heatahtliku» lõppjäreltuse. Aga ilmselt oli tsensor veendunud, et Peterburis asuv Trükiasjade Peavalitsus näidendi lavale-

* Algus «Loomingus» nr. 8.

toomise niikuinii ära keelab. Seega jääb tema oma intelligendi-südametunnistuse ees puhtaks ja samal ajal võetakse talt igasugune vastutus tagajärgede eest. Ja tõepoolest keelati Schilleri draama lavastamine ära.

Arhivaalidest on teada, et ka järgmistel aastatel (1894, 1898, 1899, 1902, 1903) — kuni esimese Vene revolutsioonini — keelas tsensuur Fr. Schilleri «Röövlite» eesti teatri lavale toomise. Kuid sellest hoolimata jõudis draama mingeid meile mitte täiesti teadaolevaid kanaleid kaudu siiski aeg-ajalt eesti lavale. 1899. a. mängiti Fr. Schilleri «Röövleid» «Vanemuises», 1900. a. asjaarmastajate poolt Viljandis, 1903. a. ühes Peterburi eesti seltsis. Need juhud näitavad, et tol ajal oskasid eesti teatritegelased leida mingeid teid tsensuurikeelust möödaminekuks.¹³

Fr. Schiller ei olnud erand. 1899. a. langes tsensuuri lavakeelu alla G. E. Lesingi kuulus draama «Minna von Barnhelm» (XXV, 519, 178).

Peaaegu pidi tsensuurikeelu alla langema isegi A. Puškin. 1901. a. esitas «Võitleja» selts tsensuurile A. Puškini draama «Kivist külaline». J. Truusmann, kellele näidend saadeti läbivaatamiseks, oli tema lavale mittelubamise poolt. Kuid seekord nõrdis isegi Peterburi Trükiasjade Peavalitsuse esindaja I. Litvinov, keda ilmselt šokeeris ka veel see asjaolu, et tehti ettepanek keelustada suure vene klassiku näidend, kelle autoriteeti tol ajal tunnustas juba ka ametlik võim. 8. III 1901 kirjutas ta:

«Tallinna tsensor oma otsuses Puškini draama «Kivist külaline» kohta on nimeetatud draama eesti keeles lavaletoomise loa vastu. Loa andmise peamiseks takistuseks peab tsensor teatud stseeni donna Annaga, kus lavale ilmub munk.

Arvestades seda, et etendamiseks lubatud venekeelses eksemplaris on «munk» asendatud «erakuga», otsustaksin ma, tehes vastavad muudatused eestikeelses tõlkes, ta lavastamisele lubada» (XXV, 557, 282).

Leningradi Teatriraamatukogus on säilinud A. Puškini draama J. Jaksi poolt tehtud tõlke tsensuurieksemplar, milles mahakriipsutatud «Wana munk» on hoolikalt asendatud «Kõrbe elanikuga» (nr. 904).

Tsensuuri poolt lavale mittelubatud teoste hulgas näeme 1887. a. saksa romantikute Heidelbergi koolkonna juhi Ludwig Achim Arnimi (1781—1831) ühevaauselise näidendi «Jaani esimene teenistus» mugandust; 1889. a. — tuntud saksa näitekirjaniku Theodor Körneri (1791—1813) näidendit «Leppimine surmas ehk Kurb lugu kahe wenna wahel» K. A. Hermannini tõlkes; 1901. a. — tuntud austria näitekirjaniku Ludwig Anzengruberi (1839—1889) näidendit «Südamenärija» jne.

Kuid eriti sallimatult suhtus tsensuur XX saj. algul kaasaegsete välis- ja vene näitekirjanike lavateoste tõlgetesse. Küllap puudutasid need näidendid hoopis julgemini ja ka järjekindlamalt kui eesti algupärane lavakirjandus kõiki neid aktuaalseid eluprobleeme, mida uus ajajärk ühiskonna ette asetab: klassivõitlus, kapitalismi demoraliseeriv mõju inimestele, naiste emantsipatsioon, loodusteaduslik-materialistlik filosoofia, inimese ja keskkonna vastastikuste suhete moodsad kontseptsioonid jne.

H. Ibseni, G. Hauptmanni, M. Gorki, H. Sudermanni, A. Strindbergi, A. Kivi jt. teosed ei äratanud mitte juhuslikult lugejate ja vaatajate tohutut huvi. Tehti arvukaid katseid nende lavaletoomiseks, kuid tsensuuritakistuste tõttu ei lõppenud paljud üritused edukalt.

Kõige rohkem said tsensuuri läbi kannatada H. Ibseni näidendid, mis teata-

¹³ Väga huvitava, kuid ühtlasi keerulise (materjalide puudumise tõttu) küsimuse uurimine, kuidas nimelt õnnestus tsensuurikeelust mööda minna, ei kuulu selle artikli raamidesse. Tahaks ainult lugejale juba ette teatada, et juhud, kus tsensuuri poolt keelatud näidendid (nende hulgas ka neid, millest artiklis kõneldakse) ikkagi lavale jõudsid, ei olnudki nii haruldased, eriti 1905. aastast alates. Kõigest taolistest juhtudest me ei kõnele.

vasti kõigist raskustest hoolimata sammusid juba XIX sajandil triumfikäiku Lääne-Euroopa lavadel, pisut hiljem aga ka Venemaal. Tema näidendeis nähti kallaletungi kehtiva korra alustugedele, kodanliku moraali, perekonna ja usu näiliselt vankumatuile printsiipidele. Seepärast esines paljude maade tsensuur ühise rindena H. Ibseni draamade lavastamise vastu. Näiteks oli tema näidend «Kummitused» (1881) Saksamaal keelatud kuni 1886. aastani, Venemaal aga toimus selle esimene etendus tsensuurikeelu tõttu alles 1904. aastal. 1902. a. esitati tsensuurile ka «Kummituste» M. Martna poolt tehtud eestikeelne tõlge («Tondid»). Olles selle läbi vaadanud, kirjutas tsensor J. Truusmann 24. VI 1902 Trükiasjade Peavalitsusele resolutselt: «Arvestades selles esinevat perekonnaelu põhjalaste eitamist, on näidend minu arvamust mööda laval esitamiseks üldse sobimatu» (XXVI, 21, 34). Näidend keelati ära. Ei lõppenud edukalt ka järgmisel, 1903. aastal tehtud üritus saada draamale lavastamisluba juba uue pealkirja «Waimud» all: märkinud kirjas 8. I 1904 selle identsust tema poolt 1902. a. läbivaadatud näidendiga «Tondid», soovitas tsensor draama keelustada (XXVI, 23, 10). Alles 1905. a. lavastati «Kummitused» «Estonias».

Kerge ei olnud ka H. Ibseni teise väga populaarse teose «Seltskonna toed» (1877) tee eesti lavale, teose, mis paljude aastate vältel püsis kogu maailma sadade teatri repertuaaris: jätkub mainimisest, et 1897. a. mängiti näidendit Saksamaal samaaegselt 60 teatris. Hoolimata näidendi õnnelikust, veidi moraliseerivast lõpust, mis on vastuolus tegevuse arengu loogikaga, paljastas «Seltskonna toed» — eelkõige konsul Bernicki näol — teravalt korraliku kodanliku seltskonna kiskja-moraali ja jultunud egoismi. Pealegi on see ainuke Ibseni näidend, kus otseselt tuleb nähtavale konflikt tööliste ja kapitalistide vahel. Kui näidend 1903. a. J. Markuse tõlkes tsensuurile esitati, andis J. Truusmann sellele järsult eitava iseloomustuse: «Minu arvates on ta laval ettekandmiseks sobimatu, kuna selles kujutatakse Lääne-Euroopa tänapäeva elu selle revolutsiooniliste kirgedega, töölislükkumise, parteide ja ajakirjanduse võitlusega» (XXVI, 22, 184). Draama keelati ära.

Näidendit lubati «Estonias» lavastada alles detsembris 1904 ja siis ka ulatuslike väljajätmistega. Sama saatus ootas ka näidendi teisi tõlkeid — O. Mäe (1905) ja K. Kadaka (1909) omi, mis samuti said lavastamisloa ainult tunduvate, mitte täiesti ühtelangevate kärpimistega. Leningradi Teatriraamatukogus on säilinud draama kõigi kolme tõlke tsensuurieksemplarid (nr. 908, 1039, 221), mis võimaldavad otsustada, mida nimelt tsensuur läbi kriipsutas. Näidendist on hoolikalt maha tõmmatud kõik see, mis kõneles klassivastuoludest tööliste ja kapitalistide vahel, viimaste hoolimatusest tööliste saatuse suhtes, keda nad olid valmis ohvriks tooma kapitalile, omaenese rikastumisele. Sellest siis draama kõigi kolme tõlke ühesugused kärpimised: Bernicki ja vana meistri Aune dialoogis II vaatuse algul, samuti ka Bernicki, Aune, Krappi ja Rörlundi stseenis III vaatuse lõpul, kus Bernick eriti püüab põhjendada üksiku tööliste elu ohverdamise lubatavust äri nimel. Tsensuur tõmbas maha ka selle koha I vaatuse algul, kus kõneldi Aune tegevusest tööliste hulgas, jne.

1905. a. ei lubanud tsensuur lavastada H. Ibseni näidendit «Rosmersholm», milles eitatakse vana, usulist maailmavaadet ja võideldakse «igapäevase valega». Muide, paluja J. Kreutzberg esitas tsensuuri otsuse peale edasikaebuse, tuues põhjenduseks ette, et H. Ibseni draama on lubatud vene teatrilaval ja juba etendatud Tartus saksakeelsena. See oli üks neist vähestest kordadest, kui Trükiasjade Peavalitsus nõustus oma otsust uuesti läbi vaatama ja andis näidendile lavastamisloa — tõsi küll, venekeelse tõlke teksti põhjal tehtud kärbetega (XXV, 794, 1—3).

Läbi häda jõudis lavale ka H. Ibseni kuulus draama «Rahvavaenlane». Küllap tsensuur mäletas hästi, milline tohutu ühiskondlik vastukaja sai näidendi lavastusele osaks Moskva Kunstiteatris ja et see teatri külaskäigu etendustel 1901. a.

Peterburis muutus poliitiliseks demonstratsiooniks. Vaatamata aristokraatliku individualismi sugemetele peategelase sõnades ja käitumises, tehti H. Ibseni draamast revolutsiooniline näidend, ühiskondliku protesti avaldus. Ja kui tsensuur andis 1908. a. loa näidendi R. Lesta poolt tehtud tõlke lavalettoomiseks, siis tegi ta selle tekstis rohkesti kärpeid. H. Ibseni draamast jäeti välja kõik doktor Stockmanni julged süüdistuskõned kehtiva korra ja selle kandjate vastu, tema üleskutsed selle valskuse ning häbitu egoismi maailma purustamiseks. Näidendist jäeti skrupulooselt välja sõnad «revolutsioon», «revolutsionäär» ja isegi «ametnik», «politseimeister», «valitsus», et vaatajate teadvuses ei tekiks mingisuguseid ohtlikke assotsiatsioone. Välja kärbiti kõik kohad, mis puudutasid usuküsimusi, isegi selline meie seisukohalt süütu hüüatus, millega saab I vaatuses hakkama Billing, et ta on pagan ja on sellele uhke ning et varsti muutuvad kõik paganateks. Maha kriipsutati Petra sõnad selle kohta, et õpetajannal tuleb koolis õpilastele sageli valetada ja neile õpetada seda, millesse ta ise ei usu. Tsensuur pidas tarvilikuks välja võtta isegi kõik kangelaste iroonilised märkused «trüükivabadusest» kodanlikus ühiskonnas. Kõigi nende kärpete tõttu kaotas näidend tunduvalt oma paljastavast iseloomust.

Tsensuur suhtus väga valvsalt ka teiste uuemate silmapaistvate skandinaavia näitekirjanike loomingusse. Nii keelati 1911. a. norra draamakirjaniku Björnstjerne Björnsoni ühe tähelepanuväärsema näidendi «Üle jõu» («Over øvne») lavalettoomine, hoolimata tsensuur M. Pukitsa arvamusest, kes peavalitsusele teatas, et «seesinane on esimese osa tõlge Björnstjerne Björnsoni draamast «Üle jõu», mille etendamine on mõningate väljajätmistega lubatud. Käesolevas eestikeelses tõlkes tegin kärped vastavalt saksakeelsele eksemplarile, mistõttu ülemalnimetatud näidendit võib lubada laval esitamiseks» (XXVI, 30, 12). Pole raske seda keeldu seletada: «Üle jõu» esimeses osas on eredalt näidatud usu kahjulikku mõju inimesele. Muide, keelust hoolimata läks see näidend 1911. a. «Vanemuise» laval.

Teise suunda kuulus silmapaistev rootsi näitekirjanik, algava modernismi esindaja A. Strindberg, väga keerukas ja vastuoluline kuju. Nii Venemaal kui Eestis mõisteti tema loomingut kord kui kodanliku maailma vale paljastamist, kord kui müstiliste, dekadentlike taotluste avaldust. Ometi pörkasid ka tema näendid tsensuuritõketele. 1910. a. keelati tema draama «Preili Julie» («Frøken Julie», 1888) eestikeelse tõlke lavalettoomine. M. Pukits motiveeris seda keeldu järgmiselt: «Näidend «Preili Julie» on A. Strindbergi kahevaatuselise naturalistliku draama «Krahvinna Julie» («Графиня и лакей») tõlge; näidend on vene keeles üldteatrile mõningate kärpemetega lubatud. Sugutungi võrdlemisi jämeda käsitlemise tõttu tuleb seda rahvateatrites esitamiseks sobimatuks pidada» (XXVI, 29, 181).

Suure umbusuga käsitles tsaaritsensuur ka XIX saj. lõpu ja XX saj. alguse saksa juhtivate näitekirjanike, eeskätt G. Hauptmanni teoseid. 1896. a. keelati ära tema näidendi «Hannele» («Hanneles Himmelfahrt», 1894) eestikeelne tõlge; näidendi esilavastus toimus muide alles hiljuti enne seda Saksamaal. Selles näidendis seostuvad keerukalt Sileesia küla viletsuse naturalistlikud pildid muinasjutulis-fantastiliste, religioossete nägemustega. Kõige järgi otsustades olidki just viimased keelu põhjuseks, sest tsensuur pidas põhimõtteliselt lubamatuks jumalike jõudude kujutamist laval ja kangelaste vahetut läbikäimist taevaga. Kui 1909. a. «Hannele taevaminek» (teises, A. Paulmeistri tõlkes) tsensuuri poolt lõpuks lubati, siis olid näidendist kõrvaldatud paljud kohad, kus Hannele kohtub ja vestleb taeva kõrgemate võimudega ja kus ta näeb jumalikke nägemusi (nr. 102, 1909. a. mimeografeeritud väljaanne, lk. 22, 36, 38, 64—66, 69—71). Sellega seoses meenu tagem, et «Hannele» lavastamine Moskva Kunstiteatris 1898. a. keelati ära Moskva metropoliidi nõudmisel.

1904. a. keelas tsensuur G. Hauptmanni teise näidendi «Rose Bernd» (1903), pere-mehe poolt võrgutatud ja julmade ning ükskõiksete inimeste poolt lõplikult huku-

tatud noore teenijatüdruku kurva loo lavaletoomise. J. Truusmann motiveeris oma otsust selle näidendi Harry Rudolffi poolt tehtud eestikeelse tõlke kohta järgmiselt: «Minu arvates ei saa seda lubada lavale ettekandmiseks, kuna selles on kujutatud kombelõtvust!» (XXVI, 23, 125).

Segane on H. Sudermanni tuntud näidendi «Kodu» («Heimat», 1893) tsenseerimise lugu. Kui otsustada näidendi eestikeelsete tõlgete tsensuurieksemplaride järgi, mis on talletatud Leningradi Teatriraamatukogus, lubati näidend (kuigi nähtavasti lühendatud variandis) 1895. ja 1896. a. lavale tuua. Kuid uuel läbi-vaatusel 1901. a. see keelati. Üldse tuleb arvestada, et XX saj. algus oli eriti rohkete keeldude ajajärk, mida ei saa ses suhtes võrrelda ühegi teise perioodiga. Tsensuri-aruannete järgi keelati näiteks 1902. a. 17 näidendit ja 1903. a. isegi 23 näidendit, mis on rekordarvud! Selles avaldus reaktsiooni kõvenemine, millega tsarism püüdis Venemaa revolutsioonilise liikumise tõusu peatada.

Kui H. Sudermanni draama «Kodu» 1903. a. uuesti lavale lubati, siis tegi tsensor näidendi eestikeelse tõlke IV vaatuse 12. stseenis suuri kärpeid. Ta rookis välja Magda julged monoloogid, mis deklareerivad naise õigust vabadusele, õigust ise oma saatust määrata, ja tema süüdistused kaasaegse kodanliku ühiskonna aadressil, kes teeb naisest õigusteta olendi (nr. 1045, käsikirja leheküljed nummerdamata).

Samuti lubati rohkete kärbetega 1909. a. eesti lavale hollandi tuntud näitekirjaniku H. Heijermansi näidend «Seitsmes käsk» («Het zevende gebod», 1900), mis paljastab kodanliku abielu valskust. Veel varem, 1906. a., lubati üksnes väljajätmistega lavale tema teine näidend «Lootus Looja peale» («Op Hoop van «Zegen» — «Гибель «Надежды»», 1900) O. Mäe muganduses. Muuhulgas kriipsutas tsensuur madrus Geerti laulust maha sõnad, milles kõlab üleskutse astuda võitlusse ja purustada rõhumise raudahelad.

Tsensuur polnud heatahtlikum ka vene uue näitekirjanduse, eriti M. Gorki teoste vastu. P. Põldroos on juba näidanud, missuguste raskustega pääses 1903. aastal eesti lavale M. Gorki näidend «Põhjas», mitu korda seda ühe aasta jooksul keelati ja kui paljude kärbetega see lubati.¹⁴ Muide, näidend nähtavasti lavastati ka hiljem nende kärbetega, sest kui «Põhjas» 1910. a. uuesti tsenseerimisele läks, siis tegi M. Pukits selle tekstis «kärpimisi vastavalt käsikirjalisele eksemplarile, mis oli 10. juulil 1903. aastal etendamiseks lubatud» (XXVI, 29, 52), s. o. Vold. Liedichi tõlke alusel.

M. Gorki «Väikekodanlased» K. Sulevi eestikeelses tõlkes oli algul, 1903. a., keelatud¹⁵, kuid hiljem, 2. XII 1904, suurte tsensuurikärbetega siiski lavale lubatud. Tsensur kustutas sellest maha kõik näidendi tegelaste otsesed kriitilised väljendused kehtiva korra aadressil, väikekodanluse julge paljastamise, mida võis pidada riigis ametlikult tunnustatud moraalsete ja ühiskondlike talade taunimiseks. Maha kriipsutatud olid mitte ainult Nili julged sõnad näidendi IV vaatusest («Õiguseid ei anta, õigused võetakse... Inimene peab ise omale õiguseid võitma, kui ta ei taha, et karmid kohustused teda lõhki pigistavad» (nr. 1186, 81); «Ühes asjas ei näe ma midagi meeldivat, — selles, et minu ja teiste ausate inimeste üle sead, lollid, wargad walitsevad... Aga elu ei ole kõik nende pärast! Nemad lähewad mööda, kaowad, kui paised terve keha pealt» (lk. 83—83 pöördel). Tsensuur rookis näidendist välja ka rea Teterjovi väljendusi selle kohta, et Venemaal armastatakse joodikuid, rämpsu, kuid ei armastata novaatoreid, julgeid ini-

¹⁴ Vt. Priit Põldroos, Maksim Gorki «Põhjas» esimesi lavastusi Eestis. Almanahh «Eesti Nõukogude Teater» III. Tallinn, 1957, lk. 145—151.

¹⁵ Tsensur J. Truusmanni ettekanne 3. VI 1903 M. Gorki näidendi «Väikekodanlased» eestikeelse tõlke ärakeelamise vajalikkuse kohta on avaldatud V. Tsinkovitši publikatsioonis «Rahvateater ja lavatsensuur» (koguteos «Teatralane pärand», Moskva, 1956, lk. 385).

mesi (I vaatusest), parem vodkat juua kui inimeste verd (II vaatusest) jne. Peetri sõnad selle kohta, et temale on «Venemaa» tühi kõla; Polja sõnad, et maailmas on palju inimesi, kes teevad tööd tüki leiva pärast ja kel pole võimalust mitte millestki rohkemast unistada; Bessemjonovi arutlused, et elus kõik murdub, vana maailm ragiseb, variseb kokku — ja selles on süüdi itskid, ja palju teisi samasuguseid kohti võeti näidendist välja. Kahtlemata kaotas näidend kõigi nende kärpimiste tõttu palju.

Palju tsensuuritõkkeid tuli ületada ka L. Tolstoi näidenditel nii vene kui eesti laval. Teatavasti keelati tema draama «Pimeduse võimuses» lavastamine otsekohe pärast ilmumist 1886. a. tsaari isiklikul näpunäitel. Alles pärast kestvat võitlust õnnestus 1895. a. selle keelu tühistamine saavutada. Kui 1906. a. järgnes tsensuuri luba «Pimeduse võimuses» eesti lavale tuua, siis tegi tsensor jälle rohkeid kärpimisi eestikeelse tõlke tekstis: tõmbas maha suurema osa III vaatuse 5. stseenist, viskas täielikult välja IV vaatuse 13., 14., 15. ja 16. stseeni; juhul aga, kui viimased asendatakse selle osa teise variandiga (see trükiti tavaliselt koos põhi-variandiga), tegi ka selles olulisi kärpimisi — 1., 2., 3., 4. ja 6. stseenis (nr. 170, lk. 50—52, 87—91 jt.). Nähtavasti on need kärpimised seletatavad kas religioosset või «kõlbelist» laadi kaalutlustega: need stseenid näisid tsensorile kas usu teotamisena või liialt «nilbeina», amoraalseina, mis võivad vaatajat ebasoodsalt mõjutada.

1914. a. algul keelas tsensuur L. Tolstoi romaani «Ülestõusmine» instseneeringu («Ülestõusmine. Näitemäng neljas vaatuses ühes proloogiga. Leo Tolstoi romaani järel kokku seadnud J. Battaile. A. Orjatsalo soomekeelse tõlke järel tõlkinud Hella Wuolijoki»), mis oli ette nähtud «Estoniale» (XXVI, 33, 9—10).

Selles artiklis tuleb meil sageli korrata üht ja sama formuleeringut: «Niisama karmilt suhtus tsensuur ka näidenditesse...» Kahjuks on niisugune lugejaile võib-olla juba tüütuks muutunud formuleering peaaegu vältimatu sellise küsimuse käsitlemisel nagu see, kuidas tsaaritsensuur võitles revolutsioonieelse eesti teatri repertuaari «puhtuse» eest. Seda tuleb taas korrata, kui pöördume soome autorite näidendite eestikeelsete tõlgete tsenseerimise juurde. Esitame faktid: 1904. aastal keelati J. Linnankoski näidend «Igawene võitlus» (laval ei tohi kujutada piibli tegelasi — soome kirjaniku teoses, mis muuseas oli eesti keelde tõlgitud autori eriloal, on peategelasteks Kain ja Abel), 1907. a. — A. Kivi kuulsa draama «Nõmme kingsepä» (J. Ploompuu tõlge; muuseas, see näidend oli 1897. a. tsensuuri poolt lubatud) keelamine, 1912. a. — M. Jotuni «Wana kodu» (huvitav, et 1911. a. näidend juba läks «Estonia» laval) jne.

M. Jotuni draama puhul kirjutab M. Pukits peavalitsusele: «Pean vajalikuks ära jätta Elinaga abielluda sooviva sotsialistist tööliste mõned väljendused, ja kohad, kus posija-eit tungivalt soovib Elinale loote hävitamist. Muus midagi seadusevastast ei leidu, mistõttu arvan selle teose märgitud väljajätmistega lavale lubada» (XXVI, 31, 77). Kuid M. Pukitsa ettekande servadel on näha Peterburi lavatsensuri nõrkinud märkus: «Aga nilbused ja kahemõttelised sõnad võib jätta?» — ja teisel ühel serval kategooriline resolutsioon: «Keelata.»

Segane on lugu Hella Wuolijoe eestikeelse näidendiga «Talulapsed», mille kohta Trükiasjade Peavalitsuse arhiivis on olemas isegi spetsiaalne «toimik» (XXV, 1119). Ed. Virgo poolt juba 1912. a. oktoobris tsensuurile esitatud, keelati selle näidendi lavastamine kahel korral ära — 3. IX 1913 ja 23. I 1914. M. Pukits pooldas mõlemal juhul, kuigi aralt, loa andmist. «Tähendatud näidend keelati möödunud aastal,» kirjutab ta peavalitsusele 23. I 1914, «lavatsensuuri poolt ära. Kuid silmas pidades seda, et näidendis pole selgelt väljendatud tendentsi proletariaadi ideede propageerimiseks, vaid näidend piirdub antud süzee psühholoogilise külje lahendamisega, peab ehk peavalitsus võimalikuks lubada selle lavastamist, kuigi teisest küljest ei saa seda salata, et autori sümpaatia kuulub täielikult Mariannele. Teravamad ja ebasüüdsad väljendused on minu poolt kõrvaldatud» (XXVI, 33, 22).

Kuid sellele vaatamata tõi «Estonia» näidendi juba 1913. a. algul lavale, ja nähtavasti ilma tsensuuri loata. Pärast esietendust keelati see otsekohe.¹⁶

1914. a. algul lavastati näidend Helsingi teatris, kusjuures teosele anti etendamisluba kohaliku tsensuuri ühe ametniku hinnangu järgi. Seoses sellega päris Soome tsensuuri ülem V. Kanninen peavalitsuselt järele, miks «Talulapsed» Eestis ära keelati: «Tähendatud näidend, kirjutatud eesti keeles ja algul kogu impeeriumis lavastamiseks lubatud, kõrvaldati pärast esimest etendust lavalt,» kirjutas ta 5. II 1914. «Seda arvestades on mul au paluda peavalitsust mind informeerida, missugustel põhjustel järgnes see lavatsensuuri keeld» (XXV, 1119,1). 20. II 1914 vastas peavalitsuse ülem, et Vuolijoe näidend keelati «tema tendentslikkuse tõttu, millel on sotsialistliku propaganda iseloom» (XXV, 1119, 9). Pärast seda võeti H. Vuolijoe näidend ka soome teatri repertuaarist.

Lavatsensuur ei teinud erilist vahet eestlaste põhja- ja lõunanaabrite vahel. Keelati ära ka läti autorite näidendeid. 1904. a. keelati ära tuntud draama «Maa», mille autoriks oli kaugeltki mitte progressiivne läti kirjanik A. Niedra, kes hiljem võttis omaks äärmiselt reaktioonilised vaated. Sellest hoolimata leidis tensor tema draamast «sotsialistlikke tendentse» (mis oli ilmne liialdus) ning mõisnike ja talupoegade huvide vastuseadmist (mis vastas tegelikkusele). Kogu olukorra omapärane pikantsus seisis selles, et draama oli lubatud lavastamiseks läti rahvateatris, kusjuures nii läti kui ka eesti rahvateater olid täpselt ühesuguses tingimustes. See asjaolu hämmeldas isegi Peterburi lavatsensorit, kes soovitas erilises ettekandes Trükiastjade Peavalitsusele kas keelata mõlemad näidendi variandid, nii läti kui eesti oma, või vastupidi — lubada nii üks kui teine (XXV, 793, 148—150). Lõppude lõpuks tsensuur siiski tühistas esialgse keelu.

1913. aastal, kuid väljajätudega vastavalt läti keelsele tekstile, lubati lavale A. Upitsi esimese draama «Hääl ja wastukaja» eestikeelne tõlge (XXV, 1047, 12—12 pöördel).

*

Eespool tutvusime tsaaritsensuuri konkreetsete vormidega, mida see kasutas võitluses eesti teatri repertuaari «puhtuse» eest, tutvusime tegeliku tsensuuri praktikaga. On enesestmõistetav, et eesti tensorite tegevuse määrasid kõrgemalt poolt tulevad instruksioonid ja juhendid. Tõsi küll, tsensuurinõuete ring, millest oma praktikas juhindusid eestikeelsete näidendite läbivaatamisel üksikud tensorid, samuti ka Trükiastjade Peavalitsus, polnud täpselt kindlaks määratud. Eksisteerisid teatud üldised instruksioonid, mis reglementeerisid näidendite lavalepääsu üldse. Aeg-ajalt täiendati neid üksikute juhenditega. Kuid mingit kindlat eeskirjade kogu, millest eesti tensorid oleksid pidanud kõigil esinevail juhtudel juhinduma, ikkagi polnud. Seepärast jäi tsensuuripraktikas küllalt tähtsaks teguriks tensori isiklik seisukoht, tema isiklikud vaated sellele, mida võib lavale lubada ja mida mitte.

Kui hakata kindlaks määrama tsensuurinõudeid, mis esitati lavastada kavatsitavaile näidenditele, on seetõttu õigem lähtuda mitte instruksioonidest, vaid tegelikust tsensuuripraktikast. Paljude seda iseloomustavate joontega me jõudsime juba tutvuda, käsitledes tensorite tegevust eesti ja välismaise näitekirjanduse klassika suhtes. Kuid veel rohkem selgitab nende nõuete ringi eesti teatri «masilise» repertuaari tsenseerimine.

Seejuures tahaks rõhutada, et üksikute tensorite «individuaalsete» erinevuste juures (näit. on J. Truusmanni raske võrrelda liberaalse M. Pukitsaga) oli nende tegevuses ikkagi palju ühist. Kuigi olukord pärast 1905. a. revolutsiooni oluliselt erineb revolutsioonieelsest, muutus üldiste tsensuurinõuete ring siiski vähe.

¹⁶ Vt. August Annist, Hella Vuolijoe noorpölv ja eestikeelne toodang. «Looming» 1960, nr. 5, lk. 775.

Millest juhendusid eesti tsensorid, keelates näidendi lavastamise või lubades seda ainult väljajätmistega?

Tsensuur kartis väga klassidevaheliste konfliktide, seda enam revolutsioonilise võitluse vähimatki peegeldust teatrilaval ja keelas otseselt kõik näidendid, milles leidus selliseid episoode. Selles mõttes on tüüpiline Paul Pinna näidendite saatus. 1910. a. keelas tsensuur tema näidendi «Rüüstajad». «Nimetatud draamasüžeed,» kirjutas M. Pukits, «käsitletakse Baltimaadel toimuva revolutsioonilise liikumise tagapõhjal, kusjuures palju ruumi on antud talupoegade tõulisele vaenule ja vihale sakslastest mõisnike vastu. Autor arendab mõtet, et mõisnikud mitte ainult ei rõhu materiaalselt talupoega, vaid peale selle demoraliseerivad tema perekonda. Ülemalesitatut tõttu pean selle näidendi lavastamist ebasobivaks» (XXVI, 29, 51). 1912. a. esitas P. Pinna uuesti sellesama draama tsensuurile, kuid teise pealkirja — «Jaan Kasemets» — all. Tsensuur tegi selles rohkem käre, kuid ta viskas välja kõik need kohad, «kus metsaüles kasupoeg Toomas ja tädi Anna avaldavad vaenulikke tundeid sakslastest mõisnike vastu ja kiidavad heaks rüüstajate jõugu tegevuse»; XXVI, 31, 73 pöördel), kuid tervikuna soovitas näidendit lubada. Lavatsensuur keelas siiski P. Pinna draama ära.

Tsensuur ei lubanud lavale ka minevikus toimunud klassivõitluse kujutamist. Nii keelati 1905. a. P. Pinna näidend «Mahtra sõja ajal». Peterburi lavatsensuur kirjutas selle kohta: «See näidend tundub mulle ebasobivana laval esitamiseks, kuna selles on kujutatud talupoegade rahutusi, mille mahasurumiseks kutsutakse kohale isegi sõjavägi... Juba üksnes pealkiri «Mahtra sõja ajal» annab tunnistust näidendi sisust, mida on ebasobiv lavastada üldse ja eriti eesti teatrites, mille publik koosneb peamiselt lihtrahvast» (XXVI, 24, 155 pöördel).

Samuti on iseloomulik R. Pilva tragöödia «Kolm hauda» (1904) keelamise motiveering tsensuri poolt: «see on lavalettoomiseks üldse ebasobiv, kuna selles õhutatatakse talupoegade vaenu mõisnike vastu» (XXVI, 23,23).

Eriti kartis tsensuur kõike, mis oli seotud proletariaadi võitlusega või isegi kõige tagasihoidlikumate väljaastumistega. 1903. a. keelati H. Rudolffi ja A. Suurkase mugandus «Töölised»: «See on lavastamiseks ebasobiv, kuna puudutab töölisküsimust,» kirjutas tsensuur (XXVI, 22, 44).

1902. a. saabus tsensuuri A. Nõlva tragöödia «Kihwtitunud wesi» (R. Ortmanni romaani järgi). J. Truusmann pidas koguni võimalikuks seda lavale lubada. Kuid Peterburi lavatsensuur I. Litvinov oli sellele kategooriliselt vastu. «Selle sisuga tutvunud, ei saa ühineda hr. Truusmanni otsusega,» kirjutas ta. «Näidendis on võrdlemisi teraval kujul puudutatud töölisküsimust. Töölised hakkasid tüüfushaigestuma nende poolt ehitatava linna-veevärgi halva vee tõttu. Linnapea nõuab tööde seismajätmist, kavatsedes töölisi hüvitada kokkulepitud tasuga ja teise tööga. Ehitusinsener ässitab töölisi mässule linnapea vastu, kelle juurde nad hulgakesi sisse tungivad, nõudes tööde jätkamist, kusjuures üks töölistest linnapead kivihaavaga viskab ja talle haava tekitab.

Minu arvates ei tohi rahvalaval lubada sääraseid tänapäeva-elu stseene hulkadevõitlusega võimu esindaja suhtes» (XXVI, 21, 60).

Samuti ei lubanud tsensuur mingisuguseid ülesastumisi mõisnike ja pastorite vastu. Näiteks keelati 1883. a. Karl Järve näidend «Surnu pealuu ehk Kõstri saladus», kuna tsensuur leidis, et selle sisu «on otse vaimuliku seisuse vastu sihitud ja täis kallalekippumisi vaimulike ja mõisnike seisusele, osalt koguni ristiusu kiriku õpetusele» (XXVI, 2, 19). Näidend «Ristitegijad» keelati 1908. a. sellepärast, et seal astuti välja mõisnike õiguse vastu pastorit valida.

Tsensuur pidas lubamatuks isegi seda, kui näidendis kujutati pastorit naeruväärseks, koomilises valguses. Näiteks keelati sel põhjusel komöödia «Eba waga» (1904).

Kellegi P. Mürgi draama «Liiwa pääl» lavastamise keelamise üheks põhjuseks

1905. a. oli see, nagu oleks seal ilmnenud «halvustavat suhtumist kirikusse» (XXVI, 24, 147). Nähtavasti pidas tsensor selleks näidendis esitatud pastori jutustamist mõisniku tütreaga kaasaegse elu parandamisest, kusjuures viimane tõestab pastori jutluste paikapidamatust, sest et keegi nendesse ei usu. Tsensorit šokeeris ka see, et pastor armastab P. Mürgi draamas vägijooke.

Väga tähelepanelikult suhtus tsensuur ka kõigesse sellesse, mis puudutas usu, usudogmade ja kombetalituste küsimusi, samuti pühakirja. Siin olid tsensuuri-nõuded eriti ranged. Juba 1879. a. kustutas tsensor A. Kotzebue väga süütuks jändis «Rätsep Fips» (A. Hamanni ümberpanekus) järgmised repliigid: «Se esimesse inimele siin mailmas olli jo ommeti üks naesterahwa rätsep, sest Adam ombles ju ühhe Wigipuu lehtedest põlle omma Ewale.

Fips. Äh! Wõtko tedda se ja teine» (nr. 664, 45; vrd. XXV, 287, 16).

1900. a. keelas tsensor lavaletoomiseks ära J. Orgusaare küllalt tuntud näidendi «Teder mulle ja suled sulle», mida tänapäeva uuriija peab eesti tolleaegse näitekirjanduse üheks paremaks palaks.¹⁷ Keelamise põhjuseks olid näidendi kaks stseeni: Jaagu ja Ennu ironiast täidetud vaidlus I vaatuse 13. etteastes õigeusu eelistest luteri usu suhtes ja Villemi humoristlik jutustus juutidest paradisiis II vaatuse 7. etteastes.¹⁸

1900. a. keelas tsensuur L. Camoletti¹⁹ tragöödia «Ema süda ehk Kloostri seinte taga» (J. Parmi tõlkes), kuna laval on kujutatud kirikumiljööks palvetamist (XXVI, 21, 36). 1904. a. keelati Ignazio Mastropasqua ajalooline draama «Martin Luther» (H. Rudolfi tõlkes), «kuna selles oli luteriuse rajajat mittemeeldivas valguses kujutatud» (XXVI, 23, 20).

Niisama energiliselt keelas tsensuur ära deklameerimiseks ettenähtud luuletused või lavalised ettekanded, kui leidis nendes usuliste teemade naljatlevat esitamist. Just sellepärast tunnistati 1904. a. rahvateatrite lavadel ettekandmiseks «ebasobivaks» koomilised teosed, mis olid võetud raamatusse «Ilulugemised (Deklameerimised). Näitelawade, seltside ja perekondliste pidude tarwis kokku seadnud M. Lembit» (I—III, Tartu, 1901—1903). Samal 1904. a. vaatas J. Truusmann läbi A. Alveri luuletuskogu «Wõhumõõgad» (Tartu, 1898) ja leidis, et «see on ebasobiv laval ettekandmiseks, kuna sellesse on paigutatud niisugused usuvastased ja fanaatilised luuletused, nagu «Prometheus» [muide Goethe järgi! —S. I.], «Sestine», «Eksitus», «Eesti Jumalad», «Teomees» ja «Jaanuse surm» lk. 1, 6, 12, 28, 32 ja 40» (XXVI, 23, 223). Nendes luuletustes hämmeldas tsensorit mitte ainult paganlike jumalate ülistamine, vaid ka hümnid muistsete eestlaste vabaduse auks ja eestlaste raske põlve näitamine saksa mõisnike ikke all.

Enesestmõistetavalt kriipsutati näidenditest halastamatult maha kõik need kohad, kus leidis vähimgi vihje ateismile, jumalike dogmade eitamisele. Nii tõmbas tsensor 1907. a. Karl Halli draamast «Issanda Hää!» maha kaks kohta, «kus räägitakse jumaluse vananenud ideest ja eitatakse Jeesuse Kristuse jumalikkust» (XXVI, 26, 112).

Selles seoses kartis tsensuur ka kõike seda, mis sisaldas vihjeid darvinismile. 1908. a. tõi «Vanemuine» lavale Max Dreyeri²⁰ näidendi «Proovikandidat». Nagu

¹⁷ Vt. E. Nirk, Eesti näitekirjanduse algus. Rmt.: E. Nirk, Laias laastus, Tallinn, 1957, lk. 256—257.

¹⁸ J. Orgusaar, Teder mulle ja suled sulle. Näitemäng kolmes järgus. Tartus, 1900, lk. 28—29, 37.

¹⁹ Luigi Camoletti (1804—1880) — itaalia näitekirjanik, härdameelsete romantiliste draamade autor; mõnel nendest oli omal ajal suur menu ja neid tõlgiti teistesse keeltesse.

²⁰ Max Dreyer (1862—1946) — saksa näitekirjanik. Oma paremates näidendites («Der Winterschlaf», 1896; «In Behandlung», 1897; «Der Probekandidat», 1900; «Das Tal des Lebens», 1902) käsitleb aktuaalseid eluprobleeme ja naerab välja silmakirjalikku väikekodaanlikku moraali.

selgus, polnud see lavatsensuurist läbi käinud. Kui Liivimaa kubernerilt selle kohta järele päriti, teatas ta, et Tartu politseimeister oli selle tsensuuri poolt lubatud saksa originaali põhjal lavale lasknud. See oli ilmselt ebaseaduslik tegu. M. Dreyeri draama anti hilinemisega tsensuuri läbivaatamisele. Tsensur M. Pukits kirjutas ametlikus ettekandes: «See näidend on Max Dreyeri draama «Der Probekandidat» täpne tõlge saksa keelest; näidend on lavastamiseks lubatud nende kohtade väljajätmisega, mis võiksid kiriku õpetuse maailma loomise suhtes asetada naeruväärseesse valgusesse võrreldes Darwini õpetusega. Juurdelisatud eestikeelse tõlke eksemplarides on need kohad minu poolt pliatsiga märgitud ja kuuluvad tingimata mahakustutamisele; muus osas ei leidu aga midagi seadusevastast, mistõttu nimetatud näidendid võib sel kujul lubada lavale tuua» (XXV, 936, 4).

Kuid darvinism oli võrdlemisi harva näidendite ärakeelamise ja kärpimise põhjuseks. Märksa sagedamini «kastreeriti» ja keelati näidendeid sellepärast, et tsensuur leidis nendes sotsialistlike ideede esitamist, vihjeid või kaasatundmist nendele. Sotsialismi kartis tsensuur kõige rohkem. Eespool tõime juba selle kohta rohkesti näiteid.

Samuti peeti lubamatuks, et lavalt kritiseeriti Venemaa riigikorda, tšinovnikuid ja seadusandlust. Seejuures jälgis tsensuur rangelt mitte ainult neid teoseid, mille tegevus toimus Venemaal, vaid ka selliseid, milles kujutati elu välismaal. Nii keelas tsensuur 1902. a. kahel korral ära Karl Tannenhoferi näidendi «Ammergau Liise», kuna «selles üks peategelane on kohtunik, kes talupoegi karmilt kohtleb ja juhmilt kohut mõistab». «Säärased paljastused,» kirjutas Peterburi lavatsensur I. Litvinov, «ei sobi igakord üldlavadelgi, seda vähem veel rahvalavadel esitamiseks» (XXVI, 21, 18 pöördel). 1914. a. keelati ära Paul Alexanderi²¹ jant «Usaldusvääriline tunnistaja» (Linda Simmi tõlkes), «sest et see näidend on pilge usu üle ja selles on korduvalt politseikomissari au haavatud» (XXVI, 33, 79 pöördel).

Nende keeldude taga ilmnevad muuhulgas ka niisugust laadi kartused: vaatajal võivad tekkida assotsiatsioonid Venemaaga, vene korra ja tšinovnikutega, võib kõikuma lüüa austus ja lugupidamine võimu vastu üldse. Säärast laadi kartustega võis tsensuur vahel kuni anekdootlikkuseni minna. 1887. a. esitati tsensuurile F. Suppé süütu operetike «Fatinitza» (eestikeelne tekst K. A. Hermannilt ja T. Ellerheinalt). Sellele vaatamata otsustas tsensur Keyser von Nilkheim: «Olenevata selle tõlkeoperetikese vähesest sobivusest üldse rahvalavale, esineb selles muuseas karikatuurne austria kindral, keda halva grimmi puhul võib kergesti pidada ka vene kindraliks, mispärast see operetike minu arvates ei sobi hoopiski etendamiseks eestikeelses teatris, mis on määratud eranditult rahva jaoks» (XXVI, 6, 52). Ja operett keelati ära. Võrreldagu tsensuri nõudeid 1901. a., «et farsis, mille pealkirjaks on «Maja maantee ääres», oleks maha tõmmatud teenri ilmumine nekruti ja ohvitseri maski all, sest see ilmumine farsis võib anda põhjust sõjaväelise elemendi väljanaermiseks» (XXV, 622, 208).

Tsensuur oli keisri ja keiserliku perekonna liikmete mistahes kujutamise vastu laval, kartes, et ei peeta kinni nõutavast austustundest nende vastu. Üldse näis lubamatuna naljatlev varjund isegi monarhi nime nimetamisel, ka kui see «võõras», välismaine oli. Sellepärast võeti 1912. a. näit. A. Bernsteini näidendi «Patt» I vaatuse 4. stseenist terve episood välja (nr. 298, 20—23 pöördel). Ent näidendis «Metsaülema tütar» laskis tsensur 1916. a. igaks juhuks sõna «keiser» kõikjal asendada sõnaga «kuningas» (XXV, 1200, 89—90).

Keerulisema formuleeringuga keelati 1894. a. ära näidend «Käskjalg». J. Truusmann kirjutas: «See on ebasobiv laval ettekandmiseks järgmistel kaalutlustel: 1) tegelaseks on muuseas suurvürst, tema vürstlik kõrgus, kelle elu kallale kipu-

²¹ Paul Alexander (pseudonüüm: P. A. Kleimann, 1863—1934) — kolmanda järguline väga viljakas saksa näitekirjanik ja teatrikriitik, töötas Hamburgis.

takse, 2) võitluses mässavate tatarlastega kujutatakse venelasi vahel naeruväärses olukorras, 3) vene õigeusu preestri suhu pannakse luteri usu kirikulaul (ole-nemata sellest, et kirikulaulude laulmine laval on üldse sobimatu) ja 4) venelased päästab Baltikumist pärinev inimene» (XXV, 411, 40).

Viimases punktis nägi tsensor nähtavasti lubamatut poliitilist vihjet. Üldse valvas tsensuur hoolikalt, et näidendeis poleks mingeid poliitilisi vihjeid kaasajale. Nii kriipsutati 1888. a. J. Toomase ühevaatuselises jandis «A-ing-fo-hi» (Wilhelm Lange saksakeelse muganduse mugandus) maha koht, milles räägitakse «rõhutud isamaalt põgenenud «mässaja» tagakiusamisest» (XXV, 350, 132). Nähtavasti nägi tsensor selles vihjet Eesti olukordadele, kas või peaaegu Andres Didole. 1916. a. keelati ära A. Teppani täiesti süütu ühevaatuseline jant «Karjaurimisel» üksnes sellepärast, et seal kirjeldatakse agronoomi, kelle võimud olid saatnud kohalikke kariloomi loendama; talupojad suhtuvad temasse väga umbusklikult ja panevad ta lauta kinni. «Arvan,» kirjutas Peterburi tsensor, «et praegusel ajal, mil valitsus korraldab vahel mitmesuguseid rekvisitsioone, on niisugust pilti, kus elanikud suhtuvad valitsuse agendisse eitavalt, lavale tuua ebasoovitav» (XXVI, 87, 5).

Tsensuur pidas ebasoovitavaks ka rahva raske olukorra kujutamist laval ja kriipsutas sellepärast näidendeis maha nii tegelaste väljendused selle kohta kui ka teinekord üksikud pildid, kus näidati rahvahulka viletsust ja alandatud olukorda. J. Truusmann läks ses suhtes veel kaugemale. Tema ettekannetes leiame täiesti «klassikalisi» formuleeringuid mõningate näidendite ärakeelamise vajalikkuse kohta: «kuna nendes on kujutatud elu negatiivseid tahke». Sellise põhjendusega keelati 1904. a. ära kolm S. Parmi näidendit («Kadeduse ohwrid», «Luige Liisu», «Kuller») ja R. Hansoni draama «Raha».Veidi teistsuguse formuleeringuga keelati samal 1904. a. ära draama «Pärandus» (Felix Philippi²² järgi Joh. Lepa): «minu arvates,» kirjutas J. Truusmann, «on ta lavaletoomiseks ebasobiv, kuna selles on kujutatud vabrikuelu» (XXVI, 23, 282).

Väga energiliselt keelas tsensuur ära ka ajaloolisi draamasid, mis kujutasid muinaseestlaste võitlust saksa rüütlite vastu. Nagu teame, astus juba 1892. a. Eestimaa kuberner S. Šahhovskoi teravalt välja eesti ajalooliste jutustuste vastu, mis õhutavad «rahva kirgi kehtiva agraarkorralduse vastu»²³, kasvatavad rahvahulkades vaenu riigiseisuste vastu. Kuberner seostas isegi Narva tööliste rahu-tusi ja nende hulgas sotsialistlike ideede levimist nende ajalooliste jutustuste lugemisega. Peaaegu samuti nägi lavatsensuur samasugustes ajaloolistes draamades «rahva ässitamist härraste vastu», «rahvuslike kirkede», «hõimu- ja seisusliku vaenu õhutamist» — ja keelas seesuguse põhjendusega näidendite lavastamise ära. Selle põhjal keelati aastail 1901—1902 kolm korda ära A. Rühka näidend «Kalew ja Linda», samuti tema draamad «Werine mõök ehk Wana aeg ja ordu sõjad» (1901) ja «Wabaduse võitlused» (1902), R. Pilva «Waene Kaarel» (1904), J. Prometi «Priidu» (1905), A. Trilljärve «Tasuja» (1916) jt.

Muide tekkis tsensoritel sääraseid näidendeid keelates vahel teatud kahtlusi. Kuigi tsensor J. Truusmann pidas 1901. a. A. Rühka draamat «Kalew ja Linda» lavastamiseks ebasobivaks, kuna «rahvahulk on aadli kui rüütlite järeltulijate vastu vaenulikult meelestatud», tähendas ta ühtlasi: «muuseas sellise meeoleu toetamine on vist küll vaevalt vastuolus Venemaa huvidega» (XXVI, 20, 26). Kuid lavatsensor I. Litvinov otsustas teisiti: «Igal juhul ei saa pidada kahjutuks seda tendentsi, millest draama «Kalew ja Linda» on läbi imunud. Rahva tunnete eksal-

²² Felix Philippi (1851—1921) — viljakas saksa näitekirjanik. Tema tehniliselt osavalt tehtud draamad on kirjutatud V. Sardou' maneeris. Neis on palju lavalisi efekte, nad on sageli melodramaatilised ja puudutavad vaid pinnaliselt põletavaid eluküsimusi. «Pärandus» on tema draama «Das Erbe» (1899) mugandus.

²³ Vürst S. Šahhovskoi arhiivist, III kd. Sankt-Peterburg, 1910, lk. 273.

teerimine vaenu näol seisuse vastu, mis kuulub teise rahvusesse, on küllaldaseks näidendi ärakeelamise põhjuseks» (XXVI, 20, 27 pöördel).

Iseloomulik vaidlus puhkes tsensuuris 1916. a. ka A. Trilljärve ajaloolise draama «Tasuja» (Ed. Bornhöhe samanimelise jutustuse järgi) puhul. M. Pukits viskas näidendist välja need kohad, kus sakslastest räägiti kui vereimejaist, timukaist ja varastest, kuid tervikuna pidas draamat täiesti lavakõlvuliseks. Ent lavatsensori kohustetäitja S. Rebrov leidis, «et sisu, mis jutustab saksa ikkest, mis toodi Eestisse võidukate teutooni rüütlite poolt, ja säilitab ajalooliselt kauge epohhi koloriidi, on ebatsensuurne, kuna toetab klassidevahelist, juba ammust aega eksisteerivat vaenu». Huvitav on, et üks Trükiasjade Peavalitsuse Nõukogu liikmeid vaidles S. Rebrovi seisukohale vastu: «Ma leiaksin, et sakslaste vastu peetava sõja ajal, kui kõik ajalehed on täidetud nende barbaarsuse kirjeldustest, pole tsensuuri niisugune seisukoht selliste näidendite suhtes käesoleval momendil õigustatud ja eestlaste ülestõusu teutooni rüütlite vastu ajaloolisel epohhil ei saa võrdsustada klasside omavahelise vaenuga ja talupoegade mässuga mõsnike vastu» (XXVI, 87, 7). Kuid näidend keelati 12. II 1916 tsensuuri poolt ikkagi ära.

Siiski oli näidendite lavastamise ärakeelamise kõige sagedasemaks põhjuseks nende «ebamoraalne sisu», tegelaste ebamoraalne käitumine, elu «röpaste» tahkude kujutamine. Näidendite «kõlbelisele» küljele pööras tsensuur üldse erilist tähelepanu, kuna eesti teatrit peeti rahvateatriks ja tsensurid kartsid teoste «laostavat» mõju vaatajatele. Umbes üht kolmandikku keelatud näidendeist ei lubatud just sel põhjusel lavale. Seejuures tõlgendasid tsensurid «ebavooruslikkuse», «amoraalsuse» mõistet väga laialt, mistõttu ka näidendite ärakeelamise konkreetsed alused olid väga mitmesugused. Vahel keelati näidend ära «selles kujutatud kombelõtvuse pärast» (Rich. Vossi²⁴ tragöödia «Süüdlane» A. Nõlva tõlkes; 1903) või «peategelaste madala moraali tõttu» (Oskar Wijkanderi²⁵ draama «Bertha Malm» V. Liedichi muganduses; 1903) või «publiku kõlbelisele meelele võimaliku halva mõju avaldamise pärast» (J. Parmi kolm lühinäidendit — «Kodune nali ehk Hundid lamba karjas», «Bandit Morwill», «Külalised hullumajast», 1902).

Väga pelgas tsensuur ka erootiliste momentide lavaletoomist. Näiteks tunnistas Anna Stahli draama «Karistus» 1903. a. etendamiseks ebasobivaks, «kuna esimeses vaatuses on kujutatud üliõpilaste pummelungi ja nende suhtumine sugulisse armastusse on taunitav» (XXVI, 22, 197). Max Dreyeri draama «Talweeni» lavastamise aga keelas tsensur 1903. a. ära sel põhjusel, «et see on ahvatlev» (XXVI, 22, 156).

Lubamatuks peeti laval ka «ebaseadusliku armastuse» kujutamist, sel põhjusel keelati ära palju näidendeid. Juba 1888. a. keelas J. Truusmann ära J. Silla jandi «See olin mina», kuna «see sisaldab eesti rahvale võõraid kombeid (süüdsusetu õrnus abielus oleva onupoja ja noore nõo vahel ning viimase ja tema kaasteenija vahel), näib talle sootu ebasüüdsana ja võib nõrgestada häbitunnet» (XXV, 350, 131 pöördel — 132). Inglise kirjaniku, romantismi epigooni Steph. Phillipsi tragöödia «Paula ja Frantziska» keelati 1902. a. ära, «kuna ebaseaduslik armastus ja armukadedusest toimepandud tapmine on selles kujutatud kütkestavalt» (XXVI, 21, 52).

J. Truusmann, nagu juba eespool märkisime, pidas üldse lubamatuks lasta lavale näidendeid, kui nad pole «õpetlikud». Ta võttis tsensuuridokumentides tarvitusele hämmastava formuleeringu: «Keelata näidend laval ettekandmiseks,

²⁴ Richard Voss (1851—1918) — saksa kirjanik; lavaliste efektide ja keerulise intriigiga rohkearvuliste draamade autor, kujutab haruldast, erandlikku «Süüdlane» on tema draama «Schuldig» (1892) tõlge.

²⁵ Carl Oskar Wijkander (1826—1899) — rootsi näitekirjanik ja teatritegelane, viljakas tõlkija. Wijkanderi algupärastel näidenditel ei ole erilist kunstiväärtust, kuigi neid korduvalt on lavastatud.

kuna see ei kujuta endast midagi õpetlikku.» Sel põhjusel soovitas J. Truusmann näiteks 1901. a. ära keelata J. Mäe ühevaatuselise jandi «Hirmus kuritöö», 1902. a. L. Hanseni ühevaatuselise jandi «Herilaste abiga», 1904. a. komöödia «Äpardused ... Segadused». Lõppude lõpuks nõrdis isegi Peterburi lavatsensor. Tutvunud J. Truusmanni poolt jandile «Hirmus kuritöö» antud hinnanguga, kirjutab I. Litvinov: «oma sisult on vaadeldav jant täiesti kahjutu; seetõttu arvan, et seda võiks laval etendamiseks lubada, kuigi selles puudub õpetlik element, mis on muidugi soovitatav igas näidendis, kuid mida ei saa pidada kohustuslikuks» (XXVI, 20, 105). Huvitav, et Trükiasjade Peavalitsuse ülem toetas siiski J. Truusmanni arvamust.

Üldse olid lavatsensuuri kujutlused kõlbelisest ja kõlvatust üsna kummalised. Et lugeja saaks mingisugusegi ettekujutuse sellest, mida tol ajal peeti laval etendamiseks lubamatuks, tuleks võib-olla tuua näitena kaks muusikalist pisikomöödiat «Karskuse klubis» ja «Naljakas kohtulugu» (A. Simmi tõlkes, mis 1911. a. ära keelati. M. Pukits esitas nende näidendite sisu järgmiselt: «*Karskuse klubis*». Karskuse klubi liiget Sarikut külastab tema väimees Tips, veinikaupluse esindaja, astub klubi liikmeks ja meelitab äia ja teised karsklased veini jooma, pärast seda kuulutavad nad nokastanud olekus karskuse klubi suletuks. «*Naljakas kohtulugu*». Rätsep Niidi jutustab kohtunikule, kuidas kaubitseja Niidu müüs talle turul halvaks läinud kana, millest ta teatas kardavoile. Ta satub hiljem turukaupmehega trahteris kokku ja viimane lööb teda kättemaksuks mitu korda ja rebib tema kuue puruks. Kohtunik mõistab süüdlase 14 päevaks kinni» (XXVI, 30, 202 pöördel). Nagu näeme, on need lavapildikesed täiesti süütu iseloomuga. Polnud nendes ka mingisuguseid poliitilisi vihjeid. Ometi keelati mõlemad lühinäendid ära.

Seejuures suhtus tsensuur eriti valvsalt neisse näidendisse, kus kujutati kõrgemate klasside esindajate ebamoraalsust, nende keskkonna kõlvatust, kuna see võis kõigutada vaatajate austust kõrgemate kihtide vastu ja tekitada neis isegi vastumeelsustunnet ning vaenu viimaste suhtes. 1885. a. nõudis J. Truusmann näidendi «Ilus möldri lesk» ära keelamist, sest et see «kujutades sohielu kõrgemais kihtides, avaldab kahjulikku mõju seltskonna alamatele kihtidele» (XXV, 323, 67—67 pöördel). Samal arvamusel oli ta ka D. Martsoni poolt tõlgitud saksa näidendist «Marietta, galeeriorja tütar». Peterburi lavatsensor Keyser von Nilkheim nõustus J. Truusmanni hinnanguga: «mõlemad näendid on etendamiseks ebasobivad, sest nendes heidetakse varju riigi kõrgemate seisuste kommetele» (XXVI, 4, 77).

Üldse on meil väga sageli raske mõista ühe või teise näidendi etendamise keelamise põhjusi. Näiteks pole sugugi selge, miks keelati 1904. a. Holzeri komöödia «Rahapung» või 1912. a. J. Põhjalase ajalooline draama «Alim, Krimmi röövel». Nähtavasti keelasid tsensorid vahel näidendi ära «igaks juhuks», lähtudes printsiibist «et pahandust ei tuleks». Sest teose põhjendamatu ära keelamise eest ei järgnenud mingit karistust, kuid niisuguse näidendi lavalelaskmise eest, mis ülemuse poolt oli tunnistatud «ohtlikuks», võis oodata karmi karistust. Pole midagi hämmastavat selles, et tsensorid olid vahel lausa kimbatuses näidendi ära keelamise põhjuse formuleerimisega. Nii soovitas tsensor E. Jannsen 1882. a. ära keelata «Leonore», «kuna selle tendentsid ja ideed on segased» (XXV, 287, 90). See muidugi muutis eesti teatri niikuinii raske olukorra veelgi raskemaks.

Selline on üldjoontes tsaaritsensuuri võitlus eesti teatri repertuaari «puhtuse» eest.

Oma käekirjaga luuletaja

Mõne aasta eest üllatasid noorte autorite seminari ühes luuletajate töөрühmas kaks osalist: Jaan Kaplinski, suure luulelugemusega üliõpilane, ja hoopis noor tüdruk Viivi Luik. Mõlemaid ise-loomustas tundeline huvi looduse vastu, kuid teostuses erines esimene komplitseeritud ideedega, teine lausa erakordse lihtsusega. Mõlemad esinesid koos läinud-aastases kassetis. Viimane neist esitas tänavuseks uue luuletuskogu¹. Trükiarv on uuel lüürikävihiikul sama suur kui toonasel kassetivihikulgi: 8000.

Nii aasta eest ilmunud «Pilvede pühas» kui nüüdses «Taevaste tuules» on aineks loodus, mida luuletaja tunnetab väikepiltide kaudu ja esitab eeskätt miniatuurseis luuletustes. Tunnetamise meetodis, üha väiksemate looduseühikute tabamises avaldub teadlikumana süvenev luuletaja. Mõned tekstid viitavad jaapani luule ja kujutava kunsti tundmisele, ja looduse miniatuurpiltide mõtestamine lühiluuletustes on ehk saanudki sellest ergutust. Hetke tabamine ei piirdu kaugeltki ainult looduse vaatlemisega: sellega kaasneb ikka mõtestamine, ja maailm ei avaldu kaugeltki ainult looduse väikepildis. «Seitsme linavarre» pealkirjaga tsükliis üllatab meid selline luuletus: «Voki tuhm sumin, / nagu kannaksid / mesilased / talveõöst mett. / Ilu, mis / meieni jõudis!» Voki esinemine lüürikas on võrdlemisi sagedane, see ilmub tavaliselt sümbolina, mõttelüürika sissejuhatajana. See luuletus annab kõlapildi ilu

sümbolina. Varsti järgneb samas tsükliis: «...Huljutab tuul / õiesüdame vart. / Vesineitsite naer», mis kätkeb kuude sõnasse kauni ja meeldejääva pildi, mitte ainult optilise, vaid ka akustilise. Nii võib luuletaja meid algusest peale sõnasäästlikkusega.

Kiiresti tabatud pilt võib olla mõõdetelt suuremgi, see võib sisaldada erinevate, kuid kokkukõlavate tunnete põimumist: «Nüüd oleme halli paju all / kes helepruuni luhta, / kus õhtu unustas öitsema / adoonise sügispuhta» («La grande nature morte» — muide, pealkiri tundub võõrastavana sellel väga elulisel, loodus- ja armastustunnet võrdselt hõlmaval luuletusel).

Mitmele miniatuurpildile annab ootamatu ideelise sisu arenev dialektiline mõte: «Pungad pruunil raol / õiteks mõeldamatud / sügiseõhtus»; või: «Talvised oksad / ei mäleta lehti. / Suurem kevadel rõõm». Kujundite arenguga meelitab «Õlangas», mis tõuseb igatsuseks uue päeva, uue kevade järele.

Miniatuurset sõnastatud loodushetkes on Viivi Luige ilmsed õnnestumised. Kord-korralt moodustavad tsükliid suuremaid mõttekompositsioone («Hetkeskiisid», «Seitse sügishetke», «Kui mitmendat korda», «Seitse linavart»). Lüüriline pingeline on tugev ka üksikuis pikemaais luuletustes («Ristipäev», «Heinputked õisi on loonud», eriti «La grande nature morte»). Kõrgetena meeldivad arendatud lüürilised luuletused, nagu «Sügisserenaad», «Teadmine», «Vaikseis ridades». Omal viisil väljapaistev, kerge huumoriga rikastatud on tundeliselt vaadeldud «Akt». E. Ennole pühenda-

¹ Viivi Luik: «Taevaste tuul». Teine luulevihik. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 64 lk. Hind 29 kop.

tud luuletus («Külmetab kanarbik...») on taandatud aga kõnesoleva luuletaja kujunditele, mistõttu jääb alles ainult loetud luuletuste tundlemise mulje. D. Vaarandile pühendatud luuletus («Rõõmsad laulud läksid ära») on aga isikupärane meeolu, mitte pühenduse adressaadi luuletuste ümberütlemine.

«Taevaste tuul» on hellade meeolude luule, looduse nägemine väga tundeliste ja mõistvate silmadega. Endel Mallene on selle luule olemust hästi tabanud: «Viivi Luik läheb inimkonna juurde loodust pidi» («Õhtuleht» 10. VII 1966, nr. 161). See on esmajoo-nes loodushetkede tabamine tundeliste silmade ja kõrvadega, eneses hõõguvate tunnete vastete leidmine looduse miniatuurseis piltides. Neil hetkepiltidel on kasvutendentsiks areneda luuletaja siseelamuste ümber üha uute looduspiltide kogumisega ning nende piltide mõtestamisega. See luule areneb ilu ja elu ühendamise suunas.

Värsivormis näib lihtne nelirida olevat taganemas vabade sõnade eest, mille sihiks on haiku kujundamine — viimane peamiselt idee esitamise meetodina, mitte range vormina. Sellega kaasneb vabavärss ilma konventsionaalse vormita.

Viivi Luigel on individuaalne poeetiline käekiri. Tunneme, kuidas ta sõnastugestioon avaldab mõju, ja eeskätt ülimalt lakoonilises sõnastuses. Nii omandab poeet oma koha meie nüüdisluules.

Evi Tihemets väljaande illustreerijana on tabanud Viivi Luige luule iseloomu lähemalt kui raamatute illustreerijad tavaliselt suudavad. Isegi kaane ja tiitellehe plakatipärasusest on ta loobunud — luuletustele lähedaseks jäädes. Umbes nii oleks võinud luuletaja ise joonistada, kui ta kõneleks graafilises keeles.

N. Andresen

Eelduste kogunemine rahvusliku kirjanduse kujunemiseks

Mõnda aega üsna visalt kulgenud eesti kirjandusteadlaste uurimistöö näikse viimasel ajal olevat jõudnud viljakamasse ajajärku. Selle tõendiks on viiekõitelise «Eesti kirjanduse ajaloo» koostamine ning kahe esimese köite ilmumine.

«Eesti kirjanduse ajaloo»¹ esimese köite on kirjutanud tugev autorite kollektiiv ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudist ning Tartu Riiklikust Ülikoolist: V. Alttoa, R. Põldmäe, L. Raud, E. Siirak, K. Taev, Ü. Tedre, S. Vahtre, A. Vinkel. Viimane on täitnud ühtlasi köite toimetaja ülesandeid.

Autorid ja toimetajad (peatoimetaja E. Sögel) on seadnud esimese köite koostamisel tavalisest kirjandusloost tunduvalt laiemad ülesanded — valgustada põhiliselt kogu eestikeelse kir-

jasõna arengut koos nende ühiskondlike ja kultuurilooliste tingimustega, milles see areng toimus. Või nagu öeldakse köite sissejuhatuses, käsitletakse siin «kirjandust kõige laiemas mõttes».

Arvestades eesti rahva ja tema kirjanduse vaevalist arengulugu võõrvalutajate ikke all feodalismiperioodil, tuleb selline üldkultuurilooline käsitlusviis õigeaks tunnistada.

Esimeses sissejuhatavas peatükis antaksegi lühike ülevaade eesti keele asendist soome-ugri keelte süsteemis, iseloomustatakse eesti rahva varasemat kujunemiskäiku, eestlaste muistset usundit, mis on hädavajalik rahvaluule mõistmiseks, rahvaluule alapid ja funktsiooni, tema eelkäija-osa rahvusliku kirjanduse kujunemisel. Peatüki pealkiri «Eesti rahva, tema keele, rahvaluule ja kirjanduse algupärast ning olemusest» on aga sõnastatud siiski liiga pretensioonikalt. Kõigile siin püstitatud probleemidele ei anta ammendavat vastust. Mainitud nähtuste

¹ Eesti kirjanduse ajalugu, I köide. Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1965. 528 lk. Hind rbl. 1.68.

algupära ja olemus tuuakse esile üsna ähmaselt.

Kaks järgmist peatükki on pühendatud eesti rahvaluulele. Nende autor (Ü. Tedre) vaatleb II peatükis rahvaluulepärandi «imetlusväärsemat ning originaalsemat osa» — regivärsilist rahvalaulu, tema kujunemist, liigitust, ainevalda.

Rahvaluule proosaliike vaadeldakse III peatükis kolmes põhižanris: muinasjutt, muistend, naljand. Kirjanduse hilisema arenemise seisukohast lähtudes on pikemalt analüüsitud muistendeid, eriti hiu- ja vägilasmuistendeid. Viimastest eelkõige Kalevipoega ja Suurt Tõllu. Siinkohal (lk. 82) oleks aga tulnud ilmekamalt rõhutada, et Kalevipoja (Suure Tõllu) areng loodushiitust inimvägilaseks (rahvakangelaseks) oli arenev protsess. Imselt oli see intensiivne XIII sajandi alguseni, s. o. võõrvallutuseni ja mõnda aega pärast seda. Aga siis, kui kadus eesti «kalevite» kiht (sõjamehed-vägilased) ja süvenes pärisorjus, lakkas ka vastav rahvaluules arenenud tendents ning pidi ajajikku hakkama tuhmuma.

Meie kirjandusloo arenemise seisukohalt on väga oluline ka IV peatükk «Balti kroonikad ja nende osa eesti rahva mineviku valgustamisel». Selle autor (S. Vahtre) analüüsib kõiki tähtsamaid Liivimaa kroonikaid, alates Läti Henriku «Liivimaa kroonikast». Ootuspäraselt analüüsib ta ka kroonikates kasutatud kirjanduslikke võtteid ning toob andmeid nende tõlkimisest eesti keelde.

Viimases osas ei ole olukord rõõmsustav.

Läti Henriku kroonika on meil käibel J. Jungi puudulikus tõlkes (ilmus 1881—1883). B. Russowi kroonika ilmus 1920—1921 K. Leetbergi vähenõudlikus tõlkes. Chr. Kelchi «Liivimaa kroonikat», rääkimata teistest, polegi veel eesti keelde tõlgitud. Ainukeseks nõutaval teaduslikul tasemel tehtud (ka kommenteeritud) tõlkeks saame lugeda «Liivimaa nooremat riimkroonikat» (1960). Kirjastus ja

ENSV TA Ajaloo Instituut peaksid selle tõsise lünga likvideerima ning ligematel aastatel tegema lugejatele eesti keeles kättesaadavaks vähemalt Läti Henriku, B. Russowi ja Chr. Kelchi kroonika.

Rahvaluule ja balti saksa kroonikate käsitus moodustabki köite I osa. II osa hõlmab juba eesti kirjasõna tekkimist ja varasemat arengut kuni XVIII sajandi lõppkümnenditeni.

V peatükis (E. Siirak) vaadeldakse eesti kirjasõna algete, esimeste käsikirjade ja trükiste tekkimist. Vaatlust alatakse Taani hindamise raamatuga, kuid põhirõhk langeb XVI sajandi esimesele poolele seoses reformatsiooniga. Viimane püstitas rahvakeelse jumalateenistuse põhimõtte, mille tõttu sajandi teisel veerandil koostati pastorite poolt eesti keeles rida kiriklike jutluste kogusid. Pikemalt analüüsitakse aastast 1524—1532 pärinevat nn. Kullamaa käsikirja. Viimasest muide pärinevad ka «Meie isa!» ja «Ole tervitatud, Maria!» («Ave, Maria!») tõlked.

Järgnevalt tuuakse andmeid esimese teadaoleva, kuid mitte säilinud eesti-, läti- ja liivikeelse raamatu kohta 1525. aastast ning analüüsitakse esimest säilinud (osaliselt) eestikeelset trükist — Wanradst-Koelli eesti-saksakeelset katekismust (1535).

Huvipakkuvad on ka andmed rühma eestlaste kohta, kes XVI sajandi keskpaiku õppisid Tallinna suures linna-koolis. Neid valmistasid pastorid ette ja vist ka kasutasid kirikukirjanduse tõlkimiseks.

Iseloomustatakse ka rekatoliseerimispüüdest Poola alal Tartus loodud eestikeelset kirjandust (palvete tõlked, «Agenda parva», riimitud kirikulaulud jne.). Siin pandi ühtlasi alus tartumurdelisele lõuna-eesti kirjakeelele, mis tugines ladina ortograafiale. Tallinnas arenev põhja-eesti kirjasõna aga baseerus rohkem saksa ortograafial. Siitpeale hakkasidki kaks kirjakeelt — lõuna-eesti ja põhja-eesti kirjakeel — arenema paralleelselt kuni XIX sajandi keskpaigani.

VI peatükis analüüsitakse eesti kirja-

sõna arengut XVII sajandil Rootsi võimu perioodil. Sellele avaldasid positiivset mõju gümnaasiumide ning esimese ülikooli — Academia Gustaviana avamine (1632), samuti trükikodade rajamine Tartus (1631) ja Tallinnas (1632).

Eestimaa konsistoriumi ja Tallinna toomkiriku ülempastori H. Stahli tegevus viib sajandi teisel kolmandikul eestikeelsele kirikukirjandusele kindlama aluse rajamisele. Stahliilt ilmusid «Käsi- ja koduraamat Eesti vürstkonna jaoks Liivimaal» (1632—1638), mis sisaldas väikese katekismuse, lauluraamatu (proosatõlkes) ja epistlid, jutlustekogu (1641—1649) ning esimene eesti keele õpik «Juhatus eesti keele õppimiseks» (1637). Seepärast hinnatakse Stahli kui «protestantliku eestikeelse kirikukirjanduse rajajat».

Analoogilisi jõupingutusi tegi samal ajal Urvaste pastor J. Gutsleff Lõuna-Eestis, kuid märksa väiksemate tulemustega. Üldse jäi lõuna-eesti kirjasõna XVII sajandi lõpuni oma arengus tunduvalt maha põhja-eesti kirjasõnast.

Märkimisväärseks sündmuseks eestikeelse kirjanduse arengus oli XVII saj. 50-ndail aastail, pärast Stahli surma, tema «Käsi- ja koduraamatu» teine trükk. Selle uus lauluraamat sisaldas 241 laulu G. Salemani, H. Gösekeni, M. Giläuse ja R. Brocmanni tõlkes. Kahe viimase autori tõlked osutusid värsitehniliselt küllaltki õnnestunuks ja pidasid vastu mitu sajandit. Sellega rajati kindlam alus nii kirikulaulu kui ka ilmaliku luule tõlkimiseks eesti keelde. Ja alles nüüd hakkas ka kirikulaul rahva hulgas laiemalt levima.

Ligemalt vaadeldakse ka B. G. Forseliuse haridus- ja keelealast tööd sajandi 80-ndail aastail. Tänu temale normeeriti eesti keele ortograafia ja rajati nn. vana kirjaviis, mis püsis ligi 150 aastat. Keelereeglitena fikseeriti see J. Hornungi õpikus «Grammatica Esthonica» (1693).

Tehti eeltöid ka piibli avaldamiseks eesti keeles. Valmisid käsikirjad, mille trükkimiseni aga ei jõutud. Siiski il-

musid lõuna-eesti keeles suur katekismus, uus lauluraamat, uus testament ja rida teisi kiriklikke raamatuid.

Eri peatükis vaatleb V. Altoa XVII sajandi eestikeelset ilmalikku juhuloollet, mida arendasid pulma-, pühendusjne. luuletustena mitmed balti saksa kirjamehed. Nende tüüpiliseks näiteks oli G. Salemani saatesalmik Stahli jutluseraamatu esimesele osale (1641):

Se Rahmat / kumba Issand Stah!
Meil packup nühd Liefflandi mahl /
Se Postill ostka igalick
Sax / Tallopoigk ninck Moisenick.

Peatüki lõpul analüüsitakse Käsu Hansu kaebelaulu «Oh ma vaene Tardeliin». Küllalt põhjalik ja asjalik käsitus sellest esimesest eesti autori eestikeelsest kunstiküpest luuletusest, seda enam et pikka aega tema lähemast käsitlemisest hoiduti.

Kuid XVII sajandi eestikeelne raamat ei jõudnud peale erandite talurahvani. Nad teenisid eelkõige pastorköstrite huve jumalateenistuse korraldamisel. Ilmaliku kirjanduse osatähtsus oli minimaalne.

Kirjasõna areng XVIII saj. algul kulges vaevaliselt. See kiirenes uuesti 1720-ndail aastail, mil Eestimaa konsistoriumi juurde loodi kirjastuskassa. Kirikukirjanduse suursaavutuseks kujunes piibli avaldamine Anton Thor Helle eestvõttel. «Piibli Ramat / Se on keik Jummal Sanna...» ilmuski 1739. a. Selle ilmumisele antakse õige dialektiline hinnang. Märgitakse tema osa religioosse ideoloogia levitamisel, kuid samuti tema osa talurahva silmaringi laiendamisel, tema kunstiliselt silmapaistvate osade mõju eesti keele ja kirjanduse edasiarenemisele (lk. 190).

Üheks olulisemaks kirjanduslikuks nähtuseks oli uue raamatuliigi — rahvakalendrite tekkimine alates «Eesti-Ma Rahva Kalendrist» Tallinnas 1731. Siitpeale hakkas kalendrikirjandus kujunema tähtsaimaks talurahva ilmalikuks lugemisvaraks.

Ka jutukirjanduse algete tekkimine langeb XVIII sajandi esimesse poelde.

Seda hakkas pioneerina viljelema Urvaste pastor J. Chr. Quandt, avaldades 1737 raamatu «Se wagga karjus, Henning Kuse». 1739. a. ilmus anonüümne «Hansu ja Mardi jutt» ja 1740 «Viis head jutto». Oma enamikus küll tõlkelised, panevad need raamatukesed aluse eesti jutukirjandusele.

Mahukas IX peatükk (R. Põldmäe) on pühendatud hernhuutlikule (vennastekoguduste) kirjasonale XVIII sajandil ja XIX sajandi algul. Siin vaadeldakse asjatundlikult hernhutismi kui XVIII saj. esimesel poolel valitsenud pietismi eriharu sissetungi Baltimaadele ja hernhuutliku kirjasona tekkimist. Ligemalt käsitletakse hernhuutlikke kirjamehi (J. Chr. Quandt, M. Fr. Hasse, Chr. M. Königseer jt.), eriti aga vennastekogudustest esiletõusnud esimeste eesti kirjameeste — Mango Hansu, Michael Ignatiuse, Kulli Jüri, J. R. Masingu ning A. Raudjali tegevust ja loomingu.

Selle peatükiga lõpeb köite II osa. Peatüki lõpp aga ulatub juba III ossa, mis algab ajaliselt XVIII sajandi kolmanda veerandiga. Selle tõttu jääb ka mõnevõrra ähmaseks see ühiskondlik-poliitiline taust, milles kulges vennastekoguduste kultuuriline tegevus XIX sajandil, samuti selle liikumise järjest siivenevad reaktsioonilised tendentsid.

Teose ajalooline taust on põhiliselt antud õnnestunult ja õigesti, millele ilmselt on tublisti kaasa aidanud ajaloolase A. Vassari kuulumine toimetuskolleegiumi.

Siiski vajaksid mõned üksikud formuleeringud korrigeerimist ja täpsustamist. Lk. 226 väidetakse, et hernhuutliku kirjanduse sajandipikkune ajajärk (1740—1840) «kujutab endast kõige raskemat perioodi meie talurahva ajaloos». Sellisel, täpsustamata tundub see väide liialdatuna ning ühekülgseks. Küsitav on, kas eesti talurahva olukord oli suhteliselt parem näiteks Jüriöö ülestõusu perioodil, või Liivi sõja ajal, või suure nälja aastail 1695—1697? Pealegi võime XVIII sajandi keskpaigast täheldada ilmset majanduslikku tõusu nii mõisa- kui ka

talumajanduse osas, mis kestis mitme aastakümne jooksul. Sellel perioodil võib jõukama talurahva olukorda pidada tingimisi isegi suhteliselt heaks.

Lk. 305 iseloomustatakse talurahvaseadusi kui kohaliku aadli ja tsaarivalitsuse agraarpoliitika produkti, kuid täiesti tagaplaanile jäetakse need majanduslikud tegurid, mis selleni viisid.

Köite III osa algab ühiskondliku ja kultuurilise elu üldise vaatlusega XVIII sajandi viimasel kolmandikul ja XIX sajandi algul. Ligemalt käsitletakse A. W. Hupeli keelealast («Eesti mõlema põhimurde grammatika») ja rahvavalgustuslikku tegevust. Tema ja arst E. Wilde «Lühhikest õppetust» (lk. 238) näikse aga vaid tingimisi peetavat ajakirjaks ja seega eestikeelse ajakirjanduse alguseks. Selline kahtlev tagasihoidlikkus on küll vist põhjendama ka uuemate uurimuste seisukohalt (vt. J. Peegel, Eesti ajakirjanduse algus, Tallinn, 1966, lk. 3—24).

J. G. Eiseni, H. J. Jannau, G. Merkesli ja J. Chr. Petri pärisorjusevastane publitsistika ja ilukirjanduslik loomine, millel oli hiljem oluline mõju eesti rahvusliku ideoloogia ja kirjanduse tekkimisele, on leidnud vajalikku käsitlemist. Neile lisaks tuuakse veel sellised autorid nagu G. Seume, Fr. M. v. Klinger, G. Fr. Parrot, G. Ewers ja A. Kaissarov.

Käsitletakse huvi tõusu eesti rahvaluule vastu. Eesti rahvaluule kohalikke ja rahvusvahelisi publikatsioone, trükitoetuse arenemist ja raamatutoodangu üldilmet, kalendrikirjandust ja hari-dusolusid. Nii on see peatükk justkui köite klassikaline üldkultuurilise käsituslaadi musternäide.

Edasi vaadeldakse eraldi peatükis XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse eestikeelset jutukirjandust (Fr. W. Willmann, Fr. G. Arvelius, J. W. Luce, O. R. Holtz), mis põhiliselt lähtus ratsionalistlikest seisukohtadest. Nende autorite toodangut — peale Willmanni — ei hinnata aga kuigi kõrgelt (lk. 290). Ei olevat talurahva hulgas levinud ega ka eesti kirjanduse järgnevale arengule märgatavat mõju avaldanud.

XII peatükis käsitletud eestikeelset luulet samast perioodist («Mõnned lau-
lud», R. J. Winkler, G. A. Oldekop) hin-
natakse juttudega võrreldes rohkem:
täendasid värsistamisharjumuste sü-
venemist ning toetasid edasisi pingu-
tusi eesti ilmaliku luule alal (lk. 303).
Retsensendi arvates peaks ligilähedalt
sellemääraline hinnang ulatuma ka
tolleaegsele proosale. Mõlema suhtes
aga tervikuna konstateeriksime ikka-
gi liigset tagasihoidlikkust tunnusta-
mise osas. Nii või teisiti oli see ju siiski
teatud baasiks, mis kergendas eesti-
keelse kirjanduse edasiarenemist.

XIII peatükk vaatleb jällegi peami-
selt meie kultuurilugu kirjandusloo as-
pektist 1810—1830-ndail aastail. Uudse-
maks materjaliks on siin Balti olude
kriitika vene (peamiselt dekabristide)
kirjanduses (lk. 307—310). Rõhuta-
takse eesti valgustajate-kultuuritege-
laste esiletõusu ja selle tähtsust. Vaa-
deldakse uuema rahvalaulu (lõppriimi-
lise) kujunemist, eestikeelse teatrihar-
rastuse algeid Tallinnas ja Pärnus, ka-
lendri- ja õpekirjandust. J. H. Rosen-
plänteri «Beiträge» ja tema kirjandus-
ajalooline töö leiavad väarikat hinda-
mist.

Ja siis jõutakse peatükini, mis on
täielikult pühendatud eesti soost kirja-
mehele ja kultuuritegelasele Otto Wil-
helm Masingule. Mehele, kes mitte ai-
nult andis eesti rahvale õ-tähe, vaid
pani tugeva aluse eesti rahvaalgus-
tuslikule kirjandusele ja ajakirjandu-
sele, laiendas eesti kirjasõna piire
nõudliku esseistika suunas ning oli
üheks tähelepandavamaks meheks
ühtse eesti kirjakeele ettevalmistamisel.

Ainukesena pälvis balti saksa kirja-
meestest iseseisva lühipeatüki eesti
kirjandusloos krahv Peter August
Mannteuffel oma eestikeelsete värsside-
ga ning raamatutega «Aiawite peergo
walgussel» (1838) ja «Willem Nawi ello-
pawad» (1839). Ja küllap vist õigusega,
sest krahvil näib tõsi taga olevat «Aia-
wite» lõpp-pühendus: «Esti-ma rah-
was! Olgo se teile mällestusseks, et teie
mo melest armsad ollete.»

III osa lõpeb peatükiga Kristjan Jaak

Petersonist. K. Taev käsitleb siin asja-
tundlikult Petersoni elu ja loomingut,
tema keelealast tegevust, millest kõige
viljakamaks osutus Cananderi «Soome
mütoloogia» tõlkimine, filosoofilisi ja
kirjanduslikke vaateid. Üksikasjaliku
vaatluse alla võetakse Petersoni luule-
pärand: oodid ja pastoraalid, nende
luulekeel ja värss. Tuues luules esile
eesti keele ilu, avaldas ta kindlat usku
eesti rahva loovatesse jõudesse.
Varalahkunud poeedi viimane soov
tunnistatakse täidetuks:

Järele jäävad tema
Laulud armsale rahvale.

Köite IV osa toob meid juba rahvus-
liku kirjanduse intensiivsema formee-
rumise perioodi — XIX saj. 40-ndatesse
aastatesse. Siingi vaadeldakse kõige-
pealt perioodi üldilmet. Uue nähtusena
märgitakse ära eesti talurahva ideolo-
ogide — valgustajate-demokraatide esi-
letõus eestlaste eneste hulgast, rahva-
luule kasutamine kirjanduse alusena,
aluste rajamine ühtsele rahvuslikule
kirjakeelele (Ed. Ahrens) ja rida teisi
kultuuriloolisi momente.

XVIII peatükis vaadeldakse veel
eraldi rahva lugemisvara laiemas mõt-
tes — rahvaalgustuslik kirjandus
(eriti Fr. R. Kreutzwald), sentimen-
taalne juturaamat («Hirlanda», «Kan-
natlik Helena» jt.), samuti C. W.
Freundliche looming.

Peatükkide kaupa antakse ülevaade
Suve Jaani (J. Fr. Sommer) ja Fried-
rich Robert Faehlmanni elust ning loo-
mingust.

Suve Jaani tuntud «Wenne Südda ja
Wenne hing» ja «Luige Laos» leiavad
üksikasjalikumalt käsitlust, ent seni-
tuntuga võrreldes pakuvad vähe uut.
Huvipakkuvam on katse anda pilti
J. Fr. Sommeri vaadetest ning tema
luulepärandist. Vähemalt kolmel kor-
ral aga kriipsutatakse alla (lk. 460, 465,
470) tema reaktsioonilist tsaartruudust
või tsaarimeelsust. Meile tundub, et
siin peaks arvestama üldse tolle aja
naiivse monarhismi ideoloogiat, mis oli
üsna üldine kogu talurahvale, aga ka

linna keskkihtidele. Revolutsioonilise raznotšinetsluse ideoloogia oli alles kujunemas ega olnud jõudnud Eestisse.

Üksikautoritest on kõige pikem (ühtlasi ka viimane) peatükk pühendatud Faehlmanni. Ja see on loomulik, arvestades tema küllaltki erakordset osa rahvusliku kirjanduse kujunemise käigus. Peatükk on ka üks põhjalikumaid (autor L. Raud) ja Faehlmanni tegevuse ning loomingu seniste käsitlestega võrreldes kõige sünteesiandvam. Üheks huvitavamaks osaks on ülevaade Faehlmanni maailmavaatest ja võitlusest rahva huvide eest. Ilukirjandusliku pärandi hulgas pööratakse peamist tähelepanu «muinaslugudele» Kalevipojast ja müütidele, millel oli kõige suurem mõju rahvusliku kirjanduse edasise arengu käigus.

Just Faehlmann valmistas konkreetselt ette pinnase, millel võisid valmida rahvaeepos «Kalevipoeg» ja rahvusliku nn. ärkamisaja isamaaluule. Nii oli eesti kirjanduse areng jõudmas murrangu-ajajärku. Eelmistesse sajanditesse ulatuv eesti kirjasõna ja kirjanduse vaevaline areng oli siiski pinna ette valmistanud selleks, et maarahva

eestikeelne kirjandus võis anda uue kvaliteedi — eesti rahvusliku kirjanduse, mida hakkas kandma formeeruva eesti rahvuse hulgast pärinev eesti intelligents.

Selle ettevalmistava perioodi eesti kirjanduses on «Eesti kirjanduse ajaloo» I köite kollektiiv konkreetselt ja asjalikult lugejale esitanud. Kohati ehk küll liiga asjalikult, s. o. kuival, kuid käsitletava aine sagedane algelisus ei saanud vist ka uurijates esile kutsuda emotsionaalsemat esitust.

Köide on asjatundlikult ja maitsekalt illustreeritud. Samuti varustatud vajaliku bibliograafilise materjaliga. Illustreerivat materjali on üldiselt arvukalt, ent kohati oleks võinud veelgi rohkem olla, sest käsitletud materjalid pole peale erandite lugejatele kättesaadavad. See teeb illustreeriva materjali rikkaliku kasutamise nii tekstis kui ka mujal hädavajalikuks.

Summa summarum on meie kirjandusloo I köide soliidne uurimus, mis pakub tõsist huvi kõigile kirjandusteadlastele, samuti ajaloolastele ja teistele kultuurihuvilistele lugejatele.

K. Siilivask

Läti kirjanduse väsimatu tutvustaja 70-aastane

Eesti ja läti kirjanduse lähendamisel ning kahe naaberrahva kultuurisidemetes süvendamisel on aastakümneid erakordse andumusega töötanud dotsent Karl Aben. Tänu tema viljakale tõlki- ja tegevusele on sellised sõnameistrid nagu Jānis Poruks, Jānis Rainis, Jānis Jaunsundrabiņš, Andrejs Upits ja Vilis Lācis saanud ka meie kirjandussõpradele omaseks.

Karl Aben sündis 23. septembril 1896 Aluksne lähedal Kolbergi (Beja) vallas Vana-Putreni külas eesti asuniku perekonnas. Alghariduse omandas ta Aluksne apostliku õigeusu kiriku koolis, kus ühes ja samas klassis istusid sõbraliku perena eestlased ja lätlased, venelased ja juudid. Aastail 1914–1918 õppis K. Aben Valmiera (Volmari) Õpetajate Seminaris. Siin oli eesti keele õpetajaks kirjanik Jakob Pärn, kes oskas vanas easki oma õpilasi panna armastama kirjandust. Igapäevase läti keele õppis Aben juba karjapoisipõlves selgeks, seminaripäevil tutvus ta ka läti keele grammatikaga ja nii viisi rääkis ning kirjutas ta mõlemat keelt võrdsest hästi.

Esimene maailmasõda ulatus 1917. aastal Lätimaale ja Volmari Õpetajate Seminar evakueeriti Volga jõe äärde, Sõsranski linnakesse. Siin saigi K. Aben seminari lõputunnistuse ja õpetajakutse. Sügissemestril täiendas ta end Pihkva Kõrgemas Pedagoogilises Koolis.

K. Abeni esimeseks töökohaks sai Aluksne eesti asunduse algkool, kus ta oli õppeaastal 1918/1919 õpetajaks ning ühtlasi koolijuhatajaks. Esimene nõukogulik aasta tõi siia revolutsioonilist vaimustust ja elevust. K. Abeni kolleeg ning luuletaja Viktors Eglītis korraldas mitmeid sisukaid ning rahvarohkeid kirjandusõhtuid. Eglītise kõrval esines paaril korral Valkas elav ajakirjanik ning poeet Edvards Virza.

Aluksne kirjanduslik õhkkond nakatas ka K. Abenit värsikateid ning tõlkeharjutusi tegema. Esimese tõsisema tööna valmis Oskar Lutsu lühinäidendi

«Mahajäetud maja» läti keelne tõlge. See raamat on esimene K. Abeni trükkis ilmunud tõlge ja ühtlasi esimene O. Lutsu võõrkeelde tõlgitud teos.

Alates 1920. aastast sai K. Abeni uueks elukohaks Tartu. Ülikoolilinnale on ta praegugi truuks jäänud. Siin jätkas ta järgneval kahekümnel aastal pedagoogiametit Tartu I Algkoolis. Aastail 1920–1925 oli ta ühtlasi Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna vabakuulajaks. Pärast Tartu Ohtuse Ühisgümnaasiumi lõpetamist (1932) astus ta Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna üliõpilaseks. K. Aben lõpetas kuulsusriikka *alma materi* kahel korral — 1936. aastal filosoofia ja pedagoogika alal ning 1940. aastal keele ja kirjanduse alal.

Igapäevasest koolitööst ja õpinguist vabal ajal hakkas K. Abenit üha enam paeluma läti kirjanduse tõlkimine. Juba 1920. aastal valmis tal läti revolutsioonilise kirjaniku Linards Laicensi jutustuse «Metsa tütar» tõlge, mille ta viis «Postimehe toimetusse, August Alle, kes tollal toimetas ajalehe kirjandusosakonda, andis noorele koolmeistrile julgustust. «Metsa tütar» ilmiski «Postimehe» hommiku-väljaandes 7. ja 8. detsembril.

1920. ja 1930. aastail võis korduvalt näha «Eesti Kirjanduse», «Vikerkaare», «Noorusmaa», «Üliõpilastele», «Tänapäeva» ja mitmete teiste ajakirjade-ajalehtede veergudel K. Abeni tõlkeid J. Rainise, K. Skalbe, A. Brigaderi, V. Lācise jt. läti kirjanike loomingust kui ka tema kultuuriloolisi ja kirjanduslikke artikleid, mis äratasid tähelepanu. Kirjandusloolistest uurimustest väärib esiletõstmist «Kristjan Jaak Petersoni ilmavaade», mis ilmus 1924. aastal «Eesti Kirjanduses» ja kolm aastat hiljem ka G. Suitsu koostatud raamatus «Lisandusi Kristjan Jaak Petersoni tundmaõppimiseks». Kui «Looming» alustas 1923. aastal ilmumist, sai K. Abenist ajakirja üks agaramaid kaastöölisi. K. Abeni vilgas kaastöö «Loomingule» on kestnud juba üle neljakümne aasta.

1925. aasta lõpul jõudis raamatu-kauplustesse müügile K. Abeni luuletuskogu «Helisev vaikus», milles leidis romantilise hõnguga algupäraseid luuletusi ja tõlkeid J. Rainise loomingust, sealhulgas ulatuslikud katkendid poeemist «Ave, sol!».

Jānis Rainise loomingusse kiindus K. Aben juba noormehena; erakordne huvi Rainise vastu on aastatega üha kasvanud. Alates 1926. aastast on K. Aben kirjutanud Rainisest kümneid artikleid. 1928. aastal ilmus Rainise filosoofilise ja psühholoogilise draama «Joosep ja tema vennad» tõlge. 1965. a. ilmus kaheköiteline Rainise valikkogu, mille koostajaks ja näidendite ning enamiku luuletuste tõlkijaks oli Karl Aben.

Tänase juubilariteistest varasematest eestindustest tuleb esile tõsta Rüdolfs Blaumanise novellivalimikku «Surma varjus» (1928), Jānis Poruksi autobiograafilist jutustust «Pärilipüüdjad» (1929), Jānis Akurateri tugeva sotsiaalse kallakuga jutustust «Sulasepoisi suvi» (1929) ning koguteoseid «Valik uuemast läti kirjandust» I (1931) ja «Lāti muinasjutte» (1939). Lugejate erilise sümpaatia ja poolehoidu võitis Vilis Lācise randlaste elu käsitlev laiahaardeline ning mitmetahuline romaan «Kaluri poeg» (1940), läti 1930. aastate üks parimaid proosateoseid.

1940. aasta kevadel valiti Karl Aben Riia Ülikooli eesti ja soome kirjanduse õppejõuks. Ta organiseeris Riias ka kaks eesti keele kursust. Üheks tema õpilaseks oli Dž. Plakidis, kellest on saanud praegu silmapaistev eesti kirjanduse tõlkija ja populariseerija.

Okupatsioonivõimud ei tundnud huvi eesti kirjanduse õpetamise vastu Riias. K. Aben tuli taas Tartusse, kus hakkas Hugo Treffneri nimelises gümnaasiumis õpetama eesti keelt.

Pärast fašistlike vägede väljakihutamist Eestist sai Karl Abenist 1944. aasta sügisel Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud, millisel kohal ta töötas kuni pensionile minekuni 1961. aastal. Ülikoolis õpetas ta vene filoloogidele eesti keelt, luges eesti filoloogidele mitmeid erialaseid distsipliine ja õpetas soovijalle läti keelt. K. Abeni loengud ja erikursused tõlketeooriast ja -praktikast olid uudsed ning sisutihedad. Ta oli sõjajärgses ülikoolis esimeseks õppejõuks, kes hakkas uurima tõlkeprobleeme ja suunas oma üliõpilasigi tõlkeküsimuste juurde.

Karl Aben tundis juba kooliõpetajana elavat huvi soome-ugri ja balti rahvaste vastastikuste kultuurimõjude vastu. 1940. aastail hakkas ta süstemaatiliselt uurima liivi ja eesti keele mõjusid läti keele sõnavarale, foneeti-

kale, morfoloogiale, süntaksile ja fra-seoloogiale. Oma uurimistöö tulemused võttis K. Aben 1947. aastal kokku kandidaadidissertatsioonis «Eesti ja liivi laenu läti keeles». Kandidaaditöö materjale on ta avaldanud «Emakeele Seltsi Aastaraamatus» III (1957).

K. Abeni teistest teaduslikest töödest tuleb esmajoonel mainida «Luule tõlkimise põhiprintsiipe» («Emakeele Seltsi Aastaraamat» II, 1956) ning «Lāti keele ja kirjanduse õpetamine Tartu Ülikoolis 1803—1919» (TRÜ toimetised. Ajaloo-keeleteaduskonna töid. Vihik 51, 1957).

Paralleelselt õppetööga ülikoolis jätkas K. Aben lõunanaabrite kirjanduse tutvustamist. Erilise innu ja hoolega tõlkis ta vanameister Upitsi monumentaalset romaani «Haljendav maa» (ilmus 1949).

«Haljendava maa» juures paelusid mind eelkõige A. Upitsi omapärane stiil ja jõulised karakterid ning põllutöö äärmiselt meelde jääv ja poeetiline kujutamine. Ka on teoses esinevaid probleeme ja olukorrad eestlastele väga lähedased. «Haljendavas maas» võib leida mitmeid episoode, mis meenutavad «Tõde ja õigust». Tõenäoliselt ongi Tammsaare romaan Upitsile teatud mõju või eeskuju avaldanud. Kõik see ajendaski mind «Haljendavat maad» tõlkima, ütles K. Aben.

Väga südamelähedane on K. Abenile olnud ka Vilis Lācise looming. Lācise tugeva ühiskondliku kõlajõuga teostest võime tänu K. Abenile eesti keeles lugeda peale «Kaluri poja» veel epopöad «Torm» ning romaane «Uuele rannale», «Tiivutud linnud» ja «Pärast äikest».

Viimasel ajal on K. Abeni eestinduses ilmunud M. ja R. Kaudzite «Maamõõtjate ajad» (1959), Jānis Grantsi «Mühis sinine väli» (1961), muinasjututpõimik «Kuldlaegas» (1961) ja Ilze Indrāne noorsoojutustus «Sarapikupurre» (1965).

Pisut rohkem kui 6 aastat tagasi (!) valmis K. Abenil koos luuletaja V. Beekmaniga A. Pumpursi eepose «Lāčplēsis» tõlge, mis loodetavasti peaks järgmisel aastal jõudma ka lugejateni.

Karl Abeni tõlkeid iseloomustavad algupärandi miljöö ja olustiku küllaltki tabav edasiandmine, suur vilumus kõige sobivamate, adekvaatsemate vastete leidmisel, väga rikas sõnavara ning rahvakeele hea tundmine.

Karl Abeni «Lāti-eesti sõnaraamat» (1959) müüdi väga kiiresti läbi ja paljude keeleviliste palvel ilmus sellest mõni kuu tagasi kordustrükk.

Viimastel aastatel on juubilar koostanud mahuka «Eesti-lāti sõnaraamatu» käsikirja, mis ilmub lähemal ajal Riias.

K. Aben on viimasel ajal «Loomin-

gus», «Keeles ja Kirjanduses», «Edasis» ning mujal edukalt tutvustanud läti kirjanduselu ja samaaegselt ka «Karogsis» ja teistes läti ajakirjades-ajalehtedes avaldanud ülevaateid ning artikleid eesti kirjandusest. Rainise juubeli puhul avaldas Läti Teaduste Akadeemia koguteose, kus leidub ka K. Abeni kirjutus «Rainis eesti keeles».

Suurte teenete eest läti kirjanduse tutvustamisel eesti lugejaskonnale anti 1956. aastal K. Abenile Läti NSV teenelise kultuuritegelase aunimetus.

Juubeli puhul tahaks tugevasti suruda tubli ja viljaka tõlkija kätt ning soovida järgnevatiks aastakümneteks palju energiat ja jõudu.

E. Teder

125 aastat Fr. Kuhlbari sünnist

Ajaratta pöörlemine tõi tänava lähelt tikku tähistatavaks Carl Robert Jakobsoni, Lilli Suburgi ja Friedrich Kuhlbari 125. sünnipäeva. Kõik kolm eakaaslast on — üks rohkem, teine vähem — meie rahvusliku liikumise kõrgajal seisnud silmapaistval positsioonil. Nende isiklikus arenemiskäiguskil leidub mõndagi analoogilist: Jakobson ja Kuhlbars põlvnesid kooliõpetaja perekonnast, Suburg majanduslikult soodustatud mõisavalitseja omast, kõik kolm tunnistasid end saksakeelsele haridusele vaatamata juba varakult teadlikeks eestlasteks.

Kuid sellega need ühised jooned lõpevadki. C. R. Jakobsoni kui tulihingelise rahvatribuuni murranguline tegevus oli mõeldav ainult seoses laiade hulkadega. L. Suburg võitles suu ja sulega naiste üheõigusluse eest, Fr. Kuhlbari kogu meheiga aga möödus tagasihoidlikus koolitöös ja koduse ärklitoe loominguilises õhkkonnas. Kui kõnealusele ajastule oli üldiselt omane juhtivate tegelaste aktiivsuse killunemine paljude elualade vahel, mis tagantjärele andis põhjust teatava ülevõlekuga kõnelda nn. ärkamisaegsest diletantismist, siis Kuhlbars ihkask olla eelkõige pedagoog; sellisest hoiakust on siginenud didaktilisi sugemeid ka tema kirjanduslikku toodangusse.

Omandanud Tartu seminaris korralliku kutsealase ettevalmistuse, töötas Kuhlbars 33 aastat Viljandi linna elementaarkooli juhatajana, kusjuures venestusreformide tulekuni oli kooli õppekeeleks saksa keel. Tema koolivälisest tegevusest on vähe andmeid. Ikkagi oli ta nende paarikümne mehe hulgas, kes kogunesid 1872. a. jaanuaris Viljandis Schwalbe võõrastemajja Eesti Kirjameeste Seltsi asutamiskoosolekule, samuti kuulus ta seltsi esimesse juhatusse. Andeka muusikamehena juhatas ta mõnda aega «Koidu» laulukoori. Pensionäripõlves üritas ta korrespondentide kaasabil kohanimesis koguda. Ei ole siis põhjust Kuhlbarsist kõnelda kui ühikonnast täielikult irdunud erakust, pigemini puudusid tal kodanliku «rahvamehe» ambitsioonid.

Kuhlbari vaimne kujunemisprotsess ja tema luuletajate algus alles ootavad detailsemat valgustamist. Ta ise mainib oma noorpõlve kirjandusliku vaateveeru avardajatena G. Gervinuse saksa kirjanduse ja J. Scherri maailmakirjanduse ajalugu (viimast kasutas samaks otstarbeks veel Juhan Liiv). Neist peetakse Gervinust esimeseks saksa kirjandusteadlaseks, kes vaatles rahvuskirjanduse arengut seoses rahva ühiskondlik-poliitilise arenemiskäiguga. Kaasaegselt lääne poeesiast on teda mõjutanud peamiselt saksa hilisromantism. A. Annist on juhtinud tähelepanu ka Kuhlbari muinsusromantika mõningale sõltuvusele G. Merkeli progressiivsest ideestikust. Eesti kirjandusest pakkusid noorele Kuhlbarsile õhutamist Fr. R. Faehlmanni müüdid, Fr. R. Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsed jutud» ja «Kalevipoeg».

60—70-ndate aastate rahvusliku liikumise püüdluste kajastamisel sammus loomulikult esirinnas lüürika, mis kulmineeris Koidula hõõguvas isamaaluules. «Kalevipojast» laenatud motiivide edasiarendajana ja rahva heroilise mineviku luulendajana «Kolme isamaa kõne» vaimus andis oma panuse ajastu meeleolude väljendamisel ka Kuhlbars. Debüteerinud juba 1863. aastal võrumurdelise värsikoguga «Vastse laulo ja kannel», saavutas ta laialdase tunnustuse alles esimese üldlaulupeo järgses elevuses koguga «Vanemuine ehk neljakordne laululõng», mis sisaldas viisitatud laule meeskooridele. Siit ongi rahva elavasse lauluvarasse läinud «Kui Kungla rahvas kuldsele a'al», «Vanemuise laul», «Linda laul» («Sealt Läänemere kalda pealt») ja mitmed teised luuletused. See pseudomütoloogiline ainek vastas hästi ajajärgus peituvale nõudele oma ajaloo, oma esivanemate ja nende kangelastegude järele. Teiselt poolt mõjus kaasaaharavalt tema luule väline külg, kohati virtuooslikkuseni küündiv, mängimine riimide ning alliteratsioonidega, värsi- side meloodiline sujuvus.

«Nii kõlavalt ja kergelt ei olnud ükski enne teda laulnud; esimesena

käsitas ta kunstluule vormi nii õnnelikult ja rahvalikult, nagu keegi ei olnud enne teda osanud,» sedastab J. Roos.

Sellisena oli Kuhlbari luulel tollal käimasolnud feodalismivastases võitluses täita oma sotsiaalne funktsioon, ka tsarismi õuevalvurid-tsenzorid pidasid aeg-ajalt tema värsse ohtlikuks. (Nii oli C. R. Jakobsonil suuri sekeldusi Kuhlbari luuletuse «Oh Kaljuvald» paigutamise oma «Kooli lugemise raamatu» teise köitesse.) Edaspidi aga ei suutnud Kuhlbars enam ühiskondliku arenguga sammu pidada. Uue sajandi alguseks oli ta muutunud juba epigoonlikuks ilutsejaks, kes ainult veel harva suutis võusta eesrindliku mõtte tasemele (nõnda näiteks 1905. aastale järgnenud must-sajalise terrori vastu protestivates luu-

letustes «Viljandi järve ääres» ja «Sügisel 1906», samuti kunstnik V. Vereštšagini surma puhul loodud sõjavastases järelehüüsus).

Kuhlbari üldiselt idüllilist laadi loodusluules leidub paiguti meeleolukaid pilte ning kujukaid võrdlusi, kuid võrdlemisi vähe esineb tal selles žanris teravikuna õnnestunud luuletusi. Tähelepanuväärsem on tema tegevus lasteluule alal.

Fr. Kuhlbari surmast lahutavad meid üle nelja aastakümne. Tundub, et oleks aeg hakata mõtlema tema luule paremiku uuesti väljaandmisele. Kuigi vastav valimik ei kujuneks eriti suureks, aitaks see tunduvalt täiendada rahvusliku liikumise kõrgaja luule üldpilti.

O. Kuningas

Vietnam, Vietnam

Stokholmis elunev saksa kirjanik Peter Weiss pöördus rootsi liberaalses ajalehes «Dagens Nyheter» maailma avaliku arvamuse poole üleskutsega astuda võitlusse sõja lõpetamiseks Vietnamis. Kirjanik ütleb: «Ameerika, kus on peavarju leidnud paljud tõelised demokraadid, jätkab täna vabaduse ja sõltumatuse eest võitlevate rahvaste suhtes Guernica, Lidice ja Majdaneki traditsioone. Pentagon on Vietnamis jaoks käesoleval aastal ette näinud 638 000 pommi. Läänud aastal hävitati mürkgaasidega 700 000 hektarit viljapõlde, üle poole loomadest hukkus sel territooriumil. Pisar- ja mürkgaasid on muutunud tavalisteks relvadeks. Koopaid, tunneleid, varjendeid «puhastatakse» gaasidega.»

Weiss imetleb vietnami rahva surmapõlgavat vaprust ja avaldab arvamust, et lääneriikide miljonilised töölisorganisatsioonid peaksid kõikvõimalikud abinõud tarvitusele võtma, et Johnsoni valitsuse mõrtsukatööle lõppu teha. Teadlaste, üliõpilaste, kunstnike ja kirjanike üleskutsete mõju on piiratud.

Jean-Paul Sartre viibis hiljuti pikemat aega Kreekas ja andis Herakleionis ajakirjanikele intervjuu. Tera-

valt mõistis ta hukka USA agressiooni Vietnamis. Sartre kutsus Euroopa ja Ameerika vaimuinimesi üles ühiseid pingutusi tegema rāpase sõja lõpetamiseks.

Ühtlasi avaldas ta arvamust, et raske on Kreekas seni demokraatiast rääkida, kui selline mõjukas organisatsioon nagu Kommunistlik Partei on väljaspool seadust.

Inglise filosoofi Bertrand Russell'i initsiatiivil loodi mitteametlik rahvusvaheline tribunal, mis tuleb kokku Pariisis ja mis tahab vastust leida küsimusele, kas USA poolt peetav sõda Vietnamis on kuritegu inimuse vastu. Tribunali moodustavad mitmete maade nimekad inimesed.

Tähtis kirjanike kohtumine toimus augusti lõpul Bakuus, nimelt Aasia ja Aafrika Kirjanikega Sidemete Arendamise Nõukogude Komitee laiendatud istung paljude osavõtjatega üle kogu Nõukogude Liidu ja maailma. Päevakorra tähtsaimad küsimused:

solidaarsus võitleva Vietnamiga; rahvusliku vabadusliikumise käsitlemine meie kirjanduses.

Vennasvabariikide kirjanduselu kroonikat

Oodatud sündmuseks gruusia kirjanduselus oli juuli lõpul toimunud gruusia kirjanike VI kongress, millest meie vabariigi delegaadina võttis osa Ülo Tuulik.

Soliidses koosseisus oli kongressil

esindatud Moskva, s. t. NSV Liidu Kirjanike Liidu juhatus — A. Surkov, A. Salõnski, A. Voznessenski, B. Polevoi, B. Rjurikov.

Kongress möödus probleemirikkais sõnavõttudes.

Sota Rustaveli juubeli tähe all kulgeb Gruusias kogu tänavune aasta. Üheks osakeseks suure ürituste kampanias on Tbilisi skulptoril Merab Berdzenišvilil ja arhitekt I. Loveikol valminud Rustaveli pronksskulptuur, mis on mõeldud püstitamiseks Moskvasse Rustaveli tänavale.

Ootamatuks sündmuseks oli silmapaistva gruusia poeedi Georgi Leonidze surm 10. augustil. Vanameister polnud ainult luuletaja, vaid ka teadlane ja aktiivne ühiskonnategelane. Talle jääb püsiv koht gruusia ja kogu nõukogude kirjanduses.

Karakalpakkia Kirjanike Liidu juhatus pleenum (16. aug.) toimus programmiliselt:

partei XXIII kongress ja vabariigi literaatide ülesanded. Põhiettekanne oli juhatusel esimehelt J. Jussupovilt. Arutati kirjanduse ideelisust ja esteetilist väärtust. Mõeldi uutest plaanidest, uutest marsruutidest. Otsustati saata mitu kirjanike gruppi Baltikum, Ukrainasse, Valgevenesse, Gruusiasse, Ferganasse ja teistesse paikkondadesse, et konkreetselt tutvuda grandioossete muudatustega, mis kõik on loodud Oktoobrirevolutsiooni poolt.

Suur grupp kirgiisi kirjanike eesotsas Kirjanike Liidu juhatusel sekretäri Toktobolot Abdumomunoviga viibis Jakutias toimunud kirgiisi kirjanduse nädalal. Üritus aitab lähendada kahte kirjandust ning süvendada teadmisi kahe rahva «ajaloo ja kultuuri ühtsusest».

Tänavused riiklikud preemiad Leedus anti kirjanduse alal novellikogu «Sammud» eest M. Sluckisele ja luuletuskogu «Allmaajõed» eest A. Baltakisele.

Suvi täis liikumist

Suvekuud töid eesti kirjanikele rohkesti teekondi ja reise, lühemaid ning pikemaid, sealhulgas palju kasulikke ja huvitavaid.

22.—24. juulil olid Ruhnus järjekorras Kihnu-Ruhnu mängud, mille üheks initsiaatoriks ja osavõtjaks oli Aadu Hint. Kahe saare vahelises võistluses arvestati punkte spordi, isetegevusliku kunsti ja kultuuri arendamise eest.

11. aug. lõppes Moskvas rahvusvaheline psühholoogide kongress, mis möödus «psühholoogia ja matemaatika suure sõpruse» tähe all. Kui varem piirdus psühholoog vaatlustega, siis on nüüd ka tema, tänu statistilis-matemaatilisele teooriale, muutunud enam-vähem täppisteadlaseks, kes räägib koguni psühholoogiliste protsesside «matemaatilistest mudelitest». Küllap võib varsti rääkida ka kirjandusteose psühholoogilise usutavuse matemaatilisest avaldisest, seda enam et 16. aug. algas Moskvas samatasemeline matemaatikute kongress. Ja et matemaatikagi on juba tasapisi kirjandusliku loominguni kätt küünitunud, tõendavad akadeemik A. Kolmogorovi ja tartlase J. Lotmani praktilised teod.

Kirjanduse, kunstiloomingu ja teaduse vastastikuste mõjude uurimisel on erilist aktiivsust ilmutanud Kirjanike Liidu Leningradi osakond oma vastava erikomisjoniga, mille eesotsas seisab prof. B. Meilahn.

Originaalse mõttevahetuse nende probleemide ümber on organiseerinud ka «Noorte Hääl» rubriigi «Looming ja looja» näol.

Elame loteriide ajastul. Mitmed kirjanikud — nende hulgas P. Brovka, O. Gontšar, I. Abešidze, E. Miezelaits — tegid ettepaneku korraldada üleliidulises mastaabis raamatuloterii. Eeskujuks tuuakse Vene Föderatsioonis kitsamal viisil korraldatud samalaadne üritus, mis õnnestus. Loterii on heaks raamatupropaganda vahendiks ja väärtuste levitajaks.

Heliplaadifirma «Meloodia» hakkab senisest tunduvalt rohkem plaadistama kirjandusteoseid, peamiselt autorite endi esituses (nn. «kirjanike häälte antoloogia»). Elav sõna heliplaatide näol võiks siis ehk teenida ka kunsti- ja kirjandusdekaadide õilsaid üritusi kultuuride vahendamisel.

24. juulil tähistati Tormas ning Kurgjal C. R. Jakobsoni 125. sünnipäeva. Kurgja rahvapeol esines kõnega Paul Rummo. Tormas, Jakobsoni kunagises elukohas, avati mälestustahvel.

30.—31. juulil loodussõprade VIII vabariikliku kokkutuleku külalisteks Toilas ja Alutagusel olid kirjarahvast A. Kaal, L. Metsar, K. Merilaas ja A. Sang.

Toimus ka kirjanduste adlaste ulatuslik ekspeditsioon mitmetesse kirjanikega seotud paikadesse Lõuna-Eestis, kus TA Keele ja Kirjanduse Instituudi ning Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi töötajad kogusid materjale «Eesti kirjanduse ajaloo» IV ja V köite jaoks.

Suve suurima matka tegid kirjanikud koos rongitäie kunstirahvaga Irkutski oblastisse, eesti kunsti dekaadile Vene NFSV-s. Pidu kestis 26. augustist 4. septembrini, sõiduaega kaasa arvamata. Dekaaadi programm puudutas Irkutskit, Bratskit, Angarskit ja Burjaadi autonoomse vabariigi pealinna Ulan-Uded.

Pühkinud tolmuga jalgadelt, mis kogunes sinna südasuviselt Rootsi-reisilt, lülitus eesti kirjanikkonna dekaadikoondisse Jaan Krossi, Ellen Niidu, Villem Grossi, Aksel Tamme ja Paul Kuusbergi kõrvale ka Uno Laht.

Pika-matka-meheks oli ka Mati Unt, kes viibis paar augustinäädalat Poolas.

Laevad üle lahe kandsid Tallinna sadamasse mitmeid külalisi Soomest. Kümme päeva kogus Tallinnas ja Tartus materjale teaduslikuks tööks Helsingi Ülikooli eesti keele lektor Eeva Niinivaara.

Eesti Kirjanike Liidu ja Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu kutsel viibis puhkusele Pärnus eesti kirjanduse tõlkija ning propageeriija Aino Kaasinen. Nimetagem tema poolt viimati tõlgitud autoreist Suumanit, Kaalepit, Prometit, Unti ja klassikuid Tammsaaret ning Lutsu.

Üle lahe külaliste seas oli ka Helsingi Jurkka Tubateater, mille

etendusi võidi jälgida augusti lõpul «Estonias». Omapärane ja huvitav teater pakkus järgmist väärivat kunsti.

Arvuliselt suurim ja mitmekesisema profiiliga oli Eino Leino Seltsi delegatsioon, mille esimehiks on Pekka Lounela ja mille gruppi kuulus ajalehe- ning raadiotöötajaid, kunstnikke, kultuuritegelasi. Seltsi liikmed külastasid eesti kirjanikke, heliloojaid, raadiot ja tutvustasid oma seltsi huvitavat ning mitmekülget ideed ning programmi.

Kirjanike Liidu ning ajakirja «Looming» külaliste hulgas olid veel naispublitsist Khadija Safwat Sudaanist ja noor poetess Violeta Palčinskaite Leedust.

Nõnda võib ütelda, et suvi oli tõesti täis liikumist. Muuseas ei liikunud ainult kirjanikud, liikus ja levis nende loomingki. Ajakiri «Družba Narodov» avaldas juunis J. Smuuli «Polkovniku lese», juulis juba E. Vetemaa «Monumendi» (L. Toomi tõlked). Riias trükiti V. Grossi «Müüa pooleliolev individuaal-elumaja» — selge, et läti keeles (J. Zigurs). Leedu ajakiri «Pergale» avaldas suure tsükli M. Traadi «Kaaluks» luuletusi (V. Simkus). Rõõmu rohkesti.

* * *

Ja siis saabus neil ilusatel päevadel kurb sõnum Tartust. 12. augustil lahkus pärast kauast haigust jäädavalt Artur Alliksaar, «Loomingu» ja «Loomingu» Raamatukogu autor, luuletaja ning tõlkija. A. Alliksaar on tõlkinud peamiselt vene ja saksa luulet. Trükitud on avaldatud ka tema näidend «Nimetu saar».

Rahvusvahelise Tõlkijate Liidu V kongress

Lahtis toimus 6.—13. augustini Rahvusvahelise Tõlkijate Liidu (Fédération Internationale des Traducteurs) V kongress, mille tööst võttis osa ligi 200 tõlkijat, kirjandus- ja keeleteadlast 24 maalt. Kuues töörühmas arutati ilukirjanduse, raadio-televisioonisaadete, tehnilis-teaduslike jne. tekstide tõlkimist ning terminoloogiat, tõlkijate ettevalmistamise, organiseerumise, autoriõiguste kaitse jt. küsimusi. Edaspidise töö tõhustamiseks otsustati liidus luua kaks osakonda — ilukirjanduse tõlki-

jad ja tehnilis-teaduslike tekstide tõlkijad.

Kongressist võttis vaatlajaina osa ka kolm nõukogude literaati, kellest Jefim Edkind pidas ettekanne ilukirjanduse tõlkimisest.

Liidu uueks juhatajaks valiti prantslane Pierre-Francois Caillé ja järgmine kongress otsustati pidada 1969. aastal Prahas.

Kongressi ajal oli avatud ka raamatunäitus, mis esitas tõlketeoseid ja rikkalikult igasuguseid sõnastikke.

Rahvuskultuuri huvides

Mongoolia kirjanduslik ajakiri «Tsog» avardas oma mahtu, et anda lugejale mitte üksnes rohkem oma autorite suu-

remaid žanre, vaid emakeeles ka teiste sotsialismimaade ning maailmaklassika teoseid.

Kroaatia kirjanduse suurteos

Kroaatia kirjanduse viimase aja tähelepanuväärsemaks teoseks on Miroslav Krleža romaan «Ilma minuta». Teos annab kriitilise läbilõike kroaatia kodanluse tegevusest enne Teist maailmasõda. Kroaatluse ja katolitsismi varjukatte all toimub fašiseerimine, mis lõpuks viib Paveliçi valitsuseni. Kroaatia kodanluse maskid langevad, brutaal-

sus, silmakirjalikkus, steriilsus, nürimeelsus vahivad vastu. Kodanlusest lahkulõõnud aus omaette-sammuja ei leia teed progressiivsesse leeri ja hävineb. Ent rõhutatud ja vintsutatud väike-talupoeg teab, et tema aeg veel tuleb.

Kunstiliselt ja psühholoogiliselt on teoses tunda meistri kätt.

«Nad ei olnud minu lapsed»

Ravensbrücki koonduslaagris hukkus tuhandete teiste vangide hulgas ka saksa-tšehhi kirjaniku Franz Kafka sõbratar Milena Jesenska. 10. augustil oleks ta saanud 70-aastaseks. Franz

Kafka pühendas sellele naisele oma teose «Kirjad Milenale».

Milena Jesenska tütar Jana Cerna elab praegu Prahast ja on tegev kirjanikuna. Hiljuti ilmus tema sulest raamat «Nad ei olnud minu lapsed».

Taani leinab oma kirjanikku

Augusti algul suri nimekas taani kirjanik Knud Sønderby. Oma esimeses romaanis «Džassi ajastul» ja järgmises «Kaks inimest kohtuvad» käsitleb ta klassivahekordi, jagades oma sümpaatiid kehvematele kihtidele. Romaanides «Üks naine on üleaarne» ja «Külmad leegid» analüüsib kirjanik kahe generatsiooni vahekordi ja mehe-naise armastust vanemates aastates. Esimene neist on dramatiseeritud ja võitnud

taani lavadel tunnustatud koht. Saksa okupatsiooni ajal oli Sønderby sunnitud kodumaalt põgenema. Sellest süngest ajast kirjutab ta hiljem romaani «Nägematu armee». K. Sønderby oli suur humanist, teda on võrreldud Hemingway'ga.

1960. aastal valiti Sønderby Taani Teaduste Akadeemia liikmeks, aasta enne seda sai ta Holbergi medali.

Lahkus prantsuse vanim poeet

Suri 98-aastane prantsuse luuletaja André Spire. Tema tähtsaimaks teoseks on «Juutide poeemid». Spire kirjutas ka

rohkesti esseesid. — Dreyfusi protsessi ajal astus ta välja rassistliku natsionalismi vastu.

«Hispaania taevas»

Viinis ilmus teos «Hispaania taevas». See jutustab austerlaste osavõtust võitlusest Hispaania vabaduse eest. Teose

koostas Max Stern. Järelsõna kirjutasid kindral Julius Deutsch ja major Anton Dobritzhofer.

Sisukord

L. Muuga		J. Tänavots	
Debora Vaarandi (Õli)	1313 ees	Kevade ja suve vahel	1421
A. Suuman		A. Koeney	
Kevadõhtu	1315	Mõtteleja sünd	1423
Öökülm	1315	** (Kas ma olen kunagi män-	
Jahiballaad	1316	ginud?)	1423
Suveõhtu	1318	** (Kas tohib küsida)	1424
Suveöö	1318	R. Uutmaa	
L. Hainsalu		Saaluse maastik (Õli)	1425
Õö	1319	I. Abašidze	
Pühapäev	1325	Hääl Katamoni jalamil	1427
J. Kross		Hääl valges kloostrikongis	1428
Hommikumuusika	1331	A. Lundkvist	
Finantsiaana	1331	** (Ma elan Vesinikupommi	
Krahv Peter Mannteuffel	1332	all)	1430
Politseiinspektor Sanchezi		M. Kalda	
kaemus	1333	Võistlusnovellidest meie proo-	
I. Sikemäe		sakirjanduse kontekstis	1431
Selged silmad	1335	S. Genadže	
H. Arrak		Mõistatused Šota Rustaveli	
Ema ja laps (Plastikaat)	1361	ümbel	1436
M. Nurme		S. Issakov	
Kaitstes lindu ja looma	1410	Tsaaritsensuur võitluses eesti	
Enesevaatlus	1410	teatri repertuaari «puhtuse»	
Ilmsi-uned	1410	eest	1445
Suvelaul	1411	N. Andresen	
Päike, päevavalitseja	1411	Oma käekirjaga luuletaja	1458
K. Merilaas		K. Siilivask	
Sadamad ja saared Debora		Eelduste kogunemine rahvus-	
Vaarandi luulu-elus ja elu-		liku kirjanduse kujunemi-	
luules	1412	seks	1459
		Ringvaade	1465

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve,
Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov,
Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju tn. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk tn. 37.

Ladumisele antud 8. VIII 1966. Trükkimisele antud 7. IX 1966. Trükiarv 10 000.
Staitsele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108, 1/16. Trükipoognaid 11 + kleebis.
Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,90.
MB-08806. Tellimise nr. 2315. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.
«Looming» nr. 9, september 1966. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «ЛООМИНГ» («Творчество»)

№ 9, сентябрь 1966

50 коп.

Индекс
78174